

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЮРАШ ЄВГЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 94(744.74-21):[061.2:343.811]-027.564.2"18"(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОДЕСЬКИЙ КОМІТЕТ ПІКЛУВАЛЬНОГО ТОВАРИСТВА
ПРО В'ЯЗНИЦІ: ФОРМУВАННЯ, СКЛАД, ДІЯЛЬНІСТЬ**

032 «Історія та археологія»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (в галузі історії).
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Є. О. Юраш

Науковий керівник: **Бачинська Олена Анатоліївна**,
доктор історичних наук, професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Юраш Є. О. Одеський комітет Піклувального товариства про в'язниці: формування, склад, діяльність. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, 2021.

У роботі розглянуто досвід європейських та північноамериканських систем про піклування ув'язнених в Росії; визначено правові засади діяльності Піклувального товариства про в'язниці в Російській імперії; проаналізовано особливості функціонування губернських комітетів Піклувального товариства в Наддніпрянській Україні; досліджено формування мережі повітових відділень Піклувальних комітетів; встановлено процес формування та керівний склад Одеського комітету; охарактеризовано організацію діяльності жіночого відділення Комітету; визначено джерела фінансування Одеського комітету; охарактеризовано типологію злочинів, категорії та типи ув'язнених; досліджено місця відбування покарань та приведення їх до європейських стандартів; розглянуто заходи сприяння та контролю про забезпечення одягом та харчуванням; проаналізовано роль Комітету в морально-виховній і просвітницькій діяльності; охарактеризовано специфіку умов відбування покарань жінками; досліджено умови утримання та піклування про неповнолітніх злочинців.

Доведено, що суспільно-політичні зміни кінця XVIII – початку XIX ст. призвели до зростання такого явища, як благодійництво. У зв'язку з цими тенденціями громадськість та влада почали звертати увагу і на особливі категорії суспільства, які також потребували додаткового захисту та підтримки, зокрема, ув'язнених. Загалом це призвело до відкриття в Російській імперії благодійного товариства, яке переймалось долею людей, які знаходились в місцях позбавлення волі – Піклувального товариства про в'язниці. В своєму

розвитку Товариство пройшло декілька етапів, які перетворювали його з благодійницького і філантропічного на частину пенітенціарної системи Росії.

Піклувальне товариство про в'язниці мало розгалужену структуру. Центральним та координуючим став Санкт-Петербурзький комітет. Протягом першої третини ХІХ ст. була сформована мережа губернських Комітетів, в тому числі і на території Наддніпрянської України.

Одеський комітет Піклувального товариства про в'язниці виник як губернський. Згідно з розпорядженнями Товариства, до складу Комітету входили в обов'язковому порядку як посадові особи, так і виборні. На чолі Комітету стояли віце-президенти, які були генерал-губернаторами або представниками вищого духовенства. До складу директорів входили достатньо заможні та високопосадові особи, наприклад, військові губернатори, градоначальники, поліцмейстери, почесні громадяни міста та ін.

У зв'язку зі зростанням злочинності серед жінок, постала необхідність у відкритті жіночого відділення Комітету. Фактично такі відділення могли існувати тільки при губернських Комітетах. Особливістю керівного складу жіночого відділення було формування їх як із представниць жіночої статі, так і чоловічої.

Не зважаючи на те, що Піклувальне товариство про в'язниці було благодійною організацією, але все ж таки знаходилось під опікою держави. Власне тому фінансування як товариства, так і Комітету, передбачалось за двома напрямками – з боку офіційних установ (держави, міської думи), так і з боку безпосередніх благодійних надходжень (як грошима, так і товарами).

Важливою умовою утримання арештантів у в'язницях було їх розділення за статтю, віком та скоєним злочином. Загалом виділялось одинадцять видів злочинів, через які утримувались арештанти в місцях позбавлення волі в Одесі. Здебільшого вони утримувались в Одеському тюремному замку. Крім того, серед головних напрямів діяльності Комітету слід виокремити контроль за постачанням продовольчих товарів та забезпеченням належного медичного догляду, морально-виховне виправлення арештантів.

Зміни суспільної свідомості та необхідності зменшення рівня злочинності, соціалізації осіб, що відбули термін покарання – все це безумовно сприяло подоланню стереотипів щодо певних категорій злочинців і вимагало змін в діяльності Одеського комітету Піклувального товариства. Разом з загальними тенденціями розвитку Піклувального товариства про в'язниці в діяльності Одеського комітету можна виділити окремі етапи з перевагою у вирішенні регіональних проблем:

– 1826 – 1840-ві рр. – характерною рисою цього етапу була спрямованість на вирішення проблем організаційних питань фінансування та відкриття жіночого відділення, а також налагодження контролю за забезпеченням ув'язнаних належним харчуванням й одягом;

– 50 – 60-ті рр. XIX ст. – діяльність Комітету була спрямована на побудову тюремної церкви, організацію бібліотеки, залучення духовенства до морально-виховної і просвітницької діяльності серед ув'язнених, адаптацію останніх в нових реаліях реформованого суспільства;

– 60 – 70-ті рр. XIX ст. – важливою складовою стала діяльність щодо специфічного утримання та піклування про неповнолітніх злочинців, залучення їх до навчального процесу та проведення соціально-психологічної роботи серед цієї категорії ув'язнених;

– 70 – 80-ті рр. XIX ст. – більшість сил Комітету було залучено для будівництва нового тюремного замку, тобто приведення місць відбування покарань до європейських стандартів.

– 1880-ті – 1917 рр. – Комітет виконував нові функції нагляду за пенітенціарною системою, і разом з центральним Піклувальним товариством перетворився на філантропічну організацію, яка допомагала коштами для адаптації ув'язнених після відбування покарань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим комплексним дослідженням процесу організації та діяльності Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці. У результаті проведеної евристичної роботи було виявлено неопубліковані архівні джерела,

переважна більшість яких вперше вводиться до наукового обігу: уперше висвітлено тему шляхом виокремлення Одеського комітету із контексту функціонування загальноросійського Піклувального товариства про в'язниці; введено до наукового обігу значну кількість документальних матеріалів із фондів Державного архіву Одеської області для висвітлення всіх аспектів діяльності Комітету; визначено особливості діяльності різних губернських Піклувальних комітетів Наддніпрянської України, в тому числі й Одеського; запропоновано етапи діяльності Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці; проведено характеристику типів злочинів та категорій ув'язнених в Одеському тюремному замку та інших місцях відбування покарань; проаналізовано соціальний та гендерний склад керівництва Одеського комітету; розкрито господарську, адаптивно-виховну діяльність Одеського комітету; досліджено сприяння Одеського комітету в особливому утриманні та піклуванні щодо неповнолітніх злочинців; продемонстровано важливу роль і значення діяльності Одеського комітету для міської громади та поза межами міста. Отримані результати дістали подальший розвиток: дослідження діяльності щодо специфічних умов відбування покарань жінками; вивчення системи піклування над ув'язненими в різних місцях відбування покарань в Одесі; історія Одеського тюремного замку.

Уточнено і доповнено: правові засади виникнення губернських Піклувальних комітетів та формування повітової мережі таких закладів; історію благодійництва в Одесі; досвід організації пенітенціарної служби в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони значно розширюють відомості про історію становлення та функціонування Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці. Основні результати та положення дисертації можуть бути використані в узагальнюючих працях з історії України, краєзнавчих дослідженнях, роботах з історії розвитку пенітенціарної системи. Матеріали та висновки дисертації будуть корисними про розробці спеціальних курсів з історії благодійності та юридичних дисциплін.

Ключові слова: благодійність, піклування, товариство, Піклувальне товариство про в'язниці, Наддніпрянська Україна, тюремний замок, Одеса, Одеський комітет, церква, морально-виховне виправлення, злочини, відбування покарання, арештанти, неповнолітні.

SUMMARY

Yurash Ye. O. Odessa board of the Prisons's trustee institution: organization, structure, activity. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy in the field of knowledge 03 «Humanities» on a specialty 032 «History and archeology». – Odesa I.I. Mechnikov National University, Odesa, 2021.

The paper examines the experience of European and North American prisoner care systems in Russia; the legal basis for the activities of the Trusteeship Society for Prisons in the Russian Empire has been determined; the peculiarities of the functioning of the provincial committees of the Trust Society in the Dnieper Ukraine are analyzed; the compilation of a network of county branches of the Board of Trustees was studied; the process of formation and management of the Odessa committee is established; characterized the organization of the women's branch of the Committee; sources of financing of the Odessa committee are defined; the typology of crimes, categories and types of prisoners are characterized; the places of serving sentences and bringing them to European standards were studied; measures to promote and control the provision of clothing and food are considered; the role of the Committee in moral and educational activities is analyzed; the specifics of the conditions of serving sentences by women are characterized; the conditions of detention and care of juvenile offenders were studied.

It is proved that the socio-political changes of the late eighteenth – early nineteenth century led to the growth of such a phenomenon as «charity». Due to these trends, the public and the authorities began to pay attention to special categories of society, which also needed additional protection and support, in particular, for prisoners. In general, this led to the opening of a charitable society in the Russian

Empire, which cared about the fate of people in prisons - the Prison Care Society. The Society has gone through several stages in its development, which transformed it from a charitable and philanthropic part of Russia's penitentiary system.

The prison care society had an extensive structure. The St. Petersburg Committee acted as the central and coordinating committee. During the first third of the XIX century a network of provincial committees was formed, including on the territory of Dnieper Ukraine.

The Odessa Committee of the Guardianship Society for Prisons emerged as a provincial one. According to the Company's instructions, the Committee compulsorily included both officials and elected officials. The Committee was headed by vice-presidents, who were governors-general or representatives of the higher clergy. The directors included fairly wealthy and high-ranking officials, such as military governors, mayors, police chiefs, honorary citizens of the city and others.

Due to the growing crime among women, there was a need to open a women's branch of the Committee. In fact, such branches could exist only under the provincial committees. The peculiarity of the management of the women's department was their formation of both female and male members.

Although the Prison Trust Society was a charitable organization, it was still under the auspices of the state. That is why the funding of both the Society and the Committee was provided in two directions – by official institutions (the state, the city council) and by direct charitable revenues (both money and goods).

An important condition for detainees in prisons was their segregation by sex, age, and crime. In total, there were eleven types of crimes for which detainees were held in prisons in Odessa. For the most part, they were held in Odessa Prison Castle. In addition, among the main activities of the Committee should be singled out monitoring the supply of food and ensuring proper medical care, moral and educational correction of detainees.

Changes in public consciousness and the need to reduce crime, socialization of persons who have served their sentences – all this certainly helped to overcome stereotypes about certain categories of crimes and required changes in the activities

of the Odessa Committee of the Trusteeship Society. Together with the general tendencies of development of the Trusteeship Society about prisons in activity of the Odessa committee it is possible to allocate separate stages with advantage in the decision of regional problems:

– 1826 - 1840s – a characteristic feature of this stage was the focus on solving organizational problems of funding and opening a women's ward, as well as establishing control over the provision of prisoners with proper food and clothing;

– 1850 - 60's – the activities of the Committee were aimed at building a prison church, organizing a library, involving the clergy in moral and educational activities among prisoners, the adaptation of the latter in the new realities of the reformed society;

– 1860s - 70s – an important component was the activity of specific detention and care of juvenile offenders, their involvement in the educational process and social and psychological work among this category of prisoners;

– 1870 - 80's – most of the Committee's forces were involved in the construction of a new prison castle, ie bringing the penitentiaries to European standards.

– 1880s - 1917 – The Committee performed new functions of oversight of the penitentiary system, and together with the Central Guardianship Society became a philanthropic organization with the help of funds to adapt prisoners after serving their sentences.

The scientific novelty of the obtained results is that the dissertation is the first comprehensive study of the process of organization and activity of the Odessa Committee of the Guardianship Society for Prisons. As a result of the heuristic work, unpublished archival sources were discovered, the vast majority of which are being introduced into scientific circulation for the first time. The topic was covered for the first time by separating the Odessa Committee from the context of the functioning of the All-Russian Prisons Care Society; introduced into scientific circulation a significant amount of documentary materials from the funds of the State Archives of Odessa region, to cover all aspects of the Committee; the peculiarities of the activity

of various provincial Board of Trustees of Dnieper Ukraine, including Odessa, were determined; the stages of activity of the Odessa committee of the Guardianship Society about prisons are offered; a description of the types of crimes and categories of prisoners in Odessa Prison Castle and other places of execution; the social and gender composition of the leadership of the Odessa Committee was analyzed; the economic, adaptive-educational activity of the Odessa committee is revealed; the assistance of the Odessa Committee in special detention and care of juvenile offenders was studied; demonstrated the important role and importance of the Odessa Committee for the city community and outside the city. The obtained results were further developed: research of activities on specific conditions of serving women's sentences; study of the system of care for prisoners in different places of imprisonment in Odessa; history of Odessa prison castle. Clarified and supplemented: the legal basis for the emergence of provincial Board of Trustees and the formation of the county network of such institutions; history of charity in Odessa; experience in organizing a penitentiary service in Ukraine.

The practical significance of the obtained results is that they significantly expand the information about the history of formation and functioning of the Odessa Committee of the Guardianship Society for Prisons. The main results and provisions of the dissertation can be used in generalizing works on the history of Ukraine, local lore studies, works on the history of the penitentiary system. The materials and conclusions of the dissertation will be useful for the development of special courses on the history of charity and law.

Key words: charity, care, society, Prisons Care Society, Dnieper Ukraine, prison castle, Odessa, Odessa Committee, church, moral and educational correction, crimes, serving a sentence, detainees, minors.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях

1. Юраш Є. О. «Статистичні звіти» Піклувального комітету про в'язниці, як історичне джерело // Чорноморська минувшина. Збірник Відділу історії

козацтва на півдні України. Одеса, 2020. Вип.15. С. 151-154. **(фахова, наукометрична)**

2. Юраш Є. О. Одеське жіноче відділення Піклувального комітету про в'язниці: створення та особливості діяльності у XIX ст. [online] // Старожитності Лукомор'я. 2021. №3(6). С.7-13. Режим доступу: <http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/issue/view/6> **(фахова, наукометрична)**

Публікація у закордонному виданні (країни Європейського Союзу)

3. Юраш Є. О. Напрямки діяльності Одеського Піклувального комітету про в'язниці щодо покращення умов утримання ув'язнених у XIX ст. // KELM (Knowledge, Education, Law, Management)». 2020. № 7(35). С. 94-97 **(наукометрична).**

Публікації в інших наукових виданнях

4. Юраш Є. О. Пожертвування як одна з форм допомоги в організації діяльності Одеського міського Піклувального комітету про в'язниці // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з історії України для студентів і аспірантів «Хаджибеївські читання». Одеса, 2020. С. 145-149

5. Юраш Є. О. Керівний склад Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці // Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Проблеми регіональної історії України». Херсон, 2020. С. 75-78.

6. Юраш Є. О. Умови утримання та піклування неповнолітніми в Одеському комітеті Піклувального товариства над в'язницями // За сонячним годинником Клію. Бачинська Олена Анатоліївна: Матеріали до біобібліографії. Студії на пошану наукового керівника. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2021. С.250-255.

7. Юраш Є. Благодійництво і збереження духовності, як основні складові діяльності Одеського Піклувального комітету про в'язниці // Південь України: етно-історичний, мовний, культурний та релігійний виміри. Одеса, 2021. С. 477-479.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	19
1.1. Вивчення теми в історичній літературі.....	19
1.2. Аналіз джерельної бази	36
1.3. Методологія дослідження.....	46
РОЗДІЛ 2. ЦЕНТРАЛЬНІ ТА ГУБЕРНСЬКІ ПІКЛУВАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРО В'ЯЗНИЦІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ у ХІХ ст.....	51
2.1. Залучення досвіду європейських і північноамериканської систем піклування про ув'язнених в Росії.....	51
2.2. Правові засади діяльності Піклувального товариства про в'язниці в Російській імперії.....	54
2.3. Особливості функціонування губернських комітетів Піклувального товариства в Наддніпрянській Україні.....	73
2.4. Складання мережі повітових відділень Піклувальних комітетів	91
РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКОГО КОМІТЕТУ ПІКЛУВАЛЬНОГО ТОВАРИСТВА ПРО В'ЯЗНИЦІ.....	98
3.1. Формування та керівний склад Одеського комітету	98
3.2. Організація жіночого відділення Комітету.....	109
3.3. Джерела фінансування Одеського комітету	114
3.4. Типологія злочинів, категорії та типи ув'язнених	120
РОЗДІЛ 4. ЗДІЙСНЕННЯ ОПІКУНСЬКОЇ Й АДАПТИВНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКИМ КОМІТЕТОМ.....	129
4.1. Місця відбування покарань та приведення їх до європейських стандартів.....	129
4.2. Заходи сприяння та контроль щодо забезпечення одягом і харчуванням..	143
4.3. Роль Комітету в морально-виховній і просвітницькій діяльності	149
4.4. Специфіка умов відбування покарань жінками	156
4.5. Особливості утримання та піклування про неповнолітніх злочинців	161

ВИСНОВКИ.....	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	176
ДОДАТКИ.....	193
Додаток А. План типового тюремного замку 1828 р.	193
Додаток Б. Список керівного складу Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці (1834-1917)	194
Додаток В. 1. Статистика видів злочинів та кількість ув'язнених	209
Додаток В. 2. Гендерна статистика арештантів в тюремному замку протягом 1842-1851 рр.....	211
Додаток Г. Табель фінансових витрат на щоденне утримання арештантів (по губерніям).....	212

ВСТУП

Актуальність теми. Серед актуальних проблем української історичної науки важливе місце посідає розробка питань благодійності та опіки. У XIX ст. для Наддніпрянської України вона базується здебільшого на вивченні благодійних товариств та організацій опіки, що мали різну культурну, освітню, релігійну сфери діяльності. Серед таких товариств особливе місце займало Піклувальне товариство про в'язниці, яке було утворено у Санкт-Петербурзі, мало благодійну мету та повинно було займатися господарською діяльністю в'язниць, організацією морального впливу на ув'язнених, сприяти роботі адміністрації в'язниць. Згодом відбулась еволюція в діяльності цього благодійного товариства, воно вже здійснювало контроль над пенітенціарними установами і, навіть, реалізовувало частину їхніх завдань. Піклувальне товариство про в'язниці мало відповідні комітети в центральних містах губерній, не виключенням стала й Одеса. У новітніх вітчизняних наукових дослідженнях активно вивчаються різні аспекти діяльності благодійних товариств, присвячені наукові праці й окремим губернським комітетам Піклувального товариства про в'язниці у Києві, Миколаєві, Чернігові та ін. У той самий час на сьогодні не існує комплексного дослідження, яке було б присвячено Одеському комітету.

Проведення реформ сучасної пенітенціарної служби України, приведення її до сучасних європейських стандартів, створення Піклувальних рад при спеціальних виховних установах потребує вивчення історичного досвіду існування та діяльності подібних організацій, зокрема і комітетів Піклувального товариства про в'язниці.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена її недостатнім висвітленням і необхідністю осмислення ролі Піклувального товариства про в'язниці як одного з важливих аспектів вітчизняного благодійництва, а також її значенням для вироблення стратегій державної політики України щодо розвитку системи органів опіки та пенітенціарної служби.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в рамках планової теми кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова №163 «Процеси модернізації в Наддніпрянській Україні: соціально-економічні трансформації, традиції європейської інтеграції, інтелектуальна рефлексія» (2016 – 2021, № державної реєстрації 0116U005559).

Мета дослідження полягає у висвітленні процесу становлення та діяльності Одеського Піклувального комітету про в'язниці.

Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання**:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- охарактеризувати залучення досвіду європейських та північноамериканських систем для піклування про ув'язнених в Росії;
- вивчити правові засади діяльності Піклувального товариства про в'язниці в Російській імперії;
- проаналізувати особливості функціонування губернських комітетів Піклувального товариства в Наддніпрянській Україні та складання мережі повітових відділень;
- встановити процес формування керівного складу Одеського комітету та його жіночого відділення;
- визначити джерела фінансування Одеського комітету;
- охарактеризувати типологію злочинів, категорії та типи ув'язнених, з якими працював Одеський комітет;
- дослідити діяльність комітету щодо приведення місць відбування покарань до європейських стандартів;
- проаналізувати заходи контролю за забезпеченням ув'язнених одягом та харчуванням;
- вивчити роль Комітету в морально-виховній і просвітницькій діяльності;
- охарактеризувати діяльність Комітету про особливості умов відбування покарань жінками і специфіки піклування про неповнолітніх злочинців;

– визначити характерні етапи в діяльності Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці та з'ясувати його роль у розвитку благодійності та пенітенціарній системі.

Об'єкт дослідження – Одеський комітет Піклувального товариства про в'язниці.

Предмет дослідження – загальні засади, опікунська та адаптивно-виховна діяльність Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці.

Хронологічні рамки дослідження визначаються періодом 1828 – 1917 рр. Нижня межа зумовлена організацією Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці. Місцями нижня межа виходить за встановленні рамки через необхідність розглянути передумови для виникнення такого типу піклувальної організації. Верхня межа пов'язана із фактичним припиненням існування Одеського комітету через зміну суспільно-політичної ситуації в країні.

Територіальні межі дослідження охоплюють місто Одеса. У зв'язку з необхідністю порівняльної характеристики для визначення ролі та значення Одеського комітету, розглянуто територіальні структури, які функціонували в землях Наддніпрянської України у ХІХ – початку ХХ ст.

Методи дослідження. У ході дослідження було використано низку загально наукових принципів, зокрема, принцип історизму, об'єктивності та критичного вивчення для об'єктивного висвітлення процесу діяльності Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці. Крім того, у роботі застосовуються спеціально-історичні методи – історико-порівняльний для характеристики особливостей діяльності Комітетів Наддніпрянської України; проблемно-хронологічний мав відобразити структуру дослідження; статистичний, що дозволив зібрати та проаналізувати відомості статистичного характеру щодо фінансової складової діяльності Комітету та кількісного рівня злочинців; біографічний метод, за допомогою якого досліджено біографії керівників та їх соціальний статус у суспільстві.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим комплексним дослідженням процесу організації та діяльності Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці. У результаті проведеної евристичної роботи було виявлено неопубліковані архівні джерела, переважна більшість яких вперше вводиться до наукового обігу:

Уперше:

– висвітлено тему шляхом виокремлення Одеського комітету із контексту функціонування загальноросійського Піклувального товариства про в'язниці;

– введено до наукового обігу значну кількість документальних матеріалів із фондів Державного архіву Одеської області для висвітлення всіх аспектів діяльності Комітету;

– визначено особливості діяльності різних губернських Піклувальних комітетів Наддніпрянської України, в тому числі й Одеського;

– запропоновано етапи діяльності Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці;

– розглянуто характеристики типів злочинів та категорій ув'язнених в Одеському тюремному замку та інших місцях відбування покарань;

– проаналізовано соціальний та гендерний склад керівництва Одеського комітету;

– розкрито господарську, адаптивно-виховну діяльність Одеського комітету;

– досліджено сприяння Одеського комітету в особливому утриманні та піклування щодо неповнолітніх злочинців;

– продемонстровано важливу роль і значення діяльності Одеського комітету щодо міської громади та поза межами міста;

дістало подальший розвиток:

– дослідження діяльності щодо специфічних умов відбування покарань жінками;

- вивчення системи піклування над ув'язненими в різних місцях відбування покарань в Одесі;

- історія Одеського тюремного замку.

уточнено і доповнено:

- правові засади виникнення губернських Піклувальних комітетів та формування повітової мережі таких закладів;

- історію благодійництва в Одесі;

- досвід організації пенітенціарної служби в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони значно розширюють відомості про історію становлення та функціонування Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці. Основні результати та положення дисертації можуть бути використані в узагальнюючих працях з історії України, краєзнавчих дослідженнях, роботах з історії розвитку пенітенціарної системи. Матеріали та висновки дисертації будуть корисними про розробці спеціальних курсів з історії благодійності та юридичних дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням, у якому надано авторський погляд на організацію та опікунську й адаптивно-виховну діяльність Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці, визначені особливості в діяльності Одеського комітету порівняно з іншими подібними установами в українських землях XIX ст.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження апробовані у виступах на п'яти конференціях. *Міжнародні:* Десята міжнародна наукова конференція «Етнічна культура в глобалізованому світі», (Одеса, 16-17 травня 2019 р.) та 8-ма Міжнародна конференція «Південь: історичний, мовний, культурний та релігійний виміри», (Одеса, 2 червня 2021 р.). *Всеукраїнські:* Всеукраїнська наукова конференція з історії України для студентів і аспірантів «Хаджибеївські читання», (Одеса, 21-22 березня 2019 р. та 26-27 березня 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна доби модернізації XIX-XX ст.: соціум, цінності, життєві практики», (Херсон, 30 квітня 2020 р.).

Публікації. Теоретичні узагальнення й результати дослідження знайшли своє відображення у семи статтях, загальним обсягом 4,0 д. а. Три наукові статті опубліковані у фахових виданнях: дві – у збірниках, що індексуються міжнародними наукометричними базами; одна стаття – в іноземному фаховому виданні.

Структура дисертаційної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів (шістнадцять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури та п'яти додатків. Загальний обсяг роботи становить 212 с. Обсяг основної частини – 166 с. Список використаних джерел та літератури 207 позицій (на 17 сторінках).

Розділ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Вивчення теми в історичній літературі. Вітчизняна історіографія містить обмежену кількість досліджень, що присвячені розвитку Піклувального товариства про в'язниці. Наявні роботи досить часто досліджувались з точки зору юридичної науки, зокрема в контексті аналізу становлення та трансформації тюремної системи. Використовуючи історико-хронологічний принцип, наявні історіографічні дослідження можна розділити на три періоди: дореволюційний (XIX – початок XX ст.), радянський (1920-1980-ті рр.) та сучасний (1991 р. – початок XXI ст.).

Дореволюційний період вивчення проблематики діяльності благодійних товариств, зокрема пенітенціарних, представлений переважно узагальнюючими дослідженнями. Так, дорадянські історики у своїх працях висвітлювали переважно загальні тенденції становлення благодійності як суспільного явища та реакцію керівництва на цей процес. Так, першими, хто звернувся до питання благодійності в Російській імперії були О. Д. Стог, Я. В. Ханіков, С. К. Гогель, В. І. Гер'є.

У 1818 р. таємним радником та сенатором О. Д. Стогом опублікована робота «Об общественном призрении в России». У ній автор надав загальну характеристику становлення благодійності в імперії, звернувся до витоків становлення піклувальної системи, залучивши значний масив джерел. Так, хронологічно розглядаючи різні види та форми благодіянь, починаючи ще з часів існування Русі, О. Д. Стог у своєму дослідженні підкреслював та наголошував на необхідності благодійної діяльності у суспільстві (Стог, 1818).

Продовжив дослідження свого попередника чиновник особливих доручень Я. В. Ханіков, який у своєму дослідженні «Исторический очерк правительственных мер по части общественного призрения в России» звернув увагу на взаємовідносини між піклувальниками та урядом. Крім того, автор

виділяв три стадії розвитку благодійності, де до першої стадії відносив благодійність, яка викликана була виключно особистим співчуттям, друга – коли це явище стало елементом християнської поведінки та третю стадію Я. В. Хаников виділяв три моменти, коли благодійність ввійшла до кола державних інтересів і цим питанням почали перейматись і представники державних структур (Ханыков, 1851).

В. І. Гер'є – історик, професор Московського університету, який займався питанням реформування системи благодійності в Росії. Він вважав, що так чи інакше благодійність як явище проявлялось за трьома формами – милостиня, благодійні товариства та піклування. Це, на його думку, найважливіші форми допомоги людям, які цього потребують (Герье, 1900). Проте таким чином Піклувальне товариство в рамках його поділу на три форми, не зовсім відповідало, оскільки на першому етапі свого існування товариство передбачало саме благодійну та піклувальну організацію своєї діяльності.

Серед дослідників дорядянського періоду, що займались вивченням благодійності, слід віднести і регіональних істориків – А. Скальковського та О. Маркевича. А. Скальковський на сторінках довідкового видання «Памятная книжка Одесского градоначальства» у 1879 р. опублікував статтю «Общественная благотворительность в Одессе», у якій заперечував думки науковців, що висвітлювались в періодичній пресі щодо відсутності в Одесі благодійної діяльності та байдужих людей, які не здатні на благодійні справи. Аргументуючи свою думку низкою прикладів благодійності серед знатних людей міста, А. Скальковський надав коротку характеристику стану благодійності в місті. Так, дослідник згадав герцога де Рішельє, який запросив в Одесу відомого архітектора де-Томона для будівництва собору, театру та розробки плану пристойного будинку для благодійних закладів. Особливу увагу щодо піклувальної діяльності А. Скальковський надавав представникам національних меншин, зокрема євреям, грекам, болгарам, які організовували діяльність училищ (Скальковський, 1879).

Уже в іншій своїй статті, яка фактично стала продовженням вищезгаданої, розміщеній на сторінках «Адрес-календаря Одесского градоначальства на 1886 г.», А. Скальковський розглянув історії благодійності в Одесі вже з точки зору статистичних даних, а не тільки історичних фактів, як це було в попередній статті. Так, перелічивши 45 різних діючих на той момент благодійних товариств – лікувальних, громадських та єврейських, дослідник називав ще й фінансову частину кожного товариства. Проте, науковець так і не згадав про існування Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці, що скоріш за все пов'язано з його приналежністю до відомства Міністерства внутрішніх справ як окремої його складової і вже меншою мірою як благодійного товариства (Скальковський, 1886, с. 338-344).

Інший одеський історик О. Маркевич у своїй публічній лекції звернув увагу на проблему піклування про дітей в Російській імперії. У дослідженні О. Маркевич зазначив падіння ідеї благодійності у суспільстві ще у XVIII ст. Зазначаючи, що благодійність як явище продовжує існувати і буде існувати в подальшому, проте в цей період воно зводилось нанівець. Із благодійності, за словами О. Маркевича зник той спеціальний сенс, який був вихований на ідеях сентименталізму, коли у бідній людині бачили не тільки людину, яка потребує допомоги, а й людину, якій вдалось, не зважаючи на різні обставини, зберегти прості та чисті почуття. У Російській імперії, на його думку, зроблено достатньо для благодійної допомоги такій категорії суспільства, як діти. О. Маркевич надавав приклади різних благодійних товариств, які ставили собі за мету саме допомога нужденним дітям. Крім того, важливо, що ці організації до своїх обов'язків відносили не лише опіку в матеріальній формі, але й в духовній (Маркевич, 1893).

У дореволюційній історіографії наявні дослідження представників юридичної науки, які також займались вивченням розвитку тюремної системи в Російській імперії, проте з огляду на професійні законодавчі аспекти. Достатньо змістовне видання з історії утворення та функціонування в'язниць підготував ще один дослідник – О. Пассек, але він залишив поза увагою діяльність

Піклувального товариства про в'язниці, зосередившись виключно на облаштуванні та організації роботи в'язниць. У дослідженні автор надавав певні рекомендації щодо можливого удосконалення майбутніх місць утримання. Наприклад, наголошував на необхідності організації одиночних камер для утримання арештантів, за для відокремлення від впливу інших арештантів. У першу чергу, дослідник пов'язував це з різними видами злочинів, за які відбували покарання арештанти (Пассек, 1867, с. 6).

Одними із ґрунтовних досліджень у цьому напрямку є роботи професора юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету І. Я. Фойницького. Досліджуючи питання та проблеми злочинності в імперії, з професійної точки зору особливу увагу звертав на пересильних арештантів. У дослідженнях «Исторический очерк и современное состояние ссылки и тюремного заключения» і «Учение о наказаниях в связи с тюрьмоведением» І. Я. Фойницький узагальнив інформацію про інститут покарання, яка була доступна на той час в Росії. У його працях висвітлюються головні недоліки в розвитку пенітенціарної системи. Науковець відзначав, що на початку ХІХ ст. нормою вважалось те, коли керуючі особи губерній або великих міст, через які пролягали етапи, під час пересування ув'язнених до місця покарання могли за своїм розсудом залишати в себе частину в'язнів для роботи на місцевих казенних заводах (Фойницький, 1878).

Проблему перебування арештантів у в'язницях та арештантських ротах досліджував В. М. Нікітін. У низці своїх досліджень, автор розглядав стан тюрем в Російській імперії, умови утримання там арештантів, їх побут. Так, надаючи загальну характеристику тюремній системі щодо утримання арештантів, дослідник у висновках надавав низку рекомендацій щодо покращення цих умов та пов'язував з необхідністю проведення нової тюремної реформи. Але в даній роботі науковець не звернув увагу на діяльність Піклувального товариства, обмежившись лише станом тюремної системи загалом (Никитин, 1873). Проте вже у 1894 р. у журналі «Тюремний вісник» В. М. Нікітін опублікував статтю «Попечение об освобожденных из заключения в

Санкт-Петербурге», де вже звернув увагу саме на діяльність Санкт-Петербурзького Піклувального комітету про в'язниці, визначаючи їх діяльність не тільки щодо арештантів, які знаходяться безпосередньо в місцях позбавлення волі, а й після їх звільнення (Никитин, 1894, с. 75).

Звернувся до теоретичного обґрунтування проблеми утримання в місцях позбавлених волі і М. Д. Сергієвський, який у своїй праці «Наказание в русском праве XVII века» розглянув питання різних заходів покарання та їх ролі в житті арештанта. Тим самим, дослідник з юридичної точки зору звернув увагу на тюремне ув'язнення як один із різновидів покарання. М. Д. Сергієвський підкреслював, що утримання у в'язниці фактично однаково впливатиме на різних за категорією злочинів арештантів й однаково сприятиме на них негативний вплив і в жодному разі не впливатиме на їх моральне каяття та виправлення в подальшому. І саме на цю проблему необхідно звертати увагу, тому що в'язниця фактично перетворювалась на довічне приречення. Як зауважив автор, що з досліджуваного ним часу і до XIX ст. нічого урядом в цьому напрямку не було зроблено, тому проблема залишалась актуальною і потребувала вирішення (Сергеевский, 1887).

Також слід оцінити праці науковця, юрконсультанта Міністерства юстиції, керівника управління виховально-виправних закладів «колонії для малолітніх злочинців» Д. А. Дриля. Автор робить докладний опис умов, за яких виконувалося в Російській імперії покарання у вигляді заслання, порівнюючи це з французькими пенітенціарними установами, він досить твердо оцінював сформований стан аж до середини XIX ст., визнавши моральні умови каторги як «жахливі». Д. А. Дриль вважав за необхідне проведення навчання персоналу місць позбавлення волі. У роботі «О мерах борьбы с преступностью несовершеннолетних» актуальним і на сьогодні є висновок Д. А. Дриля про те, що набагато дешевше та краще виховувати занедбаних дітей, ніж чистити наслідки їх злочинів. Автор також звернув увагу на серйозні ускладнення в пенітенціарній сфері, пов'язані зі звільненням селян. Досить складною на той час була проблема пов'язана з перенаселенням місць позбавлення волі. Д. А.

Дриль зробив висновок про те, що Росія порівняно з європейськими країнами надто відстає в організації виконання покарання (Дриль, 1908).

Приват-доцент Санкт-Петербурзького університету С. К. Гогель неодноразово у своїх дослідженнях звертався до питання як благодійності загалом, так і до окремих форм її проявів. Так, у дослідженні «Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности», автор звертає увагу на виникнення поняття благодійності та декількох форм її вираження (Гогель, 1908). Проте, окрім загальних тенденцій становлення благодійності, автор присвятив низку досліджень і окремим напрямам благодійної діяльності. С. К. Гогель чи не один із перших дослідників дореволюційної історіографії, який звернув увагу на проблему взаємозв'язку суспільства та в'язниці. Зокрема, однією з таких робіт варто відзначити «Роль общества в деле борьбы с преступностью». У ній дослідник розглянув різні аспекти злочинності, як на прикладі європейських держав, так і в Російській імперії. Проте важливим моментом даного дослідження є звернення автора до питання опіки представниками суспільства над особливою категорією суспільства – в'язнями. С. К. Гогель підкреслював, що опіка – поняття досить широке, яке у своєму розумінні визначає два аспекти: з одного боку, – це елемент піклування в інтересах іншої людини, момент допомоги та благодійності, а з іншого, – це елемент залежності однієї людини від іншої, момент впливу опікуна на того, над ким він опікується. А тим більше, якщо мова йде про осіб, які деградують, ці аспекти тісно переплітались та демонстрували нову ідею опіки та благодійності (Гогель, 1906, с. 204).

Крім того, С. К. Гогель стверджував, що в останні сто років злочинність значно зростає. Це призвело до збільшення кількості ув'язнених у місцях позбавлення волі. Однак надії на тюрму як засіб виправлення не справдилися, не вдалося затримати її зростання. Навпаки, збільшилася кількість рецидивістів. Перебудова в'язниць за одиночною системою виявилася не по коштах державі. І одиночні тюрми, на які покладали надії західні і російські пенітенціаристи, виявилися не здатними вирішити проблему виправлення ув'язнених і

викорінення рецидиву. У зв'язку з цим, вчені поставили питання про перегляд державної пенітенціарної системи (Гогель, 1906).

У тому ж 1906 р. опублікована праця іншого дореволюційного дослідника Ф. М. Малініна. У своїй роботі «Роль общества в борьбе с преступностью», що складалась із двох частин, автор звертає увагу, як і його попередник, щодо впливу суспільства на людей, які позволені волі. Характеризуючи загалом причини та становище злочинності, дослідник вказував і на ідею опіки та патронату у зв'язку з цією проблемою. Розглядаючи роль суспільства у боротьбі зі злочинністю, автор порівнює зарубіжні практики, зокрема у США та Європі, з діючими в Російській імперії. Окрему увагу в роботі Ф. М. Малінін приділяє Піклувальному товариству про в'язниці, де окремим розділом надає коротку але змістовну характеристику існуванню товариства (Малінін, 1906).

Дослідником, який фактично завершив дореволюційний період досліджень історії благодійності та пенітенціарної служби, був Д. В. Країнський. У своїх «Материалах к исследованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения Общества попечительного о тюрьмах» він зібрав достатньо унікальні матеріали щодо стану в'язниць за часів Російської імперії. (Краинский, 1912).

Дореволюційний етап історіографічних досліджень з історії розвитку пенітенціарної служби, як зазначають сучасні дослідники, сформував у другій половині XIX ст. окремий напрям досліджень – тюрмознавство. Як зазначає сучасний дослідник О. М. Григор'єв, ця галузь знань була фактично складовою кримінального права. І першим, на його думку, хто це підтвердив був юрист та психолог, професор Московського університету С. В. Познишев. До речі, саме він почав використовувати термін «пенітенціарна наука». Та С. В. Познишев розглядав проблему розміщення арештантів як проблему загалом тюремної системи, ототожнюючи ці поняття (Григор'єв, 1999).

С. В. Познишев дійсно здійснив значний внесок у дослідження тюремної системи та розуміння її основних складових. У ґрунтовній праці «Очерки тюремования» (1913 р.), дослідник детально висвітлив теоретичні принципи

існування в'язниць. Звертаючись та розглядаючи практики зарубіжних держав щодо облаштування в'язниць, він наголосив на необхідності реформування існуючих тюрем в Російській імперії. Також у цій праці С. В. Познишев розглянув дозвілля арештантів та матеріальні умови їх життя, також проводячи паралелі з досвідом зарубіжних в'язниць (Познишев, 1915). Такі теоретичні дослідження дорадянських дослідників фактично стали базою для визначення тогочасного стану тюремної системи та пояснювали її регламентацію.

Зі встановленням радянської влади почався новий етап у дослідженнях теми благодійності. Зазначена проблематика не мала інтересу серед науковців, що було пов'язано в першу чергу з ідеологічною кампанією радянського періоду. Дійсно, радянське керівництво використовувало місця позбавлення волі першочергово для реалізації своїх політичних інтересів та власне контролю над суспільством. Тому підняття теми щодо пенітенціарної діяльності благодійних установ не входило до планів радянського керівництва, а відповідно і ця тема залишалась неактуальною та недослідженою радянськими вченими. І парадокс постає в тому, що дореволюційні дослідники зробили значно більший внесок у вивченість тематики благодійності та пенітенціарної служби, аніж їх наступники.

Для радянського суспільства навіть поняття «благодійності» не було властиве і різними методами відкидалось керівництвом. У Великій радянській енциклопедії це поняття трактувалось як «допомога, яка надавалась лицемірно представниками панівного класу експлуаторського суспільства, в якій частина немайнового населення з метою обману трудящих і тим самим відволікання їх від класової боротьби» (Благотворительность, 1951, с. 278). Так, у СРСР будь-які намагання здійснити громадську чи церковну піклувальну діяльність сприймались вороже, тому що вважалось, що це прерогатива класового суспільства, яким Радянський Союз не є.

У ситуації, яка складалась, очевидною була б відсутність досліджень з тематики, яка знаходиться під заборонаю в суспільстві. А наявні все ж декілька праць, набули дуже чіткого ідеологічного відтінку. Так, у даному випадку слід

зазначити праці дослідників: юридичної психології В. С. Познишева, пенітенціарної системи М. М. Гернета, історії громадських організацій А. Д. Степанського.

У радянський період історіографічного вивчення історії тюремної системи продовжив і В. С. Познишев. У цей період науковець зосередив свої дослідження на вивчення психології злочинців. Так, у 1926 р. опубліковано його працю «Криминальная психология. Преступные типы», яка є і до сьогодні актуальною та ґрунтовною роботою в цьому напрямку. В. С. Познишев виділяє два типи злочинців і конкретизує щодо різноманіття злочинного світу. Кожен тип, як відзначає дослідник, потребує особливого підходу, як з боку органів карного розшуку, слідства та суду, так і з боку виконавців судового вироку та пенітенціарних діячів тощо. Дослідник наголошує на тому, що недостатньо визначити, що людина небезпечна для суспільства, набагато важливіше з'ясувати причини цієї небезпеки. Злочинець не суб'єкт для спостереження, а навпаки, він має стати об'єктом для з'ясування у його діях іншої сторони – причинно-наслідкової. І саме таке розуміння зможе сприяти кращому виправленню злочинців і тільки у такому форматі в'язниця стане місцем виправлення арештантів, а не їх ще більшому придушенню. І виходячи з цього, і мали функціонувати товариства, покликані на допомогу арештантам (Познишев, 1926, с. 4)

У 1920-ті рр. з'являлися досить кваліфіковані праці, хоча і звернені до передреволюційного періоду. Виходили й окремі дослідження з більш раннього періоду. Зокрема, М.М. Гернет опублікував низку робіт і статей з різних питань кримінально-виконавчого законодавства, кримінально-правової статистики, де зачіпалася пенітенціарна система. Він деякий час працював заступником керівника головного тюремного управління і досконало знав пенітенціарну систему з іншого боку. Про це свідчить його робота про психологію в'язнів, де він використовує приклади з тюремного життя передреволюційної Росії. Цей напрям слід вважати новаторським у розвитку пенітенціарної науки. Однак тоді

його не підтримали, і пенітенціарна психологія в Радянському Союзі почне розвиватися після 1960-х рр. (Гернет, 1930).

У напрямку дослідження тюремної системи, слід відзначити працю М. Гернета «История царской тюрьмы» у п'яти томах. До сьогодні ця праця є найбільш фундаментальною з історії тюремної системи Російської імперії. «История царской тюрьмы» була не позбавлена впливу ідеологічного фактора. У результаті оцінки пенітенціарної системи імперської Росії в основному підкреслено негативні моменти. Автор вказував на те, що «в історії царської тюрми немає й у принципі не могло бути жодної світлої плями» (Гернет, 1951, с. 9).

Вже в 70-80-х роках активізував свої дослідження за темою громадських благодійних товариств О. Д. Степанський. У своїй праці «История общественных организаций в дореволюционной России» не лише розглянув зародження та становлення таких організацій, а й намагався надати класифікацію таким організаціям. Зокрема, з огляду на запропоновану О. Д. Степанським класифікацію, у якій виділялось чотири групи громадських організацій, однією з яких була група в галузі «призрения», охорони здоров'я та народного просвітництва (Степанский, 1979, с. 9-17). Саме до цієї категорії дослідник відносив організації, які надають допомогу щодо вирішення різних суспільних проблем.

Зі здобуттям незалежності України розпочинається сучасний етап дослідження історії благодійності. Вітчизняними дослідниками звертається увага не лише на загальні етапи становлення та розвитку благодійності як суспільного феномену, а й на виникнення та розвиток окремих благодійних товариств, окремих постатей керівного складу, в тому числі і Піклувального товариства про в'язниці. Крім того, проблематика досліджується, як на загальнодержавному рівні, так і на регіональному. Загалом ці тенденції пов'язані і розвитком суспільства загалом, і з доступністю архівних матеріалів, що значно розширюють дослідницьку тематику науковців.

В історії становлення та розвитку благодійності значний внесок здійснила І. С. Гребцова, яка присвятила цій тематиці низку своїх досліджень. Грунтовною є її робота у співавторстві з В. В. Гребцовим «Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII-60-е гг. XIX ст.». У монографії на основі комплексного аналізу широкого кола архівних і опублікованих джерел розглядається процес становлення державного піклування в Одесі. На прикладі існування різних благодійних товариств показується загалом значення такої діяльності для суспільства. Окремим підрозділом у роботі виділено становлення та діяльність, як Піклувального товариства про в'язниці, так і його Одеського комітету. Проте автори коротко аналізують діяльність Комітету, адже це не було об'єктом їх дослідження (Гребцова, Гребцов, 2006).

Продовжив дослідження історії благодійності на регіональному рівні – А. М. Савочка. Дослідник звернув увагу на благодійність Таврійської губернії, присвятивши цій темі значну кількість статей та наукових розвідок. Узагальненням його досліджень стала праця «Благотворительность в Таврийской губернии (1802-1920). Надаючи загальну характеристику становленню та розвитку перших благодійних товариств у різних містах краю, автор звернув увагу головним чином на товариства загального типу, релігійні та щодо захисту дітей, але все ж залишив поза увагою існування на цій території і Піклувальних комітетів про в'язниці (Савочка, 2012).

Досліджував становлення благодійних організацій на півдні України, зокрема, на території Херсонської губернії, інший дослідник – Ю. І. Гузенко. У 2004 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Становлення та діяльність громадських благодійних об'єднань на півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії)». А в 2006 р. опублікована його однойменна монографія. У ній історик звернувся до аналізу різних діючих та той момент благодійних товариств в регіоні та відзначив достатню їх кількість. У дослідженнях автор побіжно звернувся до діяльності Піклувальних комітетів. Зазначимо, що інформація про благодійну діяльність

Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці була доповненням в публікації автора даної роботи (Юраш, 2020, 2021).

На сучасному етапі значно активізувались історіографічні дослідження з історії діяльності різних благодійних товариств. Що також стало відображенням загальної тенденції у сьогоденному суспільстві щодо благодійності як форми допомоги тому, хто її потребує. Тому науковці у своїх дослідженнях розкривають історії існування конкретних товариств, зокрема, Піклувального товариства про в'язниці. Так, одним із дослідників, який вивчав діяльність Товариства та його роль у суспільстві, є О. М. Церенюк. У своїй статті «Роль комітетів Товариства піклувального про тюрми у розвитку пенітенціарної системи Наддніпрянської України XIX ст.» він розкрив особливості утворення Товариства та на прикладі благодійних дій різних Комітетів конкретизував загальні положення діяльності. Так, О. М. Церенюк побіжно звернув увагу на діяльність Комітетів, що діяли в Києві, Одесі, Житомирі, Полтаві та ін. (Церенюк, 2002).

Проблему благодійності пенітенціарних установ досліджував історик-краєзнавець В. В. Щукін. У своїй статті «Общественная благотворительность и попечительство в пенитенциарных учреждениях Российской империи» історик більшою мірою звернув увагу на формування Піклувального товариства про в'язниці. Детально розглянув організаційну структуру товариства, нормативно-правові акти регламентації його діяльності. Так, автор лише вдався до статистичної характеристики щодо кількості існуючих в Російській імперії загалом Комітетів товариства, не зупиняючись на їх характеристиці (Щукін, 2012).

Історії виникнення та діяльності окремих Комітетів Наддніпрянської України присвячені дослідження Л. Л. Левченко, М. Мельник, В. М. Пальченкової, В. В. Щукіна. Так, Л. Л. Левченко та М. Мельник на основі архівних матеріалів вперше підняли тему становлення Миколаївського Піклувального комітету про в'язниці. М. Мельник у своїй статті звернула увагу більше на процес формування Комітету, його керівний склад, фінансову

складову його діяльності (Мельник). Л. Л. Левченко у своїй статті висвітлила ж саме різні напрями діяльності Миколаївського комітету щодо покращення умов утримання арештантів. Зазначила, як успіхи у цій діяльності, так і невдачі (Левченко, 2019). Загалом, ці два дослідження доповнюють одне одного і тим самим надають загальну детальну характеристику функціонування Миколаївського Піклувального комітету про в'язниці.

Проблеми піклування про в'язниці висвітлювала у своїх дослідженнях В. М. Пальченкова – доктор юридичних наук Запорізького національного технічного університету. У статті «Ідея та практика тюремного патронажу в російській імперії» дослідниця звертає увагу на появу такого явища, як патронаж, тобто особлива опіка (Пальченкова, 2013). Особливу увагу в статті приділено піклуванню над звільненими арештантами та допомозі в їх пристосуванні до суспільного правомірного життя. В іншій своїй статті, з точки зору історико-правових аспектів В. М. Пальченковій вдалось детально дослідити історію становлення та особливості розвитку Чернігівського Піклувального комітету про в'язниці. У поєднанні історичної та юридичної науки дослідниця докладно охарактеризувала особливості застосування нормативно-правових актів, що надходили від головного керівництва, на практиці Комітету (Пальченкова, 2012).

У 2018 р. В. М. Пальченкова опублікувала ще одне дослідження щодо історії заснування Олександрівського тюремного замку Катеринославської губернії (нині місто Запоріжжя). Так, дослідниця звернулася до початку будівництва тюремного замку, яке розпочалось ще наприкінці XVIII ст. та проаналізувала його використання до початку XIX ст. (Пальченкова, 2018).

Відомості про існування та діяльність Одеського комітету так чи інакше торкалися у своїх дослідженнях одеські історики. Так, додаткові відомості про діяльність арештантських рот в Одесі висвітлено у декількох статтях історика Т. Г. Гончарука. У своїх дослідженнях науковець звернувся до залучення в'язнів арештантських рот цивільного відомства до розбудови міста Одеса. Так,

історик дає приклади щодо використання арештантської праці в будівництві Потьомкінських сходів, будівництві парків, тощо (Гончарук, 2010, 2011)

Активізувались в даному напрямку дослідження педагогів та науковців-правозахисників. Зокрема, вони розглядають діяльність окремих аспектів у пенітенціарних установах України, зокрема щодо історії їх формування, або ж утворення виправних закладів, як загалом, так і для окремих категорій, наприклад, для неповнолітніх. Це дослідження С. Ф. Влада, Є. Ю. Пліско, К. В. Продіуса, М. О. Супруна, І. В. Пахомова. Зазначені дослідники-представники юридичної науки звертались до такої особливої категорії ув'язнених, як неповнолітні. З точки зору нормативно-правових актів, дослідники розглядали засади та умови за якими вони утримувались, тим самим прослідковуючи певну трансформацію щодо регламентації урядом цієї політики. Зокрема і автором дисертації було досліджено діяльність Одеського комітету Піклуального товариства про в'язниці специфіки утримання неповнолітніх (Юраш, 2021с).

У спільній статті М. О. Супрун та І. В. Пахомов «Основні етапи розвитку соціально-виховної роботи із засудженими в пенітенціарних установах України» розглядають цю проблему з точки зору педагогіки. Звертаючись до початку формування такої установи як Піклувальне товариство про в'язниці, науковці досить детально характеризують умови його виникнення та функціонування, особливу ж увагу зосереджуючи саме на соціально-виховній роботі. У даному випадку дослідники особливу роль відводять священникам, які безпосередньо проводили цю роботу із засудженими. Також у статті наголошують про використання такого досвіду для реформування пенітенціарної системи сьогодні (Супрун, Пахомов, 2018).

Окремо слід назвати дослідження науковця та правозахисника В. В. Россіхіна, який присвятив свою кандидатську дисертацію дослідженню проблеми пенітенціарної системи Російської імперії на матеріалах українських губерній. В. В. Россіхін надав характеристику пенітенціарній системі Російської імперії, зокрема у XIX ст. визначив низку проблем щодо організації чіткої структури управління. Так, пенітенціарні установи належали до різних

відомств. Достатньо розгалуженою була і система місць відбування покарання, що також ускладнювало роботу, як виконавчих органів, так і діяльності Піклувальних комітетів. Ситуація на думку дослідника змінилась тільки з проведенням тюремної реформи 1879 р., коли було створене Головне тюремне управління, яке контролювало діяльність усіх організацій. В. В. Россіхін позитивно оцінював діяльність губернських Комітетів Піклувального товариства про в'язниці, навіть не зважаючи на те, що не всі поставлені завдання ними були виконані. Проте це була перша така організація, яка стояла фактично біля витоків становлення пенітенціарної системи в Російській імперії, як в організаційному плані, так і в правовому (Россіхін, 2005, с. 15).

Слід зазначити, що сучасний етап розвитку історичної та юридичної науки характеризується наявністю високого дослідницького потенціалу, необхідного для подальшого вивчення проблем пенітенціарної системи та реалізації механізму виконання кримінальних покарань.

Вивчення теми Піклувального товариства про в'язниці активно досліджується і російськими істориками.

Значним досягненням сучасних російських дослідників є підготовлене енциклопедичне видання – «Благотворительность в Санкт-Петербурге, 1703-1918». Колективом авторів проаналізовано діяльність усіх благодійних товариств, які діяли у Санкт-Петербурзі протягом XVIII – початку XX ст. Так, опубліковані на сторінках Енциклопедії окремо стаття про Піклувальне товариство про в'язниці та окремо про його чоловічий та жіночий Комітети. Автором цих статей є А. П. Керзум, до речі, за його редакцією і була видана Енциклопедія. Дослідник детально розглядав історію становлення та основні засади функціонування товариства, його керівний склад (Керзум, 2016).

Російські дослідники звертали увагу й на інші аспекти розвитку пенітенціарної системи, зокрема Л. І. Беляєва свою увагу зосередила на характеристиці діяльності Піклувального комітету про в'язниці і його впливу на роботу пенітенціарних установ для неповнолітніх, а також на ролі Головного тюремного управління (Беляєва, 2001).

Російськими істориками та юристами на сьогодні активно досліджується тематика становлення та розвитку, окремих аспектів діяльності конкретних Піклувальних комітетів в різних регіонах колишньої Російської імперії. Окремі дослідження представлені діяльністю Ставропільського, Саратовського, Тамбовського Піклувальних комітетів, тощо. Діяльність цих Комітетів, що важливо, розглядається в напрямку краєзнавчих досліджень. У той самий час, російські дослідники не торкаються питань організації та діяльності комітетів Піклувального товариства про в'язниці в Наддінпрянській Україні XIX ст.

Так, наприклад, історик М. К. Батчаєва розглядає діяльність Ставропільського комітету з точки зору функціонування його як окремої складової Піклувального товариства про в'язниці, особливу увагу зосереджуючи саме на історичний розвиток Комітету. А у 2009 р. М. К. Батчаєва у своїй кандидатській дисертації, яка присвячена діяльності Російського Піклувального товариства про в'язниці в другій половині XIX – початку XX ст., де діяльність товариства розглядається на прикладі Ставропільського та Кубанського комітетів. На основі залучених архівних матеріалів історик висвітлила процес формування та особливості діяльності Комітетів, що досліджувались (Батчаєва, 2008b).

Також дослідницею розглянуто питання в одній зі своїх статей щодо функціонування регіональних жіночих відділень Комітетів. Так, М. К. Батчаєва звернула увагу на напрямки діяльності жіночого відділення Ставропольського комітету, зауваживши, що окремі звичних питань щодо морально-виховного виправлення, його представниці займались також проблемами благоустрою, зокрема опалення та освітлення приміщень, де утримувались жінки-арештантки (Батчаєва, 2008a).

Серед досліджень російських науковців представлені і спеціально-тематичні праці, зокрема, які присвячені окремим аспектам функціонування таких Комітетів або ж загалом стосуються діяльності товариства. Це теми, що висвітлюють аспекти боротьби з жіночою злочинністю, участь православного духовенства в діяльності Комітетів, медично-санітарного стану у в'язницях

тощо. Так, наприклад, у дослідженні М. В. Бебякіна «Еволюція благодійних товариств для допомоги засудженим в Російській імперії», автор звертав увагу саме на розвиток системи покарання та відповідно піклувальної допомоги засудженим в хронологічній послідовності, для того щоб прослідкувати саме еволюцію розвитку. Тим самим, дослідник звернувся до історії виникнення понять відбування покарання у в'язницях, проаналізував перші спроби та діяльність у цьому напрямку Петра I та Катерини II. Особливу увагу автор акцентував все ж на діяльності Олександра I та заснування ним Піклувального товариства про в'язниці (Бебякин, 2016).

Слід зазначити, що серед російських публікацій наявні роботи з історії жіночих відділень Піклувального товариства про в'язниці. Зокрема, це публікації О. А. Ільїна щодо організації жіночих відділень за європейським зразком (Ильин, 2017).

Зауважимо, що автором даного дисертаційного дослідження вперше в вітчизняній історіографії також було досліджено діяльність жіночого відділення Одеського Комітету Піклувального товариства про в'язниці (Юраш, 2021b).

Питанням вивчення тематики організації благодійних товариств та пенітенціарної системи займалися і зарубіжні дослідники, зокрема французький політичний діяч Алексіс де Токвіль спільно з французьким публіцистом Гюставом де Бомоном у 1833 р. опублікували дослідження «Про пенітенціарну систему у Сполучених Штатах і її застосуванні у Франції». Робота містить критичне порівняння двох конкуруючих американських пенітенціарних дисциплін, відомих як системи Оберна і Філадельфії, оцінку того, чи можуть американські пенітенціарні установи успішно працювати у Франції, докладний опис будинків-притулків як перших центрів утримання під вартою неповнолітніх й аргумент проти виправної колонії. Робота дає цінну інформацію про діяльність Токвіля як державного діяча, а також дає порівняльний погляд на громадянську активність у ранніх американських і

французьких рухах щодо реформи пенітенціарної системи (Beaumont, Tocqueville, 1833).

Американський історик та соціолог Г. Барнз в одній зі своїх статей, опублікованої на сторінках журналу про інститут кримінального закону та кримінології у 1921 р., він розглянув історії становлення американської системи утримання у в'язницях. Так, автор звернув увагу саме на становлення цієї системи з урахуванням досвіду різних держав. Г. Барнз відмітив значний вплив на реформування тюремної системи від англійського філантропа Дж. Говарда. Також історик назвав той факт, що для формування критичної оцінки сутності та розвитку кримінальних кодексів колоніального Нью-Йорка важливо коротко переглянути загальний стан європейської та колоніальної кримінальної юриспруденції і саме це в подальшому могло б наштовхнути на правильні шляхи щодо реформування тюремної системи (Barnes, 1921).

На сьогодні ряд питань щодо діяльності благодійного Піклувального товариства про в'язниці залишаються невирішеним повною мірою. Підбиваючи підсумок історіографічного огляду, слід визнати, що, незважаючи на досить значну кількість наукової літератури, в тому числі й історико-правової спрямованості, сьогодні відсутні роботи, де викладений повний аналіз тенденцій розвитку та функціонування, регіональні аспекти, питання підбору кадрів та статусу персоналу пенітенціарної системи Російської імперії, Наддніпрянської України та Одеси зокрема.

1.2. Аналіз джерельної бази. Вирішення мети і завдань даного дослідження вимагало аналізу великого масиву, як опублікованих матеріалів, так і архівних документів. З метою ґрунтовного та всебічного дослідження та розкриття можливостей цих матеріалів, опираючись на методіку класифікації джерел, запропоновану І. Ковальченком, всі документи були поділені на групи в залежності від способу відтворення інформації. Опубліковані джерела можна поділити на декілька груп: нормативно-правові акти, довідкові видання, мемуари та періодична преса.

Перша група опублікованих джерел надана нормативно-правовими актами, що дало змогу проаналізувати законодавчу базу Російської імперії щодо діяльності благодійних товариств, зокрема в контексті формування та розвитку Піклувального товариства про в'язниці. Загалом наявні законодавчі документи відбивають поетапне формування та в подальшому реформування Піклувального товариства. Більшість цих документів зібрана у Повному зібранні законів Російської імперії, що почало видаватись у 1830 р. Значно полегшує пошук роботи з даними документами систематизація всіх документів у хронологічному порядку.

До цієї групи нормативно-правових актів слід віднести використанні при дослідженні джерела – Доклад міністра духовних справ та народного просвітництва про утворення в Російській імперії Піклувального товариства про в'язниці, Статут товариства, плани для будівництва тюремних замків у губернських містах, Статут щодо покарань, які накладались мировими судьями, зібрання постанов та статутів про утримання під вартою тощо. Кожен з документів відбиває певні етапи існування товариства на державному рівні. Особливої уваги потребує постанова про утвердження товариства в Російській імперії, де власне, окрім офіційного розпорядження оприлюднені Правила діяльності Піклувального товариства про в'язниці. Саме ці Правила були першим фактичним статутом товариства, оскільки регламентували його діяльність на перших етапах існування. Документ поділений на параграфи та висвітлював організацію діяльності Піклувального товариства про в'язниці, організацію керівного складу, функціонування його Комітетів як складових структур. У Правилах прописувались права та обов'язки кожного з посадових осіб та регламентувалась фінансова сторона існування товариства (Об утверждении ... 1830).

Окремої уваги потребував інший нормативно-правовий документ – Статут Товариства 1851 р., який офіційно був першим статутом. Фактично Статут доповнив та оновив Правила 1819 р. Статут складався із восьми розділів та 59 параграфів, що детально прописували мету, завдання та діяльність

товариства. У новому Статуті чіткіше регламентувались права та обов'язки членів керівництва. Крім того, у ньому визначались головні напрями діяльності Комітетів, зокрема щодо облаштування місць ув'язнення, спостереження за розміщенням їх відповідно до загальноприйнятих норм, забезпечення харчуванням, одягом та іншими необхідними матеріалами, піклування про хворих арештантів та забезпечення їх необхідними медикаментами, виправлення їх моральності, піклування про пересильних арештантів, викуп ув'язнених за борги, тощо (Устав... 1851).

Окремо слід назвати документи, які надають відомості щодо становища в'язниць у XIX ст. та можливих варіантах їх покращення. Серед цієї групи нормативно-правових актів слід виділити наступні документи: «О планах для строения тюремных замков в губерньских городах» (О планах ... 1827), «Записка о преобразовании тюремной части» (Записка ... 1866), «Обзор тюремной действительности и предложения по ее преобразованию» (Обзор ... 1867) тощо. Зазначені джерела дають змогу проаналізувати стан в'язниць та умови, у яких утримувались арештанти. Крім того, матеріали та проекти таких постанов відтворюють ту реально існуючу дійсність та підтверджують про необхідність діяльності Піклувального товариства. Так, для прикладу положення «Об образцовых планах для постройки тюрем в губерньских городах» за 1828 р. (№1787), надає інформацію не лише про безпосередні плани будівництва, а й у документі надано зауваження від представників Піклувального товариства. Керівництво товариства, яке займалось вивченням цього положення зробило низку зауважень, до яких в подальшому прислухались та намагались виправити. Наприкінці таких документів запропоновані і безпосередньо плани будівництва тюремних замків, що значно унаочнюють теоретичну складову документа (Об образцовых ... 1828). Таким чином, подібні документи демонструють значимість товариства не лише на регіональному рівні, але й на загальнодержавному та підтверджують реальну зацікавленість його представників у покращенні умов утримання арештантів тощо.

Важливим джерелом для вивчення становлення та діяльності Піклувального товариства про в'язниці є його щорічні звіти, що публікувались та надавались на затвердження імператору. Щорічні звіти товариства фактично були узагальненими звітами, що надавались від кожного існуючого на той момент Комітету. Але тим самим ця група джерел дає можливість, як у загальному уявити діяльність товариства, так і окремо дослідити участь кожного Комітету, порівняти їх між собою тощо. Такий звіт мав перелік обов'язкових шістнадцять пунктів для заповнення – положення про стан товариства, де зазначалась інформація про відкриття нових Комітетів; відомості про керівний склад; кількість арештантів, які знаходяться на піклуванні товариством, до речі, ці відомості надавались з урахуванням гендерної специфіки та з урахуванням розподілу їх місць утримання; напрями діяльності Комітетів; розміщення арештантів, тобто чи відповідають загальноприйнятим нормам їх розміщення у місцях відбування покарання; звіти щодо забезпечення продуктами харчування арештантів, способи покращення; забезпечення одягом; кількісна звітність щодо хворих арештантів протягом звітного року; дії членів Комітетів щодо морального виправлення арештантів та прилучення їх до православної церкви; спостереження за поведінкою арештантів; дії щодо організації дозвілля арештантів, зокрема зайнятість різними видами робіт; відомості щодо кількості пересильних арештантів; фінансові витрати кожного Комітету з особистих рахунків (за рахунок благодійних внесків); надходження та витрати бюджетних коштів; викупи арештантів, які потрапили до в'язниці через борги. З перелічених пунктів щорічної звітності достатньо чітко можна зрозуміти значимість такого типу джерел для характеристики діяльності товариства, оскільки детально висвітлюють різні аспекти діяльності – матеріальну, організаційну, фінансову тощо (Краткий отчет ... 1840).

Цінну інформацію надають довідкові статистичні видання Одеси – Новоросійський календар Одеського градоначальства, Адрес-календар Одеського градоначальства, Пам'ятна книжка Одеського градоначальства. Названі щорічні видання містять біографічні дані про склад Комітету, його

розташування та посади, що обіймали його члени. Загалом отримана інформація дозволила відтворити керівний склад Одеського комітету протягом 1834-1917 рр., прослідкувати зміни в керівництві та приналежності до різних відомств.

Для висвітлення злочинної ситуації в Одесі протягом XIX ст. у дослідженні були залучені спогади чиновника канцелярії Одеського військового губернатора О. О. Чижевича. На прикладі власних історій із життя або ж спогадів про різних колег по службі, О. О. Чижевич розкрив маловідомі сторінки їх життя та діяльності. Так, він висвітлив діяльність деяких поліцмейстерів Одеси при розкритті ними різного роду злочинів. Фактично значимість даного наративного джерела полягає у конкретних прикладах різних видів злочинів, які були характерні для Одеси в різні періоди, наприклад, типовими злочинами початку 50-х років XIX ст. він називає умисні підпали застрахованих приміщень (Чижевич, 1894).

Групою джерел, яка додатково висвітлює діяльність Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці є періодична преса, зокрема газета «Одесский весник». На шпальтах газети висвітлювались переважно замітки щодо благодійної діяльності окремих осіб або ж оголошення керівництва Комітету щодо пошуку підрядчиків для укладання домовленостей на постачання продуктів харчування та побуту (От попечительного... 1857), або ж загальні відомості про стан в'язниці та арештантів (Тюрма ... 1862). Час від часу на шпальтах газети містилась рубрика «Від Одеської аукціонної камери», де іноді подавались оголошення про продаж майнових речей арештантів. Це очевидно характерне було для арештантів, які після вироку суду позбавлялись свого майна (От Одесской ... 1857). Також в газеті існувала рубрика «Судова хроніка», яка напряму не висвітлювала діяльність Піклувального комітету, а надавала загальну відомість про злочинні дії в місті або ж певні судові процеси. Тим самим, при аналізі таких заміток можна виокремити характерні для міста злочини. Загалом періодична преса додатково висвітлює відомості щодо стану

тюремної системи або ж напряду дій Піклувального комітету (Судебная ... 1892).

Окремий та значний блок джерел складають архівні матеріали. З метою висвітлення діяльності Піклувальних комітетів Наддніпрянської України в дослідженні використані окремі справи фондів Державного архіву Київської області (ДАКО), Державного архіву Миколаївської області (ДАМО), Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО).

Значним досягненням Державної архівної служби є відцифрування, як описів фондів, так і безпосередньо архівних справ, що значно спростило роботу щодо збору та опрацювання необхідної інформації. Так, відцифровано одну зі справ Чернігівського Піклувального комітету про в'язниці «Переписка з Чернігівським внутрішнім гарнізонним батальйоном, губернським правлінням, міською поліцією щодо заборони видачі арештантам кормових грошей на руки, покращення освітлення тюрем», яка містить 1590 аркушів та відтворює певну особливість існування та діяльності Чернігівського губернського Комітету. Серед архівних справ ДАКО фонду №8 «Київський губернський опікунський про тюрми комітет» було використано шість справ: «Справа про пожертвування Києво-Печерською лаврою релігійних книг для ув'язнених Київської в'язниці» (ДАКО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 8/23); «Справа про звільнення члена Комітету, купця Берестовського від обов'язків опікуна над малолітніми дітьми ув'язненого купця Пиропкова» (ДАКО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 38); «Справа про пожертвування грошей на утримання ув'язнених «Київським товариством допомоги бідним» (ДАКО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 7/73); «Переписка з повітовими виправниками щодо залучення заможних євреїв у число членів Комітету» (ДАКО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 4/100); «Справа про складання кошторису на облаштування в Київській в'язниці молебні для ув'язнених» (ДАКО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 12/27). Використані справи Київського архіву відтворюють окремі аспекти діяльності Київського комітету, зокрема щодо утримання арештантів, облаштування церковних служінь, утримання неповнолітніх.

Архівні документи Державного архіву Миколаївської області мають два фонди – №209 «Миколаївський піклувальний про тюрми комітет» у двох описах та №251 «Миколаївська тюремна інспекція» у двох описах. Для висвітлення діяльності Миколаївського комітету було використано три справи «Справа утримання тюремної лікарні» (ДАМО. Ф. 209. Оп. 1. Спр. 4); «Документи про переміщення до Миколаївської міської та Херсонської психіатричної лікарень хворих арештантів» (ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 6); «Документи про роботу ткацької майстерні Миколаївського виправного арештантського відділення» (ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 12). Загалом, використані справи регіональних архівів висвітлюють специфіку діяльності Комітетів у Києві, Чернігові та Миколаєві. На основі використаних матеріалів було зроблено порівняльну характеристику роботи Комітетів та визначена їх першочергова направленість у здійсненні благодійної діяльності.

Основна частина документального архівного матеріалу, яка була опрацьована та залучена до дисертаційного дослідження, знаходиться у фондах Державного архіву Одеської області (ДАОО). Це фонд Одеського міського Піклувального комітету про в'язниці (№361), що зберігається в розділі дорадянського періоду та має два описи справ. Перший опис датується 1835-1900 рр. та налічує 1077 справ. Другий опис датується 1852- 1896 рр., налічує 37 справ. У цих справах містяться звіти про роботу Одеського Піклувального комітету, листування керівників пенітенціарних установ, звіти, доповідні та службові записки, що відтворюють загальну картину регулювання місцями позбавлення волі в другій половині ХІХ ст.

Важливість інформації даних документів полягає в змістовному дослідженні історії регіональної пенітенціарної служби в загальноімперському контексті. Оскільки документи фонду розкривають історію існування та особливості розвитку Одеського міського Піклувального комітету, як окремої організації регіонального значення, так і складової пенітенціарної служби Наддніпрянської України або Російської імперії загалом, то відповідно

інформація, отримана з фондів ДАОО містить, як краєзнавче, так і загальноісторичне значення.

Отриману інформацію з фонду Одеського міського Піклувального комітету про в'язниці можна поділити на наступні групи інформації для характеристики діяльності Комітету.

Перша – визначає організаційну роботу комітету та керівний склад. Зокрема, вказано на напрями діяльності Піклувального комітету, звичайно, за прикладом Санкт-Петербурзького комітету. Так, розподіл за напрями діяльності між відділеннями всередині Одеського комітету був наступний: продовольство арештантів; утримання тюремного замку; нагляд за роботами арештантів; нагляд за порядком і моральністю в'язнів в усіх місцях утримання; забезпечення пересильних в'язнів одягом, білизною та взуттям; продовольство поліцейських арештантів; викуп боргових в'язнів; утримання тюремних лікарень та аптек.

Особливої уваги заслуговують справи, що допомагають визначити саме керівний склад та безпосередніх членів Комітету. Ця друга група документів дозволяє прослідкувати плинність кадрового складу, проаналізувати їх посадові обов'язки та ін. Наприклад, згідно зі справою «Про віце-президента, членах Піклувальних Комітетів Одеського та Херсонського і про звіт за 1837 р.» зазначено, що в Одесі чоловічий комітет було засновано у 1828 р. і на початковому етапі віце-президентом Комітету став новоросійський і бессарабський генерал-губернатор М.С. Воронцов і одеський градоначальник О.І. Левшин. Подібну інформацію надають справи «Про призначення та звільнення членів Піклувального комітету та про внески грошей» (ДАОО. Ф. 361. Оп.1, спр.12), «Про членів Комітету та внесках грошей» (ДАОО. Ф. 361. Оп.1, спр.15).

Згідно з даними справ фонду з першою групою нерозривно пов'язана друга група, що надає інформацію щодо економічної складової Одеського міського Піклувального комітету про в'язниці. Оскільки склад членів комітету у більшості випадків надавався саме моментом грошових внесків, а відповідно і

ведення списку осіб, які безпосередньо робили ці внески. Згідно з цими даними стає за можливе охарактеризувати процес надходження коштів на утримання арештантів та розподілу коштів між в'язнями, наприклад, «Документи про запис коштів, які витрачені по економічній книзі» (ДАОО. Ф. 361. Оп.1, спр. 384); Про витрати економічної суми» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 387).

Третю групу складає звітна документація, що передбачалась у вигляді щорічних звітів. Ці звіти складались за типовою формою, яку було розроблено Санкт-Петербурзьким комітетом. Загалом ця група джерел відтворювала та характеризувала діяльність Комітету протягом року. У звітній інформації надавались відомості про керівний склад, різні форми роботи, кількість арештантів, які перебували під опікою протягом року. В архівних справах окрім чистового варіанта звіту містяться також відомості, записки та розпорядження, які власне надавались для підготовки звіту. Тим самим фіксувалось, що не вся інформація надавалась у звіті. «Звіт про діяльність Комітету за 1860 г.» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 362); «Звіт про діяльність Комітету за 1864 г.» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 421); «Звіт про діяльність Комітету за 1871 г.» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 2, спр. 1).

Четверту групу архівних матеріалів складають справи щодо облаштування тюремного замку та покращення умов утримання арештантів, крім того освітлення, опалення, ремонтні роботи та ін. Загалом, це справи «Про заснування тюрем Херсонської губернії» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 1а); «Про утримання тюремного замку загалом» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 13); «Про різні прибудови по тюремному замку» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 16); «Про будівництво цистерни при тюремному замку та про постачання води для утримання арештантів» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 97); «Про освітлення тюремного замку згідно з новим облаштуванням» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 22) та ін. Дана група джерел констатувала діяльність представників Комітету у благоустрої місць утримання арештантів. Наявна інформація відображає активну діяльність Комітету у цьому напрямку. З архівних матеріалів дізнаємося, що Комітетом постійно здійснювався контроль за поділом

арештантів згідно зі статтю та видами злочинів, іноді доводилось орендувати додаткові приміщення для утримання. Також проводились спроби щодо покращення водопостачання тюремного замку тощо.

Різні напрями діяльності Комітету щодо облаштування церкви та лікарні при тюремному замку і відповідно їх оснащення та поповнення необхідними речами складають п'яту групу архівних матеріалів. Наприклад, це є справи «Про утримання лікарні тюремного замку» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 48); «Про жалування вільним служителям при тюремному замку» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 71); та ін. Згідно з отриманою інформацією належним чином можна висвітлити безпосередню участь Комітету у забезпеченні арештантів належним медичним обслуговуванням про що свідчить створена на території тюремного замку лікарня з декількома відділеннями з урахуванням гендерних ознак. Також у напрямку морального виправлення арештантів Комітетом була пророблена значна робота щодо облаштування тюремної церкви та запрошенням проводити богослужіння різних священників.

Шосту групу інформації щодо характеристики діяльності Одеського міського Піклувального комітету про в'язниці складають списки безпосередньо арештованих – «Списки арештованих» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 2, спр. 3); «Відомості та списки хворих, які знаходяться в тюремній лікарні» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 2, спр.12); «Списки арештованих за 1882 р.» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 2, спр. 35). Ця група джерел має характер статистичний, оскільки отримані дані констатують кількість арештованих окремо за роками та дають можливість дослідити коливання кількості арештованих протягом певного періоду і відповідно загалом проаналізувати рівень злочинності у місті тощо. Також використання поіменних списків арештованих можуть бути в нагоді при дослідженні родинних історій.

Сьома група архівних справ висвітлює організацію утримання особливих категорій ув'язнених – жінок та неповнолітніх. Значний масив архівних матеріалів висвітлював клопотання жінок-арештанток щодо утримання їх спільно з малолітніми дітьми. Крім того, наявні справи про утримання

неповнолітніх арештантів у Сиротинському будинку. Ці архівні матеріали відображають неабияку зацікавленість та безпосередню діяльність членів Комітету по відношенню до таких особливих груп ув'язнених. Це справи «Про розміщення дітей арештантів в богоугодних закладах» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 70); «Про розміщення дітей арештантів у сиротинському домі» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1, спр. 27).

Отже, інформативні можливості архівного фонду Одеського міського Піклувального комітету про в'язниці фіксують і дозволяють вивчати історію становлення та розвитку пенітенціарної служби у Наддніпрянській Україні в цілому, і в Одесі зокрема. Надають можливість детально прослідкувати існування комітету в контексті розвитку регіону та охарактеризувати соціальну складову міста.

Використання зазначених вище джерел склало основу дослідження та допомогло у вирішенні основних завдань, поставлених перед дослідженням.

1.3. Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження склали загальноісторичні принципи, зокрема один із них – принцип історизму, який став основним для вивчення та узагальнення історичних подій. На основі науково-критичного аналізу надано характеристику комплексу джерел та літератури. У процесі всього дослідження дотримувався також принцип об'єктивності – шляхом всебічного аналізу історичних подій, фактів та процесів. Крім того, в історичній науці принцип історизму та об'єктивності є нерозривно пов'язаними. Проблема дослідження розглядається з моменту відкриття Піклувального товариства про в'язниці.

Спираючись на принцип історизму та об'єктивності було визначено предмет дослідження, його актуальність та місце серед інших тем, зокрема становлення та діяльність Одеського Піклувального комітету про в'язниці в контексті загальних тенденцій розвитку історії благодійності в XIX – на початку XX ст. та місце Комітету у системі Піклувального товариства про в'язниці.

Базуючись на принципі критичного вивчення історичної та юридичної літератури заперечується думка радянської ідеології щодо поняття «благодійності». І показано реальну піклувальну діяльність щодо покращення умов утримання арештантів або ж підтримку їх після звільнення. Також цей принцип дозволив порівняти бачення різних авторів щодо однієї проблеми, наприклад у контексті необхідності заснування такого типу товариства.

Окрім загальнонаукових принципів дослідження в роботі використано і низку спеціально-історичних методів серед яких слід виділити історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, статистичний, біографічний.

За допомогою історико-порівняльного методу, який є невід'ємною складовою наукового дослідження та дає з'ясувати можливі спільні та відмінні риси щодо певного об'єкта, а також провести порівняння в просторі та часі. Визначено стан вивченості теми в історичній та юридичній літературі, зіставлені різні точки зору для порівняння. Крім того, цей метод використовувався для характеристики діяльності різних Піклувальних комітетів у Наддніпрянській Україні, враховуючи їх хронологію виникнення та організацію благодійної діяльності. Іноді цей метод тяжіє до описовості, оскільки в першу чергу передбачає опис того чи іншого явища і вже в подальшому їх порівняння.

Використаний в роботі проблемно-хронологічний метод дозволив відобразити структуру дослідження та з певними проблемами поділити роботу на розділи. І крім того завдяки зазначеному методу було проаналізовано наявну історіографічну базу дослідження, виокремлюючи в хронологічному порядку спочатку загальнотематичні дослідження, а потім предметні.

Важливим у дослідженні було використання статистичного методу дослідження. Даний метод у своєму розумінні як вид інформації передбачає збір підсумкових цифрових показників про різноманітні явища суспільного життя, в даному випадку рівень злочинності в Одесі в першій половині XIX ст. Використання зазначеного методу дозволило зібрати та проаналізувати відомості статистичного характеру щодо фінансової складової діяльності

Комітету та рівня злочинності, як загалом, так і з урахуванням гендерної специфіки. За допомогою використаного методу були складені таблиці, що надані в додатках до дослідження.

Біографічний метод як спосіб вивчення проблеми за рахунок виявлення зв'язку з біографіями окремих осіб. Так, на фоні розкриття біографій конкретних представників висвітлюється їх участь у суспільно-політичному житті. За допомогою біографічного методу, який використаний у роботі, прослідковуються біографії керівного складу Одеського Піклувального комітету про в'язниці, зокрема окремих представників жіночого та чоловічого відділень та визначено їх статус у суспільстві.

Термінологічні особливості. Термінологія є важливим аспектом будь-якого дослідження. У даній роботі ключовими термінами, які мають бути висвітлені та охарактеризовані, є: «благодійність», «пенітенціарна служба», «в'язниця», «тюрма».

Поняття «благодійність» (філантропія – *philanthropia*, грец.) розглядається з точки зору добровільної та безкорисливої пожертви. У той час характеризується гуманістичним покликом людини прийти на допомогу нужденним, незалежно від релігійної, національної, расової чи соціальної приналежності (Дмитрієнко, 1994, с. 38). У роботі поняття благодійності тотожне поняттю філантропії, яка передбачає любов до людства, що проявляється через турботу, підтримку та допомогу.

Пенітенціарної служба, система якої тісно пов'язана з проблематикою, що досліджується та визначається як орган та центральний апарат кримінально-виконавчої системи, що був у відомстві МВС. Фактично, ця служба координувала роботу пов'язану з тюремною системою і лише частково виконувала функції пов'язані з піклуванням. Залучення такого терміна є певною мірою осучасненням та актуалізацією тематики дослідження. У той час як сучасні Піклувальні ради, що існують при спеціальних виховних закладах в Україні безпосередньо торкаються нашої тематики. Такі ради у своїх завданнях передбачають надання допомоги спеціальним виховним установам з питань

соціального захисту окремих груп ув'язнених, зокрема неповнолітніх. Також вони займаються організацією поліпшення умов утримання засуджених, дотриманням їх прав та законних інтересів. Займаються організацією навчально-освітнього процесу та ін. Тому можна констатувати той факт, що Піклувальне товариство про в'язниці було прототипом сьогоденних Піклувальних рад.

Поняття «в'язниця» та «тюрма» у нашому дослідженні використовуються як тотожні терміни, що означають місце, де люди відбувають покарання шляхом позбавлення волі.

Комплексне застосування всіх вищезгаданих загальних методологічних принципів та спеціально-історичних методів дозволило об'єктивно та всебічно дослідити проблему становлення та розвитку Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці. Визначено та пояснено основні термінологічні особливості тематики.

Таким чином, вивчення досліджуваної теми в історичній літературі можна розділити на три періоди: дореволюційний, радянський та сучасний. У першому періоді надані дослідження загально тематичного характеру, зокрема, що стосуються історії становлення благодійності в Російській імперії. Другий період характеризується продовженням загально тематичних досліджень, які до того ж перебувають під певною ідеологією радянського керівництва. Проте, не зважаючи на всі обставини, в цей період з'являється дослідження М. Гернета, в якому детально висвітлено тему становища в'язниці та яка і до сьогодні вважається ґрунтовним дослідженням у цій тематиці. Третій період вивченості теми в літературі відзначається активізацією досліджень, як з проблеми благодійності загалом, так і щодо висвітлення окремих товариств, зокрема Піклувального товариства про в'язниці.

Особливістю досліджуваної тематики є її вивченість, як представниками історичної науки, так і юридичної. Проте в комплексному вивченні ця

література дає можливість охарактеризувати різні аспекти діяльності товариства.

Аналіз джерельної бази визначає її різноманітність та ґрунтовність. Значна кількість залучених нормативно-правових актів, статистичних даних, звітної документації та архівних справ дозволяють детально охарактеризувати процес формування, становлення та діяльності Одеського комітету Піклувального товариства над в'язницями. Вона репрезентована документами з архівосховищ Одеси, Чернігова, Миколаєва. Були залучені також матеріали преси та спогади.

Розділ 2

ЦЕНТРАЛЬНІ ТА ГУБЕРНСЬКІ ПІКЛУВАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРО В'ЯЗНИЦІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ у XIX ст.

2.1. Залучення досвіду європейських і північноамериканської систем піклування про ув'язнених в Росії. Досвід тюремної справи в усіх країнах зазвичай зводився до звичного розуміння щодо приреченості злочинця на злочинні дії й відповідно неможливість його виправлення. Тому у суспільстві злочинці становили особливу категорію, яка вважалась небезпечною для суспільства. Проте з розвитком гуманізму та інтересу до внутрішньої складової людини змусили суспільство подивитись на таку специфічну категорію з іншої точки зору. До того ж додавалося швидке зростання рівня злочинності в тодішньому світі. Звичайно ж це визначали і певні соціально-економічні фактори розвитку суспільства. Але все ж ідея боротьби зі злочинністю ставала дедалі актуальнішою. І розуміння необхідності зменшення її кількості лише за рахунок знищення всього того, що могло штовхати злочинця до здійснення неправомірних дій, не буде настільки ефективним, як допомога арештантам після виходу із місць ув'язнення.

Перша спроба організації благодійної діяльності по відношенню до злочинців була зроблена в Америці. Така діяльність базувалась виключно на релігійно-благодійних засадах, оскільки розуміли, що значний моральний вплив на той час мала церква та її релігійні настанови. Так, перше благодійне Товариство за думкою більшості дослідників виникло у США (Філадельфія) в 1776 р. під назвою «The Philadelphia Society for assisting distressed prisoners». Його засновником став заможний громадянин Уістер, який згодом, спільно зі своїми однодумцями, утворили Товариство надання допомоги звільненим з місцевих в'язниць. І в 1787 р. це Товариство було реорганізовано в «Товариство щодо усунення тяжкого положення громадських тюрем» (Малінін, 1906, с.16-17).

У 1824 р. подібне Товариство виникло в Бостоні (Массачусетс), яке згодом перетворилось у спеціальне Товариство тюремного патронату. За прикладом цих Товариств, з часом відкриваються подібного типу організації в інших штатах Америки.

Важливо, що діяльність таких Товариств відразу давала позитивні результати. І найвищим досягненням, мабуть, слід вважати розуміння, коли колишніми арештантами розуміли значення такої допомоги. У подальшому вони власними зусиллями організовували піклувальну допомогу іншим ув'язненим. Прикладом такої допомоги іншим, може слугувати ініціатива створення таких закладів від колишнього в'язня Дунну, яким було засновано декілька робітничих будинків спочатку в штаті Нью-Йорк, а згодом і в інших штатах. Тим самим він надавав підтримку в'язням після звільнення та демонстрував інтерес до такої категорії, як злочинці. В організації моральної та фінансової підтримки після звільнення закладалась головна ідея – можливе інше, правомірне життя.

Загалом позитивні тенденції розвитку піклувальних американських організацій щодо арештантів сприяла запозиченню досвіду іншими країнами та проведенню в 1845 р. з'їзду представників таких організацій, яких уже нараховувалось близько 30. А у 1870 р. було створено об'єднуючий орган усіх товариств – «Національна тюремна асоціація» (Малінін, 1906, с.16-17).

Через деякий час ідею утворення товариств такого типу перейняли і Європейські країни, зокрема Данія, Велика Британія, Франція, Німеччина, Іспанія.

Перше благодійне товариство американського зразка виникло в Данії у 1797 р. на острові Фіонії. До речі ця організація була приватною. Друге подібного типу товариство виникло лише у 1842 р. в Копенгагені, за ініціативою лікаря Давида. Порівняно з розвитком благодійних товариств в Америці, в Данії зростання їх кількості все ж тривало повільніше, оскільки станом на початок ХХ ст. їх нараховувалось лише десять, з яких сім були приватними, а тільки три – благодійні. Згідно зі звітними документами,

Товариства Данії все ж здійснювали активну діяльність щодо підтримки арештантів, оскільки за статистичними даними, близько 70% колишніх арештантів не вдалися до нових злочинних дій. Звичайно такі показники підсилювали необхідність та значимість таких організацій для суспільства (Малінін, 1906, с.19-20).

Товариства щодо покращення в'язниць діяли й у Франції. Вже існуючі благодійні Товариства у 1810 р. трансформувались в *Conseils charitables* та існували при в'язницях. Для таких Товариств було важливим саме моральне виправлення арештантів. Зокрема, його члени звертали увагу на утримання арештантів під вартою. Відповідно про жахливі умови утримання та необхідність їх виправлення члени Товариства намагались донести до керівництва. Так, одним із членів Товариства – доктором медицини Л.-Р. Віллерме було опубліковано дослідження про стан тюрем та якими вони мають бути по відношенню до здоров'я арештантів, їх моральності. Ця праця не лише наглядно продемонструвала інтерес французького суспільства до умов утримання арештантів, але й фактично стала допомогою для подальшого реформування місць утримання. Члени французького піклувального Товариства намагались відстоювати думку, що злочинець таким чином не ізолюється від суспільства для того, щоб обміркувати свої вчинки та не повторювати їх в подальшому, а фактично приречений на позитивний вирок. Тому ідеї французьких Товариств були зосереджені саме на роботу з в'язнями безпосередньо в місцях відбування покарання, а не після виходу, як це проводилось у Америці (Гребцова, Гребцов, 2006, с. 130).

Найкраща ж ситуація щодо діяльності Піклувальних товариств діяла в Англії. У цей період у суспільстві помітно виділяються дві тенденції – надзвичайна суворість передбачених покарань та майже відсутність застосування штрафу або певної форми фізичного покарання як одного із способів виконання покарання.

З серйозністю до цієї справи віднеслись англійські громадські діячі та благодійники. Так, відомий тюрмознавець Дж. Говард здійснив декілька

інспекційних поїздок протягом 1773-1790 рр. з метою огляду стану різних тюрем у різних країнах. Всі отримані результати він зібрав та оприлюднив. Значний вплив його дослідження здійснило на американських благодійників, які й відразу звернулись до проблеми покращення стану в'язниць. Англійці трохи згодом долучились до вдосконалення тюремної системи, зокрема дотримання умов розміщення арештантів у залежності від віку, статі та роду злочинів. Перше приватне товариство, яке займалось покращенням стану тюрем, виникло у 1802 р. (Barnes, 1921, p. 42-43).

Уже в 1817 р. було засновано товариство, яке опікувалось виключно жінками-арештантками. Його заснувала заможна негоціантка Єлизавета Фрай. Товариство діяло при Ньюгетській в'язниці. Головною його метою було надання допомоги жінкам після звільнення з в'язниці. У 1817 р. у Лондоні було утворено Товариство щодо покращення тюремних порядків, яке також головною своєю метою вбачало в допомозі звільненим арештантам (Малінін, 1906, с.19-20).

На початок XIX ст. у світі активно діяли північноамериканська та європейська системи піклування. Особлива увага в цій системі відводилась піклувальним благодійним Товариствам, які ставили собі за мету виправлення арештантів та повернення до правомірного життя у суспільстві. Реалізація поставленої мети відображалась різними методами, зокрема, шляхом покращення умов утримання арештантів, як моральних, так і матеріальних. Всі ці піклувальні традиції по відношенню до арештантів намагались використати у своїй політиці керівництво Російської імперії.

2.2. Правові засади діяльності Піклувального товариства про в'язниці в Російській імперії. Формування головних форм піклування та благодійності в Російській імперії беруть початок з другої половини XVIII – початку XIX ст., що відбувалось під впливом загальноєвропейського процесу розвитку державного піклування. Благодійність проявлялась і раніше, проте довгий час вважалось, що благодійні справи варто робити таємно, без певного

пафосу та афішування. Але під впливом суспільно-політичного життя на початку XIX ст. ситуація змінюється і для заможних людей благодійність стає однією з форм громадської діяльності. Таким чином почали формуватись групи однодумців, що згодом перетворюються на товариства. Благодійні товариства за формами своєї діяльності мали різну направленість – культурну, релігійну, виховну та піклувальну.

На початку XIX ст. серед інтелігенції поширюються європейські ідеї щодо причин та умов злочинності, міри покарання, умов утримання арештантів та способів впливу на арештантів для їх виправлення. Ці ідеї створили сприятливі умови для виникнення благодійної організації нового типу, яка зосереджувала б свою діяльність на тюремних проблемах і займалась би покращенням умов утримання та захистом окремої категорії суспільства – злочинців. Дійсно, досить довгий час злочинці виступали групою суспільства, яка вже втрачена і відповідно судовий вирок для них фактично був пожиттєвим. Але треба було враховувати й той факт, що окрім соціально небезпечних осіб, до в'язниці могли потрапляти люди, які не бажали коритись певним нормам їх життя – селяни, що змогли протестувати проти свавіль та жорстокості поміщиків, або солдати, які не в змозі були витримати тяжість військової служби, або злодій, що змушений був вкрати, щоб прохарчуватись. Так і почала формуватись ідея про допомогу арештантам у покращенні умов їх утримання (Гребцова, Гребцов, 2006, с.126).

Одним із благодійних товариств, що мало піклувальну направленість було Піклувальне товариство про в'язниці. Загалом, виникнення такого товариства було результатом співвідношення двох взаємопов'язаних процесів: суспільного – розвитку благодійництва та державного – потреби реформування тюремної системи (Церенюк, 2002, с.171).

Оскільки однією з перших хто звернув увагу на становище в'язниць та взагалі відношення до злочинця як до людини, яка з певних причин порушила закон, зробила ще Катерина II в Наказі комісії зі складання проекту нового Положення. У зазначеному документі було запозичено декілька ідей щодо

утримання арештантів, але все ж на практиці це потребувало більш конкретних дій. У 1781 р. для огляду стану російських тюрем прибув Дж. Говард, який негативно висловився щодо їх стану. Дійсно, стан, як тюремної системи, так і пенітенціарної, яка була пов'язана з благодійною діяльністю в Російській імперії у ХІХ ст., потребував кардинальних змін (Бебякин, 2016, с. 45).

Внаслідок такої ситуації Олександр І зосередився на шляхах реформування цієї системи. Можливі шляхи модернізації, як пенітенціарної системи, так і становища тюремної системи розглядались в контексті звернення до досвіду іноземних держав. Тому фактично Піклувальне товариство про в'язниці в Російській імперії не було унікальним явищем. Сама ж традиція піклування про в'язнів бере початок з часів виникнення та розповсюдження християнства, якому з-поміж інших світових релігій більше притаманна жалість до людей. Так, у 1814 р. Олександр І зустрівся з представниками Британського біблійного товариства і пов'язаного з ним англійського тюремного комітету. Ця зустріч продемонструвала зацікавленість серед його учасників, зокрема надію на розширення діяльності в Росії (Керзум, 2016). До речі, Лондонське тюремно-благодійне товариство засноване відомим філантропом Дж. Говардом, який також присвятив частину своєї діяльності Російській імперії. Власне в Херсоні, у 1790 р. він помер (Малінін, 1906, с. 29).

Вже у 1817 р. на запрошення пастора Х. Стевена член Лондонського Піклувального комітету про в'язниці В. Венінг прибув до Санкт-Петербурга і був представлений державному діячу, довірений особі Олександра І – князю О. М. Голіцину, який на той момент очолював біблейське та філантропічне товариства. В. Венінгу була надана можливість відвідати в'язниці для окреслення загального становища та розгляду в майбутньому можливих шляхів реформування. Після огляду він надав записку, яка містила у собі загальні зауваження про покращення утримання в'язниць, додавши перелік правил, за якими Лондонський комітет виконує піклування про в'язниці.

У своїй записці В. Венінг звернув увагу, що головною метою такого Піклувального комітету є виправлення злочинців, через припинення їх

спілкування з попередніми співниками, відділити арештантів, які засуджені за тяжкі злочини, від тих, хто подає надію до виправлення, привчати їх до праці, давати роз'яснення та зайнятість у різних галузях роботи, викладати їм правила релігії, забезпечити їх потрібними видами продовольства та ін. Крім того зазначив, що ця система приносить значну користь і дійсно працює (Об учреждении ..., 1830, № 27895.).

На основі цих зауважень та роз'яснень було вирішено створити подібний до англійського зразка Комітет і в Російській імперії. Перше піклувальне товариство почало свою дію у 1819 р. в Санкт-Петербурзі, керівником якого став князь О.М.Голіцин (Керзум).

Взявши за основу Статут англійського тюремного Комітету та адаптувавши його під загальноросійські реалії, було підготовлене проект статуту майбутнього Комітету в Російській імперії. Цей документ був іменований «Правилами для Піклувального товариства про в'язниці» та тричі перебував на розгляді імператора, який щоразу вносив до нього свої зміни. У цілому, підтримуючи ідеї В. Венінга, Олександр I виключив з його проекту все, що стосувалося повноважень Піклувального товариства в області перебудови тюрем, залишивши за ним лише благодійні функції. Олександр взяв тюремне товариство під своє заступництво, що, природно, обмежило можливості будь-якої ініціативи «знизу» в його діяльності.

Вже у першій статті статуту були сформульована мета і завдання товариства, спрямованого на моральне виправлення злочинців і на «поліпшення стану ув'язнених за борги і по інших справах». Друга стаття визначала п'ять можливих напрямів у досягненні цих цілей: 1) постійний нагляд за ув'язненими; 2) розміщення їх за родом злочинів; 3) настанови їх в правилах християнського благочестя; 4) підбір занять для них; 5) утримання тих, хто провинився в відокремлене місце (Гребцова, Гребцов, 2006, с. 129). Хоча елемент виборності керівництва Товариства був зафіксований в документі, але на кожну з 12 посад директорів його учасники повинні були обирати по три кандидати. Олександр I залишив за собою право на свій розсуд відбирати одного з трьох. Царю

належало право призначення президента товариства. Керівництво Комітету зобов'язувалося систематично публікувати звіти про свою діяльність, списки учасників та благодійників. Суттєве значення мало положення статуту про право членів комітету відвідувати в будь-який час місця ув'язнення. Воно відкривало можливість для учасників Піклувального комітету особисто ознайомитися зі станом в'язниць і умовами тюремного побуту. Заснованому товариству доводилося нерідко за своєю ініціативою і за свої кошти покращувати умови утримання ув'язнених.

«Правила піклувального товариства про в'язниці» повністю узгоджувалися з завданнями біблійного товариства, приділяючи значну увагу релігійному впливу на моральність ув'язнених. Наказувалося здійснювати церковні служби, проводити недільні та святкові дні «в благочестивих читаннях, бесідах і молитві» (ДАОО. Ф.361. Спр.1а, арк. 9-10). Вперше уряд підняв питання про необхідність заснувати бібліотеки в місцях ув'язнення, але при цьому обмежило склад книг лише книгами духовного змісту. У цілому ж документ залишав без зміни тюремний режим з усіма його атрибутами, який зберігався в такому вигляді до 1831 р. коли, нарешті, побачила світ нова тюремна інструкція.

Один із етапів реформування пенітенціарної системи розпочинається з приходом до влади Миколи I, який активно продовжив розпочату його попередником діяльність щодо покращення умов утримання арештантів. Так, з цього періоду становище, як тюремної системи, так і Піклувального товариства значно змінювалося. Ці зміни пов'язані були в першу чергу з оновленою законодавчою базою, зокрема, введенням нової єдиної для всіх тюрем Інструкції. Необхідність даного документа була очевидною і в першу чергу пов'язувалась з унормуванням та регламентацією діяльності тюрем. Робота над цим положенням розпочалась ще в 1828 р. під керівництвом чиновника Брусилова. Складений ним проект був надісланий Піклувальному товариству про в'язниці для розгляду та затвердження. І тільки в травні 1831 р., після певних змін та доповнень Інструкція була ухвалена та розіслана всім

губернаторам. Інструкція наглядача тюремного замку містила 12 розділів, що об'єднували 260 статей та регламентувала положення тюремного замку, правовий статус арештантів, наглядача та ін. Інструкція висвітлювала умови утримання арештантів під вартою, їх побут, санітарно-гігієнічні вимоги, роль та місце релігійних обрядів, взаємовідносини з арештантами, наглядачами (Шурухнов, 2019, с. 60-61). Саме ця постанова являла собою перші правила внутрішнього розпорядку загальноімперського значення.

Вже на наступний рік Інструкцію доповнено «Сводом учреждений и уставов о содержащихся под стражею и ссыльных». У загальних положеннях першого розділу визначалось, що утримання під вартою повинно застосовуватись: як засіб охорони осіб, яких звинувачують у злочинах до винесення остаточного виконання вироку судом; як міра покарання; як міра стягнення з невинуватих боржників. Також визначались різновиди місць утримання під вартою: особливі тюремні приміщення при будинках Приватних Управ та Управи міської поліції; тюремні замки чи остроги в містах; гамівні будинки; робітничі будинки; арештантські роти цивільного відомства. (Устав, 1851, с. 395) Але й цей документ являв собою суперечливі поняття. Так, якщо 15 ст. цього документа визначала керівництво над тюрмами, як Міністерству внутрішніх справ, так і Піклувальному товариству, то в той самий момент 16 ст. вже наголошувала, що керівництво місцями ув'язнення в управлінському питанні належить Міністерству внутрішніх справ (Андреева, 2012, с. 438). Уставом також визначались і координуючі та благодійні функції Піклувального товариства щодо діяльності тюремної системи.

Проте, не зважаючи на досить ґрунтовні нормативні положення щодо реформ в організації місць утримання арештантів та регламентації діяльності відповідного керівництва у цій сфері, потребувало оновлення та відповідності до існуючих норм і Піклувальне товариство про в'язниці. У зв'язку з цим керівництво Товариства зайнялось розробкою нового Уставу. І вже згодом, у 1851 р. було затверджено та оприлюднено «Устав Товариства про в'язниці. Згідно з цим Уставом чітко регламентувались права та обов'язки Піклувального

товариства, його мета та склад та ін. У другому пункті прописано, що піклування Товариства поширювалося на всі типи місць утримання арештантів. П'ятий пункт Уставу регламентував управління Товариством. Зазначалось, що керівна посада належить президентові, проте, у разі його відсутності з різних причин займати цю посаду надавалось віце-президентові Санкт-Петербурзького Комітету. Існувала Рада при президентові, до якої входили віце-президенти, які знаходились у столиці. Наступними за управлінською ієрархією були Комітети чоловічі та жіночі у столицях та портових містах.

Останню ланку управлінської структури займали відділення чоловічі та жіночі в губернських та повітових містах. Але до цього пункту була примітка, у якій конкретизувалось, що у містах Одеса, Таганрог, Керч-Еніколі та Єкатериинбург утворено окремі Комітети на правах губернських (Устав..., 1851). Крім того, за наполяганням керівництва Товариства з метою посилення його діяльності було запропоновано ввести до складу комітетів членів за посадою: предводитель дворянства, старших губернських і повітових духовних осіб, начальницьких осіб губерній і повітів. З іншого боку, пропонувалось збільшити число членів з купецтва для збільшення пожертвування, а повітовим ватажкам дворянства – відкрити відділення в кожному повітовому місті. Ці пункти також знайшли своє відображення у новому Уставі (Керзум, 2016).

У 1855 р. в діяльності Піклувального товариства над в'язницями розпочався новий етап, який пов'язаний з переходом під відомство Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС). У зв'язку з цим, функції Товариства значно обмежувались та посилювався контроль, як за діяльністю тюрем, так і Товариства. Відповідно майже відразу була створена особлива комісія, яка провела огляд в'язниць для надання аналізу загального їх становища. Це можна вважати першим серйозним підходом до реформування пенітенціарної системи. Комісія дала досить об'єктивну оцінку тюремної дійсності. Уряд вживав заходи до централізації тюремного управління та для впорядкування функціонування тюремних установ. У 1862 р. 18 серпня було затверджено думку Державної ради, за якою управління місцями ув'язнення

цивільного відомства було зосереджене в МВС, що було каталізатором реформи тюремної установи. З 1862 р. МВС починає збирати офіційні відомості про стан місць позбавлення волі в Росії, цим самим готуються до проведення реформи. Так почався перший етап тюремної реформи в Російській імперії, який тривав сімнадцять років: з 1862 до 1879 р. (Россіхін, 2005, с. 74).

Поліція склала особливу форму звітності, за якою губернатори у 1862-1864 рр. надавали інформацію про фактичний стан місць ув'язнення, а також пропозиції з їх перетворення. Були обстежені як губернські, так і повітові місця позбавлення волі. На основі наданої інформації у 1865 р. було видано «Материалы по вопросу о преобразовании тюремной части в России» (Материалы ..., 1865); у 1866 р. – «Записка о преобразовании тюремной части» (Записка ..., 1866); у 1867 р. – «Обзор тюремной действительности и предложения по ее преобразованию. О настоящем положении тюремного вопроса», який є коротким узагальненням стану тюрем і управління ними в імперії за офіційними даними з місць (Обзор тюремной действительности ..., 1867). На основі дослідження цих матеріалів можна констатувати той факт, що стан тюремних приміщень був жахливим. Місця були старими і переповненими, тісними і з гнилим повітрям.

Проте все ж таки в ході перегляду відношення уряду до стану тюрем і необхідності реформування тюремної системи, керівництво звернуло увагу на особливу групу арештантів – неповнолітніх. Уже в 1866 р. були опубліковані «Временные правила исправительных приютов для несовершеннолетних». Тим самим, вперше на законодавчому рівні розглядалось питання щодо захисту неповнолітніх арештантів. Цими Правилами закріплювались так звані виправні притулки для неповнолітніх як місце їх ув'язнення. Фактично, після винесення вироку судом неповнолітні потрапляли не до тюремного замку, а до виправних притулків, де мали змогу навчатись ремеслам, особливостям ведення господарства, грамоті. Крім того, за зразкову поведінку неповнолітнім могли скоротити термін утримання до однієї третьої (Гернет, 1951, с. 59).

Найбільш значні трансформації в пенітенціарній системі стали відбуватися в останній третині XIX ст. У 1872 р. була створена Комісія для складання загального систематичного проекту про тюремне перетворення під керівництвом В. Соллогуба, саме ця подія вважається початком проведення нової тюремної реформи. Це була вже не просто відомча комісія, вона мала загальнодержавний характер, і для роботи в ній залучалися перші фахівці та науковці. Згодом у 1877 р. Комісію очолив К.К. Грот. Комісія акцентувала на питанні управління пенітенціарною системою, відхилившись від суті покарань, пов'язаних з ув'язненням. Проте все одно, одним із головних завдань тюремної реформи було удосконалення системи управління місцями ув'язнення, підвищення ролі центрального органу тюремного відомства в здійсненні ключових функцій та забезпечення єдності пенітенціарної практики по всій території Російської імперії. Департамент виконавчої політики, який координував роботу тюрем до 1879 р. та загалом система, яка склалась у цій галузі, виявились неспроможними вирішувати поставлені перед ними завдання. Це пояснюється приналежністю тюремної системи відразу до декількох відомств, у яких це питання було лише одним із багатьох важливіших. Власне тому і постала необхідність утворення єдиного координуючого тюремними справами відомства (Славинський, 2009, с.190). Тому, у 1879 р. було утверджено думку Державної ради про створення Головного тюремного управління (ГТУ), яке наділялося деякими правами окремого міністерства і повинно було втілювати в життя основні напрями тюремних перетворень в Російській імперії (Материалы особой комиссии..., 1879, с. 16). Був створений інститут тюремних інспекторів з чималими повноваженнями. Згодом, були затверджені «Тимчасові правила для первинного керівництва тюремним інспекторам під час відряджень з метою огляду і ревізії установ, що входять до складу каральної системи». У головних місцях ув'язнення їх керівники повинні були називатися директорами, в губерніях – начальниками, в інших – доглядачами. На тюремні посади в каторжних тюрмах передбачалося призначати осіб військового відомства.

У результаті реформи пенітенціарної системи, проведеної у 1879 р. та внаслідок якої було створено ГТУ, відразу управління почало проводити активну діяльність. Під їх керівництвом було видано значну кількість нормативно-правових актів, зокрема, за якими здійснювалось регулювання питання щодо виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Що ж стосується регулювання питань на законодавчому рівні, то цей процес сильно стримувався невизначеністю з концептуальними положеннями при розробці нового Кримінального положення. І оскільки обговорення проекту Положення затягнулося майже на два десятиліття, то ГТУ змушене було взяти на себе нормативне регулювання діяльністю пенітенціарних установ.

Слід звернути увагу на три аспекти. У першу чергу, нормативні акти ГТУ стосувалися здебільшого тюремних замків – це була основна тюремна установа другої половини ХІХ ст. По-друге, значно більше уваги почали приділяти питанням устрою тюремних установ, а саме питанням матеріального та побутового характеру і також кадрового забезпечення тюремних установ. По-третє, нормативні акти до реформи та створення ГТУ розробляв тюремний департамент МВС.

Одне із надважливих питань діяльності тюремної системи було пов'язане з будівельними нормами при спорудженні тюрем. Циркуляром від 13 квітня 1882 р. визначалися головні засади, за якими слід було керуватися при будівництві закладів місць позбавлення волі. За цими засадами в тюремні приміщення мали входити: житлові квартири чинів управління і нагляду, приміщення, які призначені для потреб адміністрації тюрми, арештантські камери з господарськими приміщеннями і лікарнею.

Стосовно праці арештантів, майстерні повинні були влаштовуватися тільки для тих ремесел, які вимагали особливих пристроїв або з інших причин не можуть виконуватися в камерах.

Церкви облаштовувалися, лише тоді, коли на це була достатня сума приватних пожертвувань, звичайно, окрім нових великих в'язниць. Якщо ж

коштів не вистачало, то слід було обмежуватися устроєм кімнат для молитви (Турчіна, Пенітенціарна система).

Під юрисдикцією ГТУ Товариство залишалось до 1895 р., коли воно перейшло під відомство Міністерства юстиції. Міністр юстиції став на чолі тюремної системи Російської імперії і автоматично отримав звання президента Піклувального комітету про в'язниці. Керівництво тюремною частиною, як і раніше, виконували ГТУ і Рада з тюремних справ. Але слід зазначити, що Рада з тюремних справ до цього часу вже не діяла, тому що була повністю замінена ГТУ. Діяльність ГТУ була настільки специфічною, що міністр юстиції здійснював владу стосовно тюремного відомства опосередковано, практично не втручаючись у сутність пенітенціарних питань. Начальник ГТУ все ще залишався фактичним керівником цивільними місцями ув'язнення в імперії. Але фактично під керівництвом цього відомства жодних кардинальних дій чи нормативних актів введено не було, оскільки діяльність Товариства вже зводилась нанівець і головну виконавчу функцію перебрали на себе наглядачі тюремних замків.

У відповідності з вище зазначеними нормативними положеннями та діяльності різних керівних відомств організовувало свою діяльність Піклувальне товариство про в'язниці. Тому в його історії дослідники виділяють три періоди, що пов'язані з організацією діяльності загальноімперського законодавства та керівництва:

– 1819-1851 рр. – період заснування Товариства як благодійної організації та оформлення нормативно-правових і економічних засад, період активного функціонування Комітетів, зосередження ними господарської й адміністративної частини завідування місцями ув'язнення;

– 1851-1879 рр. – період діяльності Товариства як органу адміністративної влади та управління місцями ув'язнення;

– 1879-1917 рр. – період суто філантропічного функціонування Товариства.

Згідно зі Статутом Товариство очолював президент, який призначався імператором. Так, президентами Товариства були князі О. М. Голіцин (1819-1824), В. С. Трубецький (1824-1841), графи О. Х. Бенкендорф (1841-1844), А. Ф. Орлов (1844-1855). З 1855 р. президентами Товариства були за посадою міністри внутрішніх справ, а після передачі в'язниць у відання Міністерства юстиції (1895) – міністри юстиції. На перших зборах Товариства, що відбулися 11 вересня 1819 р. в будинку Голіцина, були присутні близько 30 осіб – переважно представників дворянства і духовенства. Власне тоді і було утворено Санкт-Петербурзький Піклувальний комітет про в'язниці та сформовано перший його склад, де всі присутні чоловіки увійшли у якості віце-президентів, директорів та членів (Керзум, 2016).

Головний Комітет складався з декількох віце-президентів (від 4-х і більше) і директорів (спочатку 12-ти, потім значно більше), які виконували поточну роботу. Всі члени Комітету затверджувалися імператором і могли відвідувати місця ув'язнення у будь-який час. Крім поточних організаційних функцій, члени Комітету наділялись достатньо широким спектром повноважень. Проте все ж їх функції зводились лише до виконавчих, оскільки керівні залишав за собою Олександр І. Особлива увага приділялась функціонуванню фінансової складової Комітету, оскільки фінансування на благодійність здійснювалась суворо за письмовим наказом керівника (Керзум, 2016).

13 жовтня 1819 р. було відкрито Санкт-Петербурзький жіночий Піклувальний комітет про в'язниці. Членами жіночого Комітету в різний час були такі відомі особистості, як княгині С. С. Мещерська, А. С. Голіцина, М. Г. Щербатова, Н. С. Трубецька й інші високопоставлені особи, «відомі добромилістю, чесністю і людяністю». Аристократичність складу зовсім не заважала вести цілеспрямовану роботу по поліпшенню побуту арештанток (Батчаева, 2008b, с. 17).

Згідно з «Правилами для піклувальників про в'язниці», жіночий Піклувальний комітет повинен був формуватися «з осіб тієї ж статі, який

складатиметься з одного Головуючого, дванадцяти і більше членів і Секретаря» (Высочайше утвержденный доклад ..., 1819). Правда, на відміну від чоловічого відділення Санкт-Петербурзького Піклувального товариства про в'язниці, членами якого були виключно чоловіки, участь у діяльності його жіночого відділення могли брати і жінки, і чоловіки. Правила діяльності жіночого відділення були закріплені у «Статуті жіночого Піклувального комітету про в'язниці». Згідно з ним, діяльність комітету була суворо регламентована.

Першим віце-президентом жіночого Піклувального комітету була А. П. Козодавлева, потім княгиня С. С. Мещерська і Т. Б. Потьомкіна. На той момент, коли О. О. Нарішкіна приступила до виконання своїх зобов'язань, Комітет відчував чималі труднощі, серед яких найсуттєвішими були фінансові труднощі і скасування «Статуту жіночого Піклувального комітету про в'язниці». Нових же правил, якими можна було б керуватися, вироблено не було. Єдиним органом контролю на той момент у стосунках з в'язнями була «Спостережна комісія», до складу якої входили представники прокуратури, МВС і міської влади (Керзум, 2016).

Особливість Санкт-Петербурзького Комітету полягала у тому, що він утворювався як виконавчий орган Товариства. Спочатку Комітет поширював свою діяльність на всю територію імперії, проте ситуація змінилась у 1820 р., після утворення губернських комітетів. Його підвідомча територія обмежувалася містом і губернією, але, навіть, за таких змін, значення Комітету як загального головного координуючого центру зберігалось.

Санкт-Петербурзький Піклувальний комітет, окрім координуючої діяльності іншими загальноімперськими Комітетами, проводив достатньо активну власну діяльність щодо покращення умов утримання арештантів. Одним із таких питань було будівництво тюремних замків, або як їх іноді ще називали, острогів. Власне у 1827 р. затверджено «Высочайшее утвердительное положение Комитета Министров» плани будівництва тюремних замків у губернських містах. Так, розробляли Міністерством внутрішніх справ, Комітетом будівництва та Піклувальним комітетом плани типового для всіх

губернських міст тюремного замку. У ході розгляду різних варіантів планів тюремних замків саме Комітет вирішував, який краще підійде до існуючих на той момент реалій, кількості злочинців та ін. І вже після затвердження Комітетом план передавався на розгляд та затвердження імператору (О планах для строения тюремных замков..., 1927). Вже на наступний рік називались нові проекти і знову ж таки Піклувальний комітет висував певний перелік претензій щодо невідповідності вимогам будівництва тюремного замку. Наприклад, одне із таких зауважень вказувало на розміщення арештантів – «злочинці чоловічої статі розділені тільки на два види: за важливі злочини та незначні злочини, а жінки розміщені всі в один розряд незалежно від роду злочинів; і якщо прийняти до розсуду той факт, що план передбачав наявність місць для 400 арештантів, то в кожній із 16 камер, передбачених для проживання, буде розміщуватись по 25 арештантів і відповідно цей розподіл не можна було б назвати розподілом за видом злочину» (Об образцовых планах для постройки тюрем..., 1828). (Додаток А). Навіть цей факт чітко вказував на значимість Санкт-Петербурзького Піклувального комітету над в'язницями вже на перших роках його існування.

Вже з моменту утворення, його керівництво намагалось досягти передачі тюремного господарства під своє керівництво. Тому поступово під заступництво Комітету переходили різні господарські функції – піклування про стан тюремних приміщень, харчування арештантів, забезпечення їх одягом, взуттям та білизною, медичне піклування, зокрема боротьба з різними інфекційними захворюваннями, організація трудової повинності арештантів, духовне та моральне їх виховання та ін.

Окрім звичних господарських та фінансових питань, якими займались члени Товариства, в їх функції входило ще й вирішення дрібних побутових питань. Наприклад, застосовувались заходи щодо проникнення до тюремного замку заборонених предметів, контролювалось дні та години відвідування арештантів родичами, введено спеціальні години для навчання, праці та

відпочинку. Для певних місць ув'язнення створено єдину форму арештантського одягу та ін. (Андреева, 2012, с. 438).

Жіночий Піклувальний комітет було відкрито з метою надання допомоги ув'язненим, а також жінкам, які звільняються з в'язниць; поліпшення їх фізичного і морального стану; піклування про дітей, які перебувають з ним у в'язницях. Головними завданнями жіночого комітету були: організація духовного перевиховання, трудової діяльності і навчання арештанток, охорони здоров'я та матеріально-речового постачання відкриття дитячого притулку й ін. Комітет також сприяв створенню в усіх місцях ув'язнення роздільних чоловічих і жіночих камер.

Жіночий Піклувальний комітет за наказом Олександра I мав «наставляти ув'язнених в релігійному та моральному напрямках, крім того займати їх розумовою, а де виявиться можливим, і фізичною роботою», надав останнім можливість заробляти в місцях позбавлення волі. Так, у «Звіті Піклувального комітету про в'язниці за 1823 р.» зазначається, що тільки за цей рік арештанткою міської в'язниці було: «виготовлено сорочок – 3947, ковдр – 372, простирадл – 100, наволочок – 467, халатів – 296, ковпаків – 150, панчох – 1399 пар, матраців – 150. Всього 6881 річ». Протягом усього часу свого існування представниці Комітету не залишали без уваги жінок-арештанток, яких відправляють на заслання і пересильних. Іноді, маючи можливість, головуючий і директриси клопотали перед владою про видачу прибуткових свідоцтв жінкам, які закінчили термін покарання, позбавляючи їх від висилки на батьківщину, домогтися дозволу на право проживання у столиці, підшукували поручителів та ін. (Керзум, 2016).

Загалом все це привело до того, що на 1831 р. сформувався так званий Господарський комітет, який включав у себе вісім відділень, кожне з яких виконувало свою функцію: 1 – забезпечення харчуванням арештантів; 2 – утримання тюремних будівель, освітлення, опалення тощо; 3 – організація виправних робіт арештантів; 4 – контроль за порядком та моральністю; 5 – відправлення до Сибіру та пересилання одягу і взуття до віддалених країв; 6 –

забезпечення продуктами харчування установ, що знаходились в Управі благодійництва; 7 – керівництво пожертвуваннями; 8 – надання медичної допомоги. Всі ці напрями діяльності Комітету залишались діючими до середини 1870-х років і дещо зменшилось, після зазначеного періоду, що було пов'язано з переходом під новоутворене адміністративне відомство – Головне тюремне управління.

В 1850-1860-х роках благодійна діяльність Санкт-Петербурзького комітету досягла найбільшого розвитку. В цей час під його керівництвом перебували безпосередньо тюремний замок, пересильна в'язниця, будинок для утримання невинуватих боржників, відділення підсудних малолітніх арештантів при Виправному закладі, термінова в'язниця, арештантські камери в поліцейських будинках в 12-ти частинах столиці. Перелічені місця тримання арештантів напряду констатують саме один із важливих пунктів утримання – розділення їх в залежності від виду злочину тощо (Керзум, 2016).

Санкт-Петербурзький Піклувальний комітет про в'язниці займався опікою арештантами і після виходу їх із в'язниці. У 1872 р. з дозволу міністра внутрішніх справ Комітетом було створене спеціальне місце для звільнених із в'язниць арештантів. Окреме місце там відводилось неповнолітнім арештантам. До цього закладу могли долучатись люди з усіх тюрем столиці протягом першого тижня виходу з в'язниці і користуватись цим приміщенням не більше чотирьох місяців. Там були необхідні продовольства та одяг. Члени Комітету могли також займатись спільно зі звільненими пошуком їм нової роботи або ж допомагали повернутись додому. Неповнолітні ж могли користуватись спеціально облаштованим шкільним викладанням різних предметів за зразком народних училищ. Загалом такий спосіб давав можливість адаптуватись щойно звільненим арештантам до звичного життя у суспільстві, особливо коли відбували довгий термін покарання.

У тому ж році жіноче відділення відкрило такого ж типу заклад для жінок і у перший рік там перебували 37 жінок. І така кількість жінок була постійно. В 1875-1876 рр. заклад орендував більшу квартиру і там розміщувалось 30 жінок,

в той час як попереднє приміщення могло містити одночасно лише 20 жінок. На квартирі жінки собі облаштували кухню, пральню. Жінки займались читанням та арифметикою, а які були неписьменними, отримували ази письма та читання. Читання книг релігійного змісту могло супроводжуватись обговоренням серед жінок. Так як і чоловіки, жінки намагались таким чином повернутись до звичного життя без прагнення до скоєння злочинів (Букина, 2013, с. 42).

Крім того, Піклувальним комітетам доводилось слідкувати і за виконанням своїх обов'язків серед членів Комітету, оскільки траплялись випадки, коли керівництво могло зловживати та користуватись своїм положенням або ж жорстоко ставитись до арештантів. Наприклад, зафіксовані випадки таких зловживань від наглядачів тюремного замку, що було доволі поширеною практикою в тюремній системі. Але у 1856 р. Комітетом підіймалось питання про покарання у такій ситуації винуватих. І головне керівництво підтримало цю ініціативу. Так, у відповідь на скарги арештантів одному з наглядачів тюремного замку у Сибіру винесено вирок щодо надання наглядача кримінально-цивільному суду і винесення йому в подальшому вирок (О порядке суда ..., 1856).

У щорічних звітах, які надавались на затвердження імператору, зводилась статистика по всіх існуючих Комітетах, тим самим відображаючи діяльність Товариства загалом. Так, у звіті Товариства за 1838 р. зазначалось, що згідно з наданими звітами 46 губернських та 61 повітових Комітетів загалом під їх опікою знаходилось 236 тис. 644 арештанти (Краткий отчет ..., 1839, с. 5). Вже через чотири роки, звітуючи у 1842 р. зазначалось, що в надавших звітах з 38 губернських та 153 повітових Комітетів, опікувались вони 55 тис. 593 арештантами, які знаходились у міських тюрмах по кримінальних та слідчих справах, 1 тис. 540 арештантів – через боргові претензії та державні утримання, 554 арештанти – хворі та божевільні, розміщені у лікарнях (Отчет о положении и действиях Общества..., 1843, с.11). Навіть на прикладі декількох років статистичних даних можна вказати про те, що іноді Комітети не вчасно надавали звітну інформацію та надана інформація все ж повною мірою не могла

відображати у такому випадку загальну і достовірну статистику щодо кількості рівня злочинності в імперії.

Дійсно, аналіз статистичних матеріалів сучасними дослідниками вказує на досить сумний висновок щодо поширення рівня злочинності в Російській імперії. За різними даними кількість злочинців на території імперії на початку XIX ст. становила близько 243 тис., а той час як вже напередодні 1861 р. цей показник зріс до 320 тис., а вже в перші десятиліття пореформеного періоду – до 600 тис. Звичайно, що причини скоєння злочинів були різними, але й роботи Піклувальним комітетам значно додавалось, у першу чергу, щодо розміщення (Продіус, 2011, с.73).

У першій половині XIX ст. мережа Піклувальних комітетів значно розширилась. Так, станом на 1863 р. в Російській імперії діяло 64 чоловічих комітетів у столицях, губернських, обласних і портових містах, 2 жіночих в столицях, 25 жіночих відділень в губернських містах і 431 чоловіче відділення в повітових містах.

Загальний дохід Товариства на цей самий рік склав 4 445 798 руб., де залишок з минулого року складав 1 807 694 руб., отримано державних надходжень – 1 798 565 руб. та від благодійників – 839 539 руб. Річні витрати склали 1 778 546 руб. І близько 10% від видаткової суми припало на частку Санкт-Петербурзьких чоловічого і жіночого комітетів і 7-ми повітових відділень Санкт-Петербурзької губернії. Динаміка арештантів по імперії на 1862 р. була така: залишок числа арештантів від 1861 р. – 32 380 чол., в 1862 р. прибуло 140 201 чол., вибуло 108 509 осіб. Крім того, при поліцейських місцях в столицях, обласних, губернських і портових містах містилося 183 398 чол. – все за рахунок Товариства (Керзум).

Особливого статусу мав заснований у 1828 р. Московський тюремний комітет. Комітет був утворений з ініціативи генерал-губернатора Д. В. Голиціна, який власноруч написав низку постанов та інструкцій, які стосувалися організації та діяльності цього Комітету. Відповідно до статуту Товариства першими віце-президентами Московського тюремного комітету

стали князь Д. В. Голіцин і митрополит Філарет. У Москві, як і в Петербурзі, діяло два тюремних комітети: чоловічий і жіночий. Почесною піклувальницею жіночого тюремного комітету була велика княгиня Єлизавета Федорівна. Ці комітети ставили своєю метою надання допомоги звільненим з-під варти і тим, що відбули термін ув'язнення, а також викуп людей, ув'язнених за борги.

Головним лікарем московських тюрем був призначений відомий своєю філантропічною діяльністю Ф. П. Гааз. Незабаром його включили до складу тюремного Комітету. Ф. П. Гааз був головною фігурою Московського комітету. Після заснування Московського тюремного комітету до його керівництва відійшла лікарня при тюремному замку з відділенням у пересильній в'язниці, а також поліцейська лікарня. У рамках статуту тюремного товариства Ф. Гааз заснував особливий фонд «для спокути боржників», на кошти якого викупувалися неплатоспроможні боржники, які засуджені за недоїмки і борги. Важливою стороною благодійної діяльності Ф. Гааза була допомога засланим у Сибір кріпакам у возз'єднанні родин. За законом діти засланців залишалися власністю поміщика, але він на свої кошти, а також на зібрані пожертви викупував селянських дітей (Гребцова, Гребцов, 2006, с. 132).

Таким чином, до втілення тюремної реформи система управління пенітенціарними установами в Російській імперії була непростою і дуже розгалуженою. Становище засуджених було надважким, а умови в яких їх утримували, зовсім нелюдяними. Проте завдяки правильному використанню західної практики у пенітенціарній сфері Росії вперше з'явилися благодійні організації, які займалися поліпшенням стану тюремної системи загалом. Істотним напрямом діяльності тюремних комітетів була патронажна робота, яка полягала в опіці звільнених з місць ув'язнення. Виходячи на волю, колишні ув'язнені нерідко потрапляли в таке становище, з якого самі, без сприяння співчуваючих, вибратися не могли. Вийшовши на свободу з клеймом злочинця (нерідко не тільки на репутації, але і на тілі, бо таврування довгий час практикувалося), без роботи, без засобів до існування, що відбув термін ув'язнення опинявся в положенні ізгоя. Доля ставила перед ним незавидну

дилему: або жебракувати, або відновити злочинну діяльність. Завдання тюремних Комітетів полягала в прагненні розірвати це замкнене коло.

2.3. Особливості функціонування губернських комітетів Піклувального товариства в Наддніпрянській Україні. Відкриття Піклувальних комітетів про в'язниці по всій Російській імперії доволі швидко торкнулись і українських територій. Першим у Наддніпрянській Україні було створено комітет Товариства в Одесі, якому було надано права губернського. Він узяв на себе піклування над в'язницями Новоросійського краю і Бессарабської області. В Одесі Піклувальний комітет було засновано у 1828 р. На початковому етапі віце-президентом комітету був новоросійський і бессарабський генерал-губернатор М.С. Воронцов і одеський градоначальник О.І. Левшин (Гребцова, Гребцов, 2006, с. 138).

Заснування інших губернських тюремних комітетів у Наддніпрянській Україні відбувалося протягом 30–40-х рр. XIX ст., зокрема у Києві, Чернігові, Миколаєві, Житомирі, Полтаві, Сімферополі та ін. Загалом, Комітети функціонували відповідно до роботи головного Санкт-Петербурзького Комітету. Тим самим, вся законодавча база та всі розпорядження з головного центру направлялись по всіх діючих Комітетах, тому фактично організаційна діяльність усіх Комітетів була типовою.

Важливим пунктом успішного функціонування будь-якого товариства є його склад та фінансування. Благодійні товариства вже своєю назвою передбачали зосередження своєї роботи на участю та фінансовою допомогою саме людей, які надаватимуть безкорисну фінансову допомогу. З метою збору початкового капіталу на відкриття Комітетів губернатори зверталися з пропозицією вкласти гроші в «человеколюбивое предприятие» перш за все до заможних дворян та купців. Не залишали вони поза увагою й інтелігенцію, відводячи їй важливу роль в організації роботи Комітетів. Наприклад, у Київській губернії активну участь у пропаганді ідей Комітету брали попечитель Київського учбового округу Є. Ф. фон Братке та ректор університету Св. Володимира М. Максимович. З їхньої переписки про запрошення «наукового

прошарку суспільства» до членства у Київському тюремному комітеті у листопаді 1834 р. відомо, що університет, Київська гімназія, а також приватні учбові заклади пожертвували значні суми на відкриття Піклувального комітету (Церенюк, 2002, с. 170).

Однак, незважаючи на піднесення добродійницької справи у той час, більшість місцевої еліти не поспішала жертвувати кошти на поліпшення умов засуджених, віддаючи перевагу благодійництву в галузі просвітництва, культури, медицини та ін. Підтвердженням тому є лист полтавського губернатора М.В.Селецького, який в 1844 р. скаржився, що «...в м. Полтава тюремний Комітет призупиняється в діях своїх на користь арештантів через незначні суми пожертвування» (Церенюк, 2002, с. 171).

Згідно з Правилами, коло питань, що могли вирішувати члени Товариства, було достатньо широким, а саме: моральне виправлення засуджених, організація побуту, облаштування церков, шкіл тощо. По суті справи, Товариство також взяло на себе значну частину функцій тюремної адміністрації.

Правила Товариства визначили його організаційно-управлінську структуру та обов'язки губернських Комітетів, повітових відділень, директорів, а також умови й порядок їх обрання та роботи. Наприклад, до складу Піклувальних комітетів входили: президент, кілька віце-президентів, від 10 до 15 директорів, скарбник і двоє секретарів. Так, кількість віце-президентів потрібно було: у столицях – до 5; у губерніях і портових містах – до 3; директорів: у столицях – до 13; у губерніях і портових містах – до 20, у повітових містах директорів було вдвічі менше – до 10 осіб. Система їх призначення була досить складною. Кандидатура президента Комітету затверджувалася самим імператором, частину директорів призначав частіше за все місцевий градоначальник або губернатор, частину – місцева Дума, частину обирали від станів. Фактично в директораті були представлені всі стани суспільства: віце-губернатори, управляючі й голови палат державного майна,

кримінального суду, губернські прокурори, купці, почесні жителі міста (Пальченкова, 2012, с. 189).

Як правило, ті особи, що робили пожертви на відкриття цих організацій, і ставали їх членами. Очолював губернський Комітет віце-президент, звичайно генерал-губернатор (цю посаду міг обіймати також губернатор, єпархіальний архієрей, прокурор судової палати). З членів Комітету обиралися директори. Про обрану особу сповіщався президент товариства, який подавав списки обраних директорів до Міністерства внутрішніх справ, а останнє – на затвердження імператору. Право обирати та затверджувати президента Товариства й віце-президентів Комітетів також належало останньому. Головними умовами для отримання затвердження на посаді директора, окрім внесеної пожертви, було не належати до будь-яких релігійних сект та не знаходитися під судом (Царенюк, 2012, с. 171).

Судячи зі списків членів Комітетів Наддніпрянської України, більшість з них перебувала на цій посаді до кінця свого життя, й досить мало було таких, що відмовлялися від останнього звання за власним бажанням.

Членство у губернських і повітових Комітетах, а особливо посада директора, давало не лише моральне задоволення від добродійності, але й право залишити придворне звання камергера та камер-юнкера в разі звільнення з цієї служби. Отже, посада директора комітету дорівнювала державній. Це свідчило про напівдержавний характер Товариства вже на початку його існування.

Важливим елементом контролю за роботою Комітетів були щорічні звіти, які спочатку надсилались до Санкт-Петербурзького комітету і, власне, там формувався загальноімперський звіт про роботу Товариства загалом і подавався на розгляд імператору. Щороку комітети Товариства повинні були звітувати за декількома пунктами, що стосувались у першу чергу фінансової частини, зокрема кошторису надходжень та витрат Комітету; динаміки засуджених з урахуванням видів злочинів; поіменний список членів Комітету. Спочатку передбачалось надавати звіти наприкінці грудня звітного року, але це

виявилось неможливим, тому було прийнято рішення щодо надання звітної інформації до 15 лютого вже наступного року (Пальченкова, 2012, с. 190).

Звичайно, що основну частину становили гроші, які надходили з державної казни, тому звітність потребувала надзвичайної точності у розпорядженні державним майном. Іншу частину доходів Товариства складала благодійні внески його членів або просто благодійників. Щорічні внески членів комітету склались у розмірі не менше ніж 10 крб. (Керзум).

Проте доволі часто траплялися випадки недбалого ставлення місцевих співробітників тюремних замків до своїх обов'язків, що призводило до невчасного подання звітів до головного керівництва. Тому, зіткнувшись з цією проблемою, в 1844 р. новий президент Піклувального товариства про в'язниці граф О.Ф. Орлов (1844-1855 рр.) висловив стурбованість про зловживання з боку тюремної адміністрації розпорядженням «кормовими», тобто державними коштами. Свою роботу на посаді він розпочав листуванням з наглядачами тюремних замків та Піклувальними комітетами в губерніях, про витрати, удосконалення тюремного благоустрою, наведення системності у звітності. Він вважав за необхідне встановити облік кількості запасів на добу з метою «усунути нарікання з боку засуджених» на недостатню кількість їжі.

Членами Петербурзького комітету був розроблений табель про кількість та склад продуктів харчування для засуджених, який пропонувалося розвішувати на стінах та в їдальнях тюремних замків з метою «запобігання наріканням з боку засуджених». Крім того, для своєчасного постачання харчових припасів державні органи повинні були проводити розрахунок коштів за кількістю засуджених не на тиждень, а на 1-2 місяці. У зв'язку з цим, звітність з 1845 р. стає більш жорсткою, Комітети повинні були завести спеціально прошиті книги записів прибутків та витрат. У цих зошитах економ Комітету мав чітко фіксувати всі надходження і відповідно витрати на продукти харчування (Пальченкова, 2012, с. 191).

Під час перебування на посаді президента Товариства О. Орлов постійно контролював надходження та відповідно витрати Комітетів щодо коштів, які

виділялись із державного бюджету. Свідченням цього можуть слугувати постійні його запити до Комітетів задля надання звітності. Більше того, у 1848 р. було оприлюднено Циркуляр, який закріплював кошторис щодо утримання представників основних станів суспільства та чиновників різних класів у тюремних замках. Цим самим Циркуляром заборонялося видавати «кормові» гроші засудженим на руки, що викликало певні труднощі в губернських тюремних Комітетів, тому більшість із них намагалися передати цю функцію в розпорядження наглядачеві тюремного замку (Пальченкова, 2012, с. 192).

Одним із найбільших благодійних центрів не лише Наддніпрянської України, а й Російської імперії був Київ, який з давніх часів славився благодіяннями своїх заможних громадян. Київський тюремний комітет засновано 20 квітня 1835 р. Тоді ж імператор затвердив список його членів. Звання почесного члена отримали митрополит київський та галицький Євген, головнокомандуючий 1-ю армією, генерал фельдмаршал, князь Ф. В. Сакен, а також новоросійський і бессарабський генерал-губернатор граф М. С. Воронцов. Іноді керівництво шукало шляхи залучення до Комітету заможних осіб, у першу чергу, як додаткове джерело фінансових надходжень. У 1843 р. і відбувалась переписка з повітовими виконавцями щодо залучення заможних євреїв до складу членів Комітету, але з обмеженнями їх у праві участі в засіданнях Комітету (ДАКО. Ф.8. Спр.4/100. 29 арк.).

Проте, не зважаючи на всі моменти, керівний склад був значним і у 1846 р. Київський губернський тюремний комітет налічував 62 особи, а на його піклуванні перебувало 1284 в'язня. У звіті Комітету за 1852 р. досить яскраво подається характеристика його членів та мета їх діяльності: «товариство з осіб, що ставляться з любов'ю до інших людей», має за мету своєї діяльності «загороджувати негативний шлях злочинності» (Церенюк, 2002, с. 172). Дійсно, підтвердженням цього можуть слугувати безпосередні дії членів Комітету по відношенню як до арештантів, так і особливо до малолітніх дітей, які змушені були потрапляти до в'язниці разом з їх злочинцями-батьками. Члени Київського комітету намагались не допустити перебування малолітніх дітей у

в'язницях, тому у разі виникнення таких ситуацій намагались шукати їм на певний період опікунів, іноді і серед своїх колег. Так, наприклад, у 1839 р. член Комітету купець Берестовоков звільнявся від опікунського обов'язку над малолітніми дітьми ув'язненого купця Пиропкова (ДАКО. Ф.8. Спр.38)

Процес відкриття повітових відділень у Наддніпрянській Україні дещо розтягнувся. Наприклад, для заснування останніх на Київщині знадобилося 15 років – з липня 1838 р. до січня 1853 р. За 10 років – з 1841 по 1851 рр. – у Чернігівській губернії змогли заснувати лише три повітових відділення, й то за суворим наказом губернатора, який зазначив: «Повітові посадові особи ні за яких причин не можуть відмовитись від членства в Комітеті» (Церенюк, 2002, с. 176).

Два важливих питання, які ставились на розгляд Комітету – це утримання арештантів, покращення їх умов ув'язнення та відповідно моральність арештантів. Звичайно, що першочергового вирішення потребувала проблема утримання арештантів з відокремленням їх за віком, статтю й родом злочину та ін. Проте це була проблема актуальною не тільки для Київського комітету, а й загалом, всієї Наддніпрянської України та й Російської імперії загалом. В одному із звітів Київського комітету зазначено: «Змішання без поділу статі негативно впливало на інших, в першу чергу на тих, хто хотів покаятись». Тому дуже важливо було відокремити справжніх злочинців і особливо рецидивістів від осіб, які ще навіть не були засуджені й чекали на вирок суду роками у в'язницях (Церенюк, 2002, с. 177).

Для відповідного розміщення арештантів потрібні були вільні кімнати в місцях ув'язнення, яких фактично не було. Члени комітетів Наддніпрянської України, у тому числі і Київський губернський Комітет, спочатку намагалися за власний кошт або звертались за допомогою до місцевої влади, щоб вирішити цю одну з найболючіших проблем тюрем XIX ст.

Проблему розподілу арештантів Київської в'язниці було вирішено членами губернського Комітету лише в 1852 р., коли більше ніж 100 засуджених злочинців було переведено до етапного будинку. І в 1858 р.

Комітет зайнявся питанням будівництва нової в'язниці. Так Олександр II підтримав ідею про спорудження губернської в'язниці 1-го розряду. За планом архітектора М. Іконникова, в'язниця повинна була б бути триповерховою з підвалом та територіально мала б розміщуватись у місцевості Лук'янівка. Будівництво розраховане було на три роки, але через певні обставини завершилось у 1863 р. Кошти на будівництво виділило земство і загалом її вартість становила 179 тис. 951 руб. сріблом. Піклувальний комітет після завершення будівництва звертався до Міської думи з проханням виділити у власність в'язниці ще декілька гектарів землі, для використання у якості городів для арештантів. На цей запит Комітет отримав схвальне вирішення та спочатку було виділено сім гектарів землі, а згодом ще п'ять. Але це не вирішило проблему Комітету щодо переповненості в'язниці. І, навіть, розрахована на 550 арештантів, постійно відбувався брак місць і відповідно не завжди вдавалось дотримуватись розподілу за статтю та родом злочину. Так, наприклад, вже у 1865 р. у в'язниці загалом перебувало 4339 арештантів, а вже у 1875 р. їх загальна кількість за рік складала 10 тис. 598 осіб. На жаль, Комітету остаточно вдалося розмістити арештантів відповідно їхнь статі, віку й роду злочину лише наприкінці XIX ст. (Самойленко, 2018, с. 64-65).

Проблема фінансування завжди була актуальною для будь-якого Піклувального комітету, і Київського у тому числі. Звичайно, що іноді траплялись ситуації, які потребували негайного вирішення та фінансування і не завжди на цей момент у Комітеті була необхідна сума. У таких випадках члени Комітету звертались або ж до місцевої влади, або до благодійників, або і до вищого керівництва. Наприклад, така ситуація сталась у 1880 р. у Київській губернській в'язниці, коли тут стався спалах тифу, що в подальшому призвело до поширення епідемії на всю в'язницю. Пересильних арештантів в'язниця перестала приймати. Лікарі наголошували на необхідності будівництва додаткових, окремих приміщень для хворих. І у цьому випадку Комітет звернувся по допомогу до місцевої влади щодо виділення коштів на облаштування нових місць для хворих. Коли вже фактично почалось

будівництво нових місць, через деякий час влада виділила кошти, яких не вистачало (Самойленко, 2018, с. 68).

Не менш важливим напрямом діяльності Київського комітету було моральне виправлення арештантів, їх навчання та направлення на шлях «праведного» життя. Власне Комітетом проводилась співпраця з церквами та монастирями міста щодо надання допомоги, зокрема, у даруванні книг духовного змісту. Наприклад, у 1838 р. настоятелями Києво-Печерської лаври було пожертвовано релігійного змісту книги для арештантів Київської в'язниці (ДАКО. Ф.8. Спр. 8/23. 7 арк.).

Також члени Комітету через відсутність окремої церкви, намагалися організувати при тюремному замку спеціально відведене місце для молитви (ДАКО. Ф.8. Спр. 12/27. 16 арк.). А вже у 1839 р. спільними зусиллями з Товариством громадського піклування грошей на будівництво церкви при Київській в'язниці (ДАКО. Ф.8. Спр. 1/32. 16 арк.). До речі, в Київській губернії взаємодопомога благодійних товариств доволі часта практика в історії їх існування. Так, пожертвування робили і Київське товариство допомоги бідним і така допомога надавалась неодноразово (ДАКО. Ф.8. Спр. 7/73. 40 арк.). У 1863 р. при новозбудованій Київській губернській в'язниці було завершено будівництво церкви. Освячена церква св. Іова з іконостасом, при якій постійно знаходились штатні священники. А для забезпечення можливості проводити релігійні обряди іншим віросповіданням, зокрема для євреїв, через рік було відкрито для них молитовню.

При тюремній в'язниці у відомстві священника функціонувала бібліотека, яка окрім книг релігійного змісту, передплачувала такі журнали, як «Воскресіння» та «Паломник». Крім того, при в'язниці діяла школа, у якій у 1891 р. навчались 27 малолітніх дітей арештантів та 6 дорослих. Навчання проводив священник та диякон (Самойленко, 2018, с.65-66).

Дійсно, як зазначає О. М. Церенюк, важливого значення в діяльності саме морального виправлення було відкриття церков при тюремних замках. І за щорічними звітами тюремних священників цей виховний момент йшов на

користю арештантам. Дослідник, цитуючи звіт одного зі священників за 1852 р., де вказано, що по-перше, арештанти відчували піклування з боку керівництва та зі слізьми на очах прислухались до слів священника. Проте, в той самий момент дослідник вказує і на негативне відношення з боку керівництва. Зокрема, генерал-губернатор Житомира щодо благоустрою церкви при тюремній в'язниці, зазначив, що це лише марнотратство. Але власне церква фактично і виступала освітнім центром для арештантів, оскільки більшість суспільства, а очевидно, що і арештантів були неписьменними, тому це була можливість не лише каяття, але й навчитись елементам читання та письма (Церенюк, 2002, с. 176).

Достатньо цікавою була історія створення та діяльності Чернігівського Піклувального комітету про в'язниці. Так, отримавши дозвіл від Президента Товариства В. С. Трубецького на відкриття Комітету ще в 1831 р., однак перше засідання Комітету відбулось лише в 1838 р., коли отримали перші державні надходження – «кормові кошти».

Загалом ситуація із будинком тюрми в Чернігові була достатньо задовільною, тому що ще в 1806 р. було завершено будівництво острогу – в подальшому тюремного замку. За словами одного із дослідників, краєзнавця Д. Країнського, «це була нова колосальна на той час споруда, яка нагадувала середньовічні західноєвропейські замки або фортеці вже нового часу» (Краинский, 1912, с. 50-51). Досить активно розвивалось будівництво і в повітових містах тюремних замків вже нового типу, із цегли. Це будівництво здійснювалось як за рахунок місцевих податків, так і за рахунок тюремних капіталів. Але також була тенденція запрошення приватних осіб для будівництва більшості будівель, які в подальшому віддавали тюремні замки в оренду уряду на термін від 12 до 30 років (Краинский, 1912, с. 59-61). Таким чином, Комітет намагався реалізувати один із пунктів його діяльності – покращення умов утримання арештантів.

Загалом, робота у Чернігівському комітеті була достатньо престижною і більшість посадовців мали честь входити до складу Комітету. Звичайно ж за

Статутом, очолювати Комітет мали в обов'язковому порядку вище керівництво міста та представники духовного сану. Так, в різний час віце-президентами Комітету були: архієпископ Чернігівський і Ніжинський Павло, чернігівські губернатори М.І. Жуков та П.І. Гессе, дійсний статський радник В.О. Шереметьєв. Іноді спостерігався і кар'єрний зріст за сумлінне виконання своїх обов'язків, прикладом цього може слугувати факт із біографії титулярного радника М. Барзаковського, який з 1838 р. обійняв посаду секретаря Комітету, а вже через два роки служби був переведений на вищу посаду до Петербурга.

Чернігівський комітет організовував свою діяльність відповідно до Статуту Товариства та в рамках його положень, тому його керівництво для покращення умов утримання арештантів займались залученням додаткових коштів на будівництво нових споруд або ж орендувати подібні. Крім того, члени Комітету займались забезпеченням продуктами харчування арештантів, їх моральним та духовним станом.

Дійсно, Чернігівський Піклувальний комітет над в'язницями проводив досить активну та цілеспрямовану на покращення умов арештантів діяльність. Вже згодом, члени Комітету намагались поширити свій вплив не лише на Чернігів, а й на повітові міста. З цієї причини керівництво неодноразово зверталось до головного правління Товариства та врешті решт отримали позитивну відповідь. Передбачалось, що повітові відділення будуть підпорядковуватись губернському Комітету в Чернігові, проте все ж склад відділень буде затверджувати імператор. При розподілі обов'язків у Комітетах та відділеннях президент Товариства О. Х. Бенкендорф за приклад рекомендував брати роботу Санкт-Петербурзького та Московського комітетів, де обов'язки розподілялися таким чином: відповідальні за: 1) продукти харчування, одяг, надання необхідного медичного обслуговування; 2) утримання тюремного замку; 3) нагляд за працею засуджених; 4) нагляд за порядком та моральністю засуджених; 5) завідування лікарнею та аптекою (Пальченкова, 2012, с. 189).

Значну увагу члени Комітету звертали на організацію трудової діяльності арештантів. Так, в тюремному замку арештанти виробляли килими, сітки для рибальства. Ці товари зазвичай йшли на продаж, для прикладу, у 1843 р. було продано на 80 крб. сіток для рибальства. Іноді і практикувалась залучення арештантів до городництва, зокрема для цього орендувались городи, що відповідно мало подвійну користь – по-перше, це трудова повинність арештантів, а по-друге, це додаткові надходження продуктів харчування. Але власне особливого раціону харчування арештанти не отримували, зазвичай основною стравою був борщ та каша, які постійно чергувались. Тим самим, у середньому щоденно харчувалось від 50 до 70 арештантів тюремного замку (ДАЧО. Ф. 165. Спр.128. Арк.19-24). Також зустрічалась практика використання арештантів у роботах поза межами тюремного замку, але тут могли не всі отримати дозвіл, все залежало від причини ув'язнення.

Одним із питань, яке завжди обговорювалось членами Чернігівського Комітету під час засідань була виплата грошей за роботу арештантам (ДАЧО. Ф. 165. Спр.128. Арк.2). Наприклад, Чернігівський губернський прокурор пропонував при розподілі праці враховувати вік, стать, вид злочину, але в той самий час за працю гроші не виплачувати. Частина членів Комітету також були подібної думки щодо цього, оскільки вважали, що арештанти відбувають покарання не з метою прибутку, а з метою виправлення та залучення їх до праці. Але тим не менш, більшість звичайно підтримувала думку щодо сплачуваності праці, що давало б можливість арештантам підготуватись до моменту звільнення з в'язниці. Тому власне 1/3 частину грошей засуджені могли отримати на руки для придбання чаю й інших продуктів, що не входили в тюремний раціон харчування: 1/3 сум видавалася при звільненні, а 1/3 йшла на потреби Комітету (Пальченкова, 2012, с. 191).

Поширеною формою організації благодійної діяльності та збору коштів на утримання арештантів була так звана скринька або «кружка». Цей метод передбачав розміщенням такого роду посуду в людних місцях, наприклад, біля церков, на базарах тощо. У Чернігові така кружка була поставлена біля

в'язниці. І тим самим кожен, хто бажає, може пожертвувати кошти на благо в'язниці. Загалом такий метод збору коштів був характерний для багатьох міст. Але на одному із засідань Чернігівського комітету в 1857 р. розглядалось питання щодо представлення поруч із такою кружкою караульного наглядача, оскільки зафіксовані випадки крадіжки грошей звідти або ж пошкодження самої кружки (ДАЧО. Ф. 165. Спр.128. Арк.32.). До речі, одним із найпоширеніших злочинів, через який відбували покарання в Чернігівській губернії було саме крадіжка та шахрайство. У тому ж таки 1857 р. зі 102 арештантів, що прибули до тюремного замку, 46 – були саме через крадіжку та шахрайство, а інші злочини були поодинокими випадками (3-5 арештантів) (ДАЧО. Ф.165. Спр.128. 1591 арк.).

Особливим напрямом роботи Комітету була турбота про неповнолітніх або ж дітей засуджених. Так, у 1840 р. згідно з листом Президента Товариства князя В.С. Трубецького на ім'я віце-президента Чернігівського комітету архієпископа Чернігівського і Ніжинського Павла, над такими дітьми держава встановлювала патронат і вимагала віддавати під нагляд органів державної влади. На місцях члени Комітету в Чернігові та Житомирі виявили власну ініціативу, траплялись випадки, коли члени Комітету переконували жителів міста прийняти неповнолітніх під свою опіку за рахунок грошей, що відпускалися з державних коштів на їх утримання. Така ініціатива отримала схвальну оцінку з боку імператора, на звіті Товариства за 1842 р. Микола I власноруч написав: «читав з задоволенням» (Пальченкова, 2012, с. 191). Отже, діяльність Чернігівського Піклувального товариства дійсно була позитивною, більше того, очевидно, що його члени були зацікавлені у своїй роботі, що і відбилось у різних напрямках діяльності Комітету.

Свою історію розвитку та діяльності мав Миколаївський Піклувальний комітет про в'язниці. Комітет виник у 60-х рр. XIX ст., а ініціатором його заснування став протоієрей Л. М. Михайловський – настоятель Миколаївського Адміралтейського собору (Мельник). Першим його віце-президентом був Головний командир Чорноморського флоту та портів, Миколаївський

військовий губернатор адмірал Богдан фон Глазенап. Спочатку Комітет складався з 19 директорів. Але час від часу кількісний склад змінювався. Наприклад, у 1867 р. директорів налічувалось 12: Г. І. Рогуля (адмірал), М. Ф. Таубе (статський радник), Іоан Станіславський (благочинний протоієрей), А. І. Швенднер (генерал-майор), Д. Б. Іванов, П. О. Карпов (адмірал першого рангу), А. М. Бруннер, Ф. К. Лумберг (інженер-полковник), Ф. І. Соколов (спадковий почесний громадянин), А. М. Бухтєєв, Є. А. Сиротинський, М. Д. Костюрін (колезький асесор, секретар Комітету), С. П. Черняхівський (колезький асесор, бухгалтер). До речі, особливістю соціального складу директорів Миколаївського Комітету була наявність декількох представників високих звань воєнно-морського флоту (Новоросійський календар, 1868, с. 134).

Регламентуючи свою діяльність відповідно до роботи інших подібного типу організацій, Комітет займався тими ж напрямками роботи, що і Комітети інших міст. Пріоритетним напрямом його роботи було саме покращення умов утримання арештантів, оскільки в одному зі щорічних звітів керівництво наголосило на проблему розміщення в'язнів та шукали шляхи вирішення цієї проблеми. Ситуація вирішилась за сприянням та допомогою Морського відомства, яке віддало один із відомчих будинків для розміщення арештантів, затриманих за рішенням мирових суддів.

Варто зазначити, що і в арештантському відділенні розміщувались лише ті люди, справи яких перебували на розгляді прокурорами та судовими слідчими. А ось важливі злочинці утримувались в морському острозі (тюремному замку). Пошук додаткового фінансування для вирішення питання утримання арештантів у місті ускладнювався й іншими нагальними проблемами міста, куди направлялись першочергові внески, зокрема це будівництво нової міської лікарні.

Комітет намагався слідкувати й щодо забезпечення арештантів одягом, взуттям. Проте ситуація була все ж таки складною, оскільки одяг видавався вже за необхідності із фондів Херсонського губернського правління. Зазвичай арештанти використовували свій одяг. Звичайно, що коштами, які виділялись з

державного бюджету Херсонської казенної палати, завідувала Миколаївська міська поліція.

Не кращим було становище в Миколаївському Піклувальному комітеті з вихованням моральності арештантів та їх духовною складовою. Так, згідно з даними дослідниці Л. Левченко, то навіть на 1869 р. церков при тюрмах не було, в'язням лише роздавали книжки духовного змісту і тільки за необхідності водили до Миколаївського адміралтейського собору на сповідь.

Робота Комітету в напрямку утримання хворих та надання їм необхідної медичної допомоги за потреби також потребувала покращення. При тюремному замку лікарні не було й арештантів лікували у спеціальному відділенні міської лікарні. Ситуація трохи змінилась з 1899 р., коли при тюремних замках почали працювати фельдшери, але окремого відділення так і не було. І тільки вже з 1890 р. Комітет зайнявся питанням організації при тюремному замку окремої лікарні, розрахованої на лікування арештантів (ДАМО. Ф.209. Спр.4). Комітет займався й організацією щодо утримання психічно хворих арештантів. У 1906-1908 рр. постала проблема про переміщення до Миколаївської міської та Херсонської психіатричної лікарень хворих арештантів та порядок розрахунків за їх лікування (ДАМО. Ф.251. Спр.6)

Дійсно, загалом ситуація покращилася тільки наприкінці ХІХ ст., коли почала функціонувати церква при тюремному замку, школа тощо. Знову ж таки, як зазначає Л. Левченко, станом на 1916 р. заняття в школі проводились щодня, по 4 години, окрім свят. Комітет за свій рахунок забезпечував школу зошитами, олівцями та букварями. З того ж часу почала тут функціонувати і бібліотека, а арештантам пропонували читати В. Гаршина, Ч. Діккенса, О. Дюма, Жуля Верна та ін. Також у Миколаєві діяло Товариство опіки над особами, зокрема мова йде про звільнених арештантів та допомогу їм у поверненні до звичайного способу життя без злочинів. Кошти цьому Товариству виділяв саме Миколаївський Піклувальний комітет про тюрми (Левченко, с. 2019, 47-48). Також у 1908-1909 рр. при виправному арештантському відділенні функціонувала ткацька майстерня, де арештанти

займались виготовленням одягу (ДАМО. Ф.251. Спр.12). Діяльність Миколаївського Піклувального комітету про тюрми можна охарактеризувати лише задовільною протягом ХІХ ст. і тільки вже з початку ХХ ст. можна констатувати про розширення можливостей у забезпеченні піклуванням утримання арештантів у в'язницях міста.

Свою специфіку в організації діяльності мали Піклувальні комітети над в'язницями в Таврійській губернії. Фактично тут діяли два Комітети, що мали статус губернських – Сімферопольський та Керч-Енікальський. Але вже наприкінці ХХ ст. на території губернії нараховувалось 7 тюремних замків – в Сімферополі, Мелітополі, Бердянську, Феодосії, Євпаторії та Олешках. У той момент Керчинський тюремний замок, який існував з 1863 р. по 1919 р., знаходився у відомстві Керч-Єникальського Комітету. Навіть з огляду на відкриття значної кількості тюремних замків та території губернії може вказувати на один із пріоритетних напрямів діяльності Комітетів – організація умов утримання арештантів. Але навіть відкриття декількох тюремних замків не вирішувало загальноімперської проблеми щодо облаштування тюрем – переповненість. Але і в'язниці фактично були розраховані на різну кількість в'язнів. Так, Сімферопольський тюремний замок міг вмістити 400 арештантів, а в той час як тюремний замок у Феодосії – лише 75. Цей факт породжував одну із важливих проблем, якою постійно займались члени Комітетів – умови утримання арештантів, зокрема, розподілу за статтю, видом злочинів та ін. Як зазначає дослідник А. Григор'єв, то це питання залишалось не вирішеним і на початку ХХ ст., коли у доповідній записці керівник Феодосійського тюремного замку вказував на неможливість утримання арештантів згідно з вимогами і всі арештанти утримувались без будь-яких розподілів (Григор'єв, 1999).

Не менш важливими напрямками діяльності Піклувальних комітетів у Таврійській губернії були надання арештантам медичного догляду та забезпечення харчуванням. Ці аспекти розглядає у своїх дослідженнях Г. Сібілева. Дослідниця аргументовано зазначає, що не зважаючи на достатньо ґрунтовну нормативно-законодавчу базу в діяльності Комітетів щодо

облаштування при тюрмах або ж лікувальних відділень, або ж лікарень, Комітети Таврійської губернії все ж відставали у цьому забезпеченні порівняно з іншими Комітетами інших українських губерній. Станом на середину XIX ст. при тюремних замках відсутні, як окремі лікарні, так і навіть лазарети, а лікування арештантів проводилось на базі Сімферопольської міської лікарні. І лише з 1860-х років ця ситуація починає змінюватись, оскільки поступово при в'язницях починають виникати окремі лікувальні відділення з постійно діючими там фельдшерами. Першість у вирішенні цього питання отримала в'язниця в Перекопі, саме тут почалось облаштування спочатку окремого відділення, а через декілька років і безпосередньо лікарні на 8 ліжок. Звичайно, що члени Комітету намагались збільшити кількість ліжок спочатку до 20, а потім і до 80 хворих арештантів, але так і не отримали ні підтримки серед вищого керівництва, ні відповідної фінансової допомоги. Але власне, на думку Г. Сібілевої і 8 ліжок достатньо було з розрахунку на загальну кількість арештантів при тюремному замку, яка була близько 120 осіб (Сібілева, 2013, с.118-119).

Ще однією нагальною проблемою, якою займався Сімферопольський Комітет була організація харчування арештантів. Оскільки коштів, які виділялись державним керівництвом не вистачало на денну норму, тому члени Комітету займались пошуком та залученням додаткових фінансів на продовольства арештантів. Наприклад, у 1831 р. губернатор Сімферополя вказував на недостатнє забезпечення арештантів продовольством, і змушений був особисто виділити суму на вирішення цього питання, щоб у подальшому уникнути виступів та бунтів серед арештантів. Це радив зробити і в інших містах. Але окрім недостатнього забезпечення кількісно, нерідко траплялись і проблеми з якістю приготування. Так, наприклад, коли у 1852 р. у Перекопській в'язниці була проведена ревізія щодо умов утримання продуктів харчування, то окрім неналежних умов, зафіксовано було і значні недостачі продовольства. За результатами цієї перевірки було звільнено економа в'язниці (Сібілева, 2014, с.132-133).

Відповідно до діяльності Санкт-Петербурзького Піклувального комітету про в'язниці регламентував свою діяльність і Волинський губернський комітет, який було відкрито 14 грудня 1836 р. Комітет налічував 7 віце-президентів, 13 директорів та 28 членів. Проте Волинський комітет, як і інші губернські Комітети, вирізнявся своєю специфікою роботи. Пріоритетним напрямом своєї діяльності Комітет визначив облаштування тюрем для утримання арештантів, проте виконання цього пункту розтягнулась більш ніж на 10 років. Вже ж не зважаючи на довготривалий процес члени Комітету досить активно займались і додатковими аспектами цього питання, зокрема пошуку приміщень. Так, наприклад, у 1848 р. Комітетом було орендовано приміщення для утримання арештантів, зокрема жінок. Чоловіків же розміщено було в існуючому на той момент тюремному замку, до того ж з урахуванням віку, виду злочину та соціального стану. При тому слід врахувати той факт, що у 1848 р. у Житомирському тюремному замку перебували 1437 арештантів, із них 149 були затримані за бродяжництво, а 643 – за крадіжку та шахрайство. Досягненням у цьому напрямку, до речі, міг похвалитись не кожен існуючий на той момент Комітет не лише в Наддніпрянській Україні, але й загалом у Російській імперії (Церенюк, с. 177).

Значним досягненням Комітету була спроба у 1873 р. щодо тюремних перетворень під керівництвом одного з членів П. О. Зубовим. За детального огляду всіх наявних проблем щодо місць утримання арештантів, члени Комітету назвали значну суму капіталовкладень, яка була на той час фактично непосильною. Тому, визначено першочерговість необхідних для реформування приміщень – в першу чергу, це виправні в'язниці і тільки потім гамівні будинки та ін.

Важливим досягненням Волинського Комітету було заснування так званих «арештантських городів», що згодом стали невід'ємною складовою тюремної території. На цих городах працювали арештанти, що фактично одразу вирішувало дві проблеми – покращення харчування та залучення до

праці. Так, станом на 1848 р. у 7 повітових тюрмах губернії функціонувало 178 таких городів.

У відомстві Волинського губернського комітету функціонувала лише одна етапна в'язниця – у Радзивілові, яка складалась з шести камер та одного карцеру. Це обумовлено географічним розташуванням губернії й оскільки етапні в'язні направлялись до Сибіру, то фактично в існуванні мережі таких в'язниць не було необхідності.

Існувала і проблема фінансування губернського Комітету, іноді дуже часто практикувались вклади безпосередньо представниками тюремної інспекції. Зокрема, начальник Луцької тюрми І. Кронштейн пожертвував для очолюваної ним установи 160 рублів (на покращення якості харчів для арештантів перед Паскою та Різдом); дві швейні машинки «Зінгер» вартістю по 225 рублів кожна; машину для дезінфекції за 30 рублів; дві великі електролампи по 230 рублів кожна; два ткацькі станки по 125 рублів кожен; 24 ліжка та одіяла; токарно-столярний станок за 250 рублів тощо. У цілому ж ним було передано матеріальних ресурсів на суму 1802 рублі (Яцишин, Левчук 2018. с. 49-50; с. 62; с. 70; с. 85).

Станом на кінець XIX ст. в українських губерніях імперії функціонували 104 тюремні установи для утримання 9400 ув'язнених. Більшість цих установ перебувала в незадовільному стані. Найгіршими були справи в Бердичівській тюрмі; Ольгопільській, Могильовській і Балтській тюремних фортецях Подільської губернії; Сурожській і Стародубській тюрмах Чернігівської; практично в усіх тюрмах Волинської; у Луганській тюрмі Катеринославської губерній. Задовільний стан тюрем, деякою мірою, був лише в Харківській і Таврійській губерніях, але в них катастрофічно не вистачало коштів на утримання. Тюремні установи українських губерній не обійшли стороною проблему переповненості. Якщо в 1881 р. у цілому по імперії перевищення кількості ув'язнених у тюрмах становило 24%, то в деяких українських губерніях ці цифри були в кілька разів вищі (у Волинській – 120%, Подільській – 70%, Київській і Полтавській – 50%). Усього ж на 9400 місць припадало 13

тис. 358 ув'язнених. Також у Катеринославі, Києві, Керч-Єникалі, Одесі, Кам'янець-Подільську, Полтаві, Сімферополі, Харкові, Херсоні знаходилися арештантські відділення, найбільшим (на 600 осіб) з яких було Київське відділення, які також часто були переповнені і відчували нестачу фінансування (Россіхін, 2005, с. 93).

Отже, Піклувальні комітети відіграли значну роль у галузі виконання покарання, доклавши значних зусиль у справі гуманізації умов відбування останнього та ставлення до арештантів. На теоретичному та практичному рівнях члени Піклувального товариства про тюрми розробили та впровадили в життя засоби виправлення злочинців, які сприяли більш ефективній діяльності пенітенціарної системи Російської імперії. Регламентуючи свою діяльність до Петербурзького Піклувального комітету губернські та повітові Комітети зіштовхувались з різними проблемами, як організаційного, так і виробничого напрямку. Особливість кожного ж Комітету визначалась лише безпосередньою діяльністю щодо опіки над арештантами. Дійсно, кожен Піклувальний комітет по-різному реалізовував свою роботу та окрім загальних проблем, що були характерними для тюремної системи, кожен регіон визначав і локальні проблеми. У цьому і полягала особливість та специфіка кожного Піклувального комітету про в'язниці. Але спільною проблемою та відповідно пріоритетним напрямком діяльності всіх Комітетів було саме покращення умов утримання арештантів та залучення додаткових коштів на вирішення всіх нагальних проблем.

2.4. Складання мережі повітових відділень Піклувальних комітетів.

З часом розгалужена мережа губернських Піклувальних комітетів та їх активна діяльність призвели до утворення повітових відділень. Вже в 1842 р. запити про можливість відкриття відділень Товариства були направлені в повітові міста головам місцевих адміністрацій. А в 1846 р. вийшло нове положення «Про заснування повітових піклувальних комітетів», яке конкретизувало порядок утворення відділень, їх правовий статус, мету, структуру та порядок роботи

(Пальченкова 2012, с.190). Головним чином, повітові відділення, в першу чергу, мали підпорядковуватись губернським Комітетам і проводити свою діяльність відповідно до їх роботи. Згідно зі Статутом Товариства, такі відділення могли мати не більше 10 членів-директорів, до складу яких зазвичай входили: повітовий предводитель дворянства, суддя, стряпчий, окружний керівник державного майна, повітовий лікар, благочинний та міський голова (Устав ... 1851, с. 99).

Відкриття таких відділень стало наслідком розширення мережі місць утримання арештантів, зокрема будівництва тюремних замків. Власне її контроль над утриманням ув'язнених при таких тюремних замках і було першочерговим завданням відділень. Проте майже з моменту формування мережі повітових відділень призвело до виникнення різного типу проблем, з якими їм довелось зіштовхнутись і не кожний губернський Комітет був у змозі їх вирішити.

Активну діяльність щодо відкриття повітових відділень розгорнув Чернігівський комітет, але відразу зіштовхнувся з декількома важливими причинами, що в подальшому розтягнули цей процес на десятки років. У першу чергу, це було пов'язано з матеріальною складовою діяльності та й взагалі відкриття відділень. Як з'ясувалось насправді, більшість повітів Чернігівської губернії не були заможними і доволі часто не могли зібрати кошти на відкриття відділень. Але й зі сторони купецтва члени Комітету не знаходили підтримку. Так, наприклад, навіть здійснивши одноразовий внесок, купці доволі часто відмовлялись від будь-якої практичної діяльності в організації роботи відділень.

Із всіх повітів достатньо непоганою була ситуація в повітовому місті Сураж Чернігівської губернії. За рік кількість благодійників досягла 34 особи, серед яких граф, княгиня, дійсний статський радник, полковник, колезький асесор, колезький секретар, майор, поміщик, поручик та купці. Внески становили від 85 крб. до 1 крб. 50 коп. На початку 1843 р. складений список членів Суражського тюремного відділення нараховував 8 осіб, до якого

увійшли повітовий предводитель дворянства, повітовий суддя, священник, майор, титулярний радник, повітовий лікар та міський голова, і був направлений президенту Піклувального товариства про в'язниці графу О. Х. Бенкендорфу, а 13 травня 1843 р. затверджений імператором (Пальченкова, 2012, с. 190). Визнавши невдалими спроби з відкриття повітових відділень Піклувального товариства про в'язниці, Чернігівський губернський комітет на деякий час призупинив діяльність у цьому напрямку. Таким чином, протягом десяти років, тобто з 1841 по 1851 рр., з 15 повітів Чернігівської губернії спромоглися відкрити лише три відділення Товариства піклувального про тюрми (Краинский, 1912, с. 97, с.104).

Значно кращою була ситуація з формуванням мережі повітових відділень у Новоросійському та Бессарабському генерал-губернаторстві. Так, наприклад, на південних територіях станом на 1870 р. функціонувало 16 таких повітових відділень – в Єлисаветграді, Олександрії, Тирасполі, Ананьєві, Новомосковську, Павлограді, Бахмуті, Слов'яносербську, Ростові, Олександрівську, Верхньодніпровську, Аккермані, Бендерах, Орґеєві, Бельцах та Сорсках (Адрес-календарь 1871, с. 105-108).

Головним напрямом діяльності відділень було облаштування місць утримання арештантів, оскільки цей регіон мав свою специфіку щодо будівництва місць відбування покарання у зв'язку з колонізацією краю наприкінці XVIII ст. У даному випадку в'язницями фактично виступали фортеці, які використовувались, у першу чергу, як поетапні пункти для пересильних арештантів. Проте з приходом до влади Олександра I ситуація щодо тюремної справи значно змінюється і до того ж в кращу сторону. Так, типовим прикладом може слугувати історія Олександрівського тюремного замку і дії відносно його облаштування спочатку губернського, а потім повітового Комітетів. На початок XIX ст. у містечку окремої споруди для утримання арештантів не існувало, а місцем їх утримання могли слугувати «сіни поліції» або ж фортечна будівля (острог). Звичайно, що стан острогу був дуже занедбаний та майже зруйнований, як і більшість таких острогів по всіх

невеликих містечках. Очевидною поставала проблема щодо будівництва нового місця утримання арештантів (Пальченкова, 2018, с. 57-58).

Проблема будівництва нової в'язниці була піднята губернським керівництвом у 1806 р. і власне тривала до 1819 р. А в цей час для утримання в'язнів використовувався великий кам'яний погріб. Так, наприклад, протягом 1819-1829 рр. через в'язницю пройшли понад 4600 арештантів, в той час як за присудом місцевої влади відбували покарання лише 293 в'язня. Фактично ці дані підкреслюють значимість цієї в'язниці дійсно як поетапного пункту для пересильних арештантів.

Олександрівська повітова в'язниця ймовірно за все була кам'яною та мала типове наповнення двоповерхової будівлі такого призначення. На першому поверсі знаходились окремі приміщення для карних злочинців та арештантів, які не становили загрози, тобто вчинили незначні злочини. Такі приміщення складались із коридору, в який виходила і обладнана на першому поверсі караульня. На другому ж поверсі знаходилося три приміщення, одне із яких призначалось для тримання жінок, а інші мали забезпечити роздільне тримання хворих жінок та чоловіків.

До розпорядження щодо утворення повітових відділень, в'язницею опікувався губернський Комітет. А з 1851 р. зростає роль у господарському забезпеченні в'язниць саме діяльність повітових відділень Піклувальних комітетів. Олександрівське повітове відділення очолювали знатні особи міста – землевласник П. А. Струков, син міністра фінансів О. Є. Канкрін, гварії поручик О. М. Наковальнін, малоросійський дворянин В. С. Миргородський. Олександрівське відділення проводило активну політику щодо покращення умов утримання арештантів, забезпечення їх їжею та необхідними речами. Їх діяльність неодноразово високо оцінювалась губернським керівництвом. Свідченням цього може слугувати приїзд у 1867 р. Катеринославського губернатора В. Д. Дуніна-Борковського, який відзначив старання наглядача замку та оголосив йому подяку (Кравчук, Карпенко, с. 11-12).

Тісну співпрацю та координуючі дії проводив Волинський губернський Комітет по відношенню до підлеглих йому повітових відділень. Зокрема, у 1869 р. віце-президент Комітету розпорядився про заміну у повітових в'язницях військової варти вільнонайманими працівниками.

Повітові відділення здійснювали і керівну роль по відношенню до в'язниць, що їм підпорядковуються. Так, власне члени відділення також слідкували не лише за утриманням арештантів і забезпеченням за можливості всіх необхідних умов, але й за наглядачами тюремних замків, які мали чітко слідувати своїм посадовим обов'язкам. Зустрічаються рапорти щодо порушення таких обов'язків. У вересні 1870 р. на молодшого наглядача Луцької в'язниці надійшла скарга щодо вживання ним спиртних напоїв та часта відсутність його на робочому місці. І як результат цієї скарги стало його звільнення та призначення іншого на цю посаду.

Активну діяльність щодо піклування над арештантами проводило і Ковельське повітове відділення Волинського Комітету. Їх робота позитивно оцінювалась керівництвом, зокрема була підмічена злагоджена робота організації роботи в'язниці. Цікавим є розпорядження Волинського губернського правління, адресоване Ковельському повітовому стряпчому – представнику губернського прокурора в окремому повіті, до компетенції якого належало і відвідування (інспектування) місцевої тюрми. Це розпорядження стосувалось щодо встановлення обов'язку для стряпчих позначати кожного поміщеного в тюрму арештанта спеціальними білетами з вказівкою імені та виду злочину, який він вчинив, а також перевіряти кожного тижня ці білети на предмет руху справи арештанта та вносити виправлення у випадку необхідності.

Наприкінці XIX ст. територія Волинської губернії (в адміністративному відношенні) поділялась на 12 повітів. В її межах функціонували 13 тюрем, де, переважно, утримувались особи, засуджені до ув'язнення за скоєні злочини проти власності приватних осіб, за нанесення ран і каліцтв, за грабежі та смертовбивства.

Специфічною ознакою процесу формування пенітенціарної системи у Волинській губернії була відсутність у ній каторжних тюрем. Відтак, тюремні установи губернії використовувались тільки для пересилки засуджених на заслання і для ув'язнення осіб, які перебували під слідством або відбували строкове покарання. Окрім того, в межах губернії функціонували й арештантські будинки для осіб, справи щодо яких підлягали розгляду мировими суддями (Яцишин, Левчук, 2018. с.72; с.79; с. 85).

Надані вище приклади характеризують реальну картину існування тогочасних повітових відділень Піклувальних комітетів про в'язниці. Їх участь полягала переважно в утриманні арештантів та покращенні їхніх умов проживання. Головна проблема, з якою доводилось зіштовхуватись – фінансування та залучення поважних осіб до участі у благодійній діяльності.

Отже, ідея організації в Російській імперії благодійного Товариства щодо покращення умов утримання арештантів була запозичена із прикладів європейського та північноамериканського досвіду. За основу було взято діяльності такого типу організацій в Англії. Вплив цього досвіду призвів до появи Піклувального товариства про в'язниці в Російській імперії.

Товариство діяло згідно з розробленим Статутом та нормативно-правовими актами імперії, які регулювали систему покарань, визначали місця перебування ув'язнених і арештантів, регламентували дії правоохоронних органів та пенітенціарної служби тощо. До складу Товариства входили високопосадовці та благодійники з відомих дворянських родин. Піклувальне товариство організовувало Комітети в губернських та портових містах. Координуючим виступав Комітет у Санкт-Петербурзі.

Відповідно до головного координуючого Санкт-Петербурзького Комітету свою діяльність організовували і Комітети Наддніпрянської України, які поділялись на губернські та повітові. Не зважаючи на типовість управлінської структури та чіткі напрями діяльності, вже ж специфіка кожного Комітету

визначалась щодо безпосереднього підлаштування типових положень під регіональні особливості.

Спільним і першочерговим напрямом діяльності всіх Комітетів слід виділити покращення умов утримання арештантів, що передбачало будівництво нових тюремних замків, пошуку додаткових місць утримання. У той самий час спільною проблемою для Комітетів залишалось розподілення утримання арештантів за статтю, віком та родом злочину. Ця проблема у більшості Комітетів залишалась не вирішеною до кінця XIX ст.

Окремим відділенням Комітетів стали жіночі (дамські відділення). Їх повинні були відкривати в усіх губернських центрах, але реальні обставини не давали можливості це здійснити.

Організація мережі повітових відділень покращила та спростила роботу губернських Комітетів щодо покращення умов етапованих осіб. Повітові відділення брали активну участь в облаштуванні тюремних замків, виділенні коштів на закупівлю якісного харчування тощо.

Розділ 3

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКОГО КОМІТЕТУ ПІКЛУВАЛЬНОГО ТОВАРИСТВА ПРО В'ЯЗНИЦІ

3.1. Формування та керівний склад Одеського комітету. Історія пенітенціарної справи в Одесі розпочинається з відкриттям Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці у 1828 р., що було наслідком формування цілої мережі подібних закладів на території Російської імперії. Організаційна робота в Комітеті проводилася відповідно до роботи головної відомчої установи – Санкт-Петербурзького Піклувального комітету. У контексті цього вся документація та розпорядження надавалися звідти. І на першому етапі функціонування базовим статутом Товариства були «Правилами для Піклувального товариства про в'язниці», за якими координувалася робота всіх Комітетів (Керзум, 2016).

Згідно зі статутом тюремного благодійного Товариства на чолі місцевих губернських комітетів стояли віце-президенти в особі вищої цивільної та духовної влади, тобто генерал-губернатор, градоначальник і митрополит. Тому у складі віце-президентів Комітету постійно налічувалось 2-3 особи. Оскільки віце-президентами Комітетів були фактично найвищі керівні особи міста, то відповідно включення їх до складу Комітету відбувалось автоматично, як це визначалось Правилами, а згодом і Статутом 1851 р. (Додаток Б).

Вже у перший рік існування Комітету віце-президентом був новоросійський і бессарабський генерал-губернатор М.С. Воронцов і обіймав він цю посаду до 1854 р. З призначенням на посаду нового новоросійського і бессарабського генерал-губернатора – графа О. Г. Строганова, відповідно він також увійшов до складу Одеського комітету як віце-президент. На цій посаді він перебував до 1862 р., поки на зміну йому не прийшов інший генерал-губернатор – генерал П. Є. Коцебу. І власне з ліквідацією самого Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства, у 1874 р. П. Є. Коцебу залишив цю посаду (Новоросійський календар, 1835-1874). Фактично

функції віце-президентів визначались більшою мірою координуючими, зокрема в організації діяльності самого Комітету та залучення додаткових коштів за рахунок благодійників.

М.С. Воронцов, обійнявши цю посаду, відразу взявся за справу та активно розпочав виконання поставлених перед ним завдань. Оскільки, згідно зі Статутом, усіх членів імператор затверджував самостійно, після чого видавав лише відповідне розпорядження. М.С. Воронцов сам сповіщав майбутніх членів Комітету про їх затвердження в новому статусі. Так, в офіційному листі одеському прокурору Конопліну про затвердження його членом Піклувального комітету про в'язниці 15 березня 1833 р. він писав: «Його Імператорська Величність за моїм поданням та за доповіддю президента Санкт-Петербурзького Піклувального комітету про в'язниці, в 19-й день минулого лютого затвердив Вас членом Одеського піклувального комітету про в'язниці. Отримайте про це повідомлення від князя Василя Сергійовича, я повідомляю Вам, і додаю, що Ви маєте внести згідно з положенням Комітету 20 руб. асигнаціями, ці гроші треба передати скарбнику Комітету раднику Логінову» (Гребцова, Гребцов 2006, с. 138). Тобто, стає зрозумілим, що генерал-губернатор М. С. Воронцов активно займався справами Комітету й уособлюючи у собі найвищу в Комітеті посаду віднісся до своїх обов'язків зі всією відповідальністю.

Граф О. Г. Строганов, який продовжив справу свого попередника, активно займався питанням піклування над ув'язненими арештантами. Обіймаючи найвищу посаду в Комітеті, генерал-губернатори з прихильністю ставились до подібного роду Товариств, тому намагались завжди підтримати їх ідеї та допомогти в реалізації.

До складу віце-президентів також входили одеські градоначальники. Так як і генерал-губернатори, ця посада включалась автоматично до складу Комітету. Так, власне, до Комітету входили – О. Льовшин, граф О. Толстой, Д. Ахлестишев, О. Крузенштерн, граф. Ф. Апопеус, барон П. Местмахер, П. Антонович, барон І. Велію, М. Шидловський, М. Бухарін, В. Левашов, О. Гейнц,

К. Кноп, С. Гудим-Левкович, П. Коссаговський, П. Зелений, граф П. Шувалов, Д. Арсентьев, Д. Нейгарт, А. Григорьев, В. Новицький, І. Толмачов. Виступаючи віце-президентами Комітету градоначальники звичайно займались питанням, що безпосередньо пов'язані були з облаштуванням тюрем, зокрема, пошуком або будівництвом додаткових приміщень та ін. (Адрес-календар, Новоросійський календар, 1835-1917).

Разом з генерал-губернаторами та градоначальниками до складу віце-президентів входили єпархіальні архієпископи, підкреслюючи саме значимість релігії у повсякденному житті арештантів. І наголошуючи, що благодійне Товариство звертає увагу не лише на утримання арештантів в залежності до відповідних вимог, а й на можливість їх виправлення та каяття. Звичайно, що архієпископи лише координували дії священників, які перебували при тюрмах і за потреби розглядали управлінські питання, що стосувались релігійної складової діяльності Комітету. Так, протягом існування Комітету до складу віце-президентів входили архієпископи Гавриїл (Розанов), Інокентій (Борисов), Дмитрій (Муретов), Іоаннікій (Горський), Платон (Городецький), Дмитрій (Муретов), Никанор (Бровкович), Сергій (Ляпидевський), Іустин (Охотін), Дмитрій (Ковальницький), Назарій (Кирилов). Власне тому протягом існування Комітету, як генерал-губернатори та градоначальники з боку цивільної влади, так і архієпископи з боку духовної влади формували найвищу управлінську ланку в структурі Комітету (Адрес-календар, Новоросійський календар, 1835-1917).

Наступну ланку в структурі управління в Комітеті займав директор. Відповідно до директора були певні вимоги щодо того, хто міг обійняти цю посаду. Офіційно закріплені та прописані ці умови були в Уставі 1851 р.

По-перше, визначався кількісний склад і Одеський комітет як губернський міг мати у своєму складі до 20 директорів чоловічого відділення і до 10 директорів жіночого.

По-друге, певний склад формувався автоматично – губернський предводитель дворянства, віце-губернатор, суддя, представники губернських

присутніх місць, губернський прокурор, інспектор лікарської управи і міський голова.

По-третє, при поданні рекомендацій на затвердження президенту на посаду директора необхідно було надати відомості про неприналежність їх до будь-яких сект, про відсутність судимості та про їх пожиткування.

По-четверте, директором не може бути людина, яка вже отримує жалування від Товариства або Комітету. Також не можуть бути директором наглядачі тюрем та тюремні священники. А ось людина, яка перебувала під слідством, але була виправдана, може бути тільки членом Комітету.

І по-п'яте, вступаючи на посаду директора, людина обов'язувалась вносити щорічні членські внески у розмірі 10 руб., від таких внесків могли звільнитись тільки духовні особи та медики, які прийняли на себе безкорисно піклуватись про моральність та фізичний стан арештантів. Директорам при вступі на цю посаду виділялись спеціальні білети-перепустки, підписані керівником губернії, у даному випадку М. С. Воронцовим або ж О. Г. Строгановим. Ця перепустка давала можливість відвідувати тюремний замок у будь-який момент (Устав ..., 1851).

Посада директора була виконавчою та регулятивною. Саме у його відомстві був безпосередній нагляд за роботою товариства та організацією управління при тюремному замку, який також мав окрему управлінську структуру.

Наявні довідкові та архівні матеріали дозволяють прослідкувати склад Комітету починаючи з 1834 р. Так, директорами товариства в 1834-1835 рр. були: генерал-майор Л.О. Нарішкін, полковник С.Т. Василевський, підполковник К.І. Прокопеус, Колезький радник І. І. Фондуклей, статський радник О. М. Золотарев, колезький радник С. П. Енгельгард, колезький асесор П. Т. Морозов, одеський прокурор О. В. Коноплин, Г. Вассаль, лікар Мартен, штаб-лікар колезький асесор К.Т. Спаский, комерційний радник Авчинников, міський голова І. С. Новіков, Одеської 1-ї гільдії купець Мешков, Г. Шмідт, статський радник А. Я. Фабр, капітан гвардії С. Т. Ягницький, гвардії штаб-

ротмістр князь О. І. Гагарін, гвардії поручик князь Г. Г. Голіцин, гвардії поручик О. І. Орлай, архімадрид отець Порфирій, титулярний радник С. Д. Горяїнов, Одеської 1-ї гільдії купець Кортацій (Новороссийский календар, 1836, с. 158-159). Соціальний склад учасників товариства: дворяни, чиновники, представники духовенства і багатого купецтва.

Склад Комітету досить часто оновлювався, що пов'язано з різними причинами – переїзд, звільнення з посади, або власне не бажання тощо. Оскільки посада директора була виборною і не передбачала обов'язкового включення до складу Комітету у зв'язку з посадою. Тому, наприклад, і кількісний склад часто змінювався: у 1864 р. директорів налічувалось 12, а вже у 1866 р. – 17 осіб. Всі очільники вищого управління були зі знатних родів та сімей. Колишні військові, люди з якісною освітою. Так, архівні справи підтверджують думку щодо обрання на посаду директора досить знатних осіб – протоієрея Соколова (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 361), князя Мещерського (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 294), одеського прокурора Дегая (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 328), полковника Маньковського (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 330), прокурора Юрерова (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 372) тощо.

Але не всі перелічені посадовці брали участь у вирішенні тюремних питань. Наприклад, якщо губернатор спостерігав за губернськими замками, то повітову тюрму він відвідував у кращому разі один раз на рік. Справники повітів брали в цьому ще меншу участь. Звичайно, що ця ситуація пояснювалася в першу чергу обов'язками кожного із певної структури керівництва, тому і не дивно, що губернатор не міг часто безпосередньо відвідувати тюремні замки, оскільки його обов'язки полягали в першу чергу в організації роботи Товариства, зокрема підготовці звітної документації, пошуку додаткових членів, які б могли тим самим поповнювати бюджет Товариства (Пассек, 1867, с. 46).

Що стосується керівного складу безпосередньо керівництва повітовими тюрмами або тюремними замками, то воно належало управлінню тюремного відділення. До складу цього відділення зазвичай входили – предводитель

повітового дворянства, судді, стряпчий, окружний начальник державного майна, міський голова. Усі вони працювали на безоплатній основі, будучи «зосередженими на виконання багаточисельних безпосередніх обов'язків» (Обзор тюремной действительности, 1867, с. 30). Тому найчастіше хто-небудь із місцевих забезпечених жителів брав на себе звання директора відділення і тим самим дійсного розпорядника повітових тюрем. Гіршим був варіант коли директор, також зайнятий своїми справами, все фактичне ведення тюремних справ віддавав на відкуп будь-якому чиновнику, «який, користуючись опікою подібної особи, користувався своїм службовим становищем» (Обзор тюремной действительности ..., 1867, с. 31].

Відповідний склад Комітету з 2-3 віце-президентами, директорами та членами існував до 1878 р., року проведення тюремної реформи та відповідно утворенням ГТУ. З цього часу склад Комітету чітко розділяється на віце-президентів (залишились без змін), директорів згідно зі Статутом (директорів від управління), директорів височайшого затвердження та власне посадових осіб. Директорів від правління зазвичай було 5-7 осіб і до них належали в першу чергу міський голова, прокурори окружного суду та судової палати, інспектор лікарської міської управи, предводителі губернського або повітового дворянства та ін. До складу ж директорів височайшого затвердження обов'язково мали входити поліцмейстери та його помічники.

Допоміжну функцію у діяльності Комітету відіграють окремі посадові особи – секретар, бухгалтер або економ, керівник тюремного замку, лікар тюремної лікарні, священник. Саме ці особи безпосередньо займалися організацією діяльності, як самого Комітету, так і тюремних замків. Канцелярія Комітету, як власне і сам Комітет, розміщувався в будинку тюремного замку і тільки зі змінами в управлінні, з 1887 р. Канцелярія Комітету перейшла у будинок, де знаходилась і Канцелярія градоначальства – Дерибасівська, 4. А з 1907 р. Канцелярія Комітету переміщується в будинок по вул. Жуковського, 10. У відомстві секретаря Комітету була канцелярія і саме він займався діловодством – підготовкою та збором інформації для щорічних звітів,

фіксуванням розпоряджень та рапортів тощо. Посада секретаря досить часто змінювалась, її обирали з числа членів Комітету. Так, в різний час цю посаду обіймали М. С. Пікулов, І. В. Владиславський-Падалка, В. М. Полодольцев та ін. Довгий час посаду бухгалтера Комітету виконував М. Г. Бачинський. А посаду казначея (економа) обіймали П. С. Сезеневський, І. І. Хмелер, Є. Є. Бондарєв та ін.

Наглядач тюремного замку – достатньо відповідальна посада і більше того, посада, яка потребує постійного контакту з арештантами. Того ця посада у більшості випадків була швидко змінною. Так, у різний час цю посаду обіймали: П. І. Казначич, Ф. С. Зубачевський, В. А. Добронакі, І. І. Конвентський та ін. (Адрес-календар, Новоросійський календар, 1834-1917).

Досліджуючи біографію Л. О. Нарішкіна – одного з перших директорів Товариства, можна це прослідкувати. Лев Олександрович Нарішкін народився 5 лютого 1785 р. у сім'ї обеф-гофмаршала Олександра Львовича Нарішкіна та Марії Олексіївни Сенявиної, дочкою адмірала Олексія Наумовича Сенявіна. По матері Лев Нарішкін приходився двоюрідним братом графу М.С. Воронцову.

Домашнє виховання отримав під керівництвом абата Ніколя. Службу почав при дворі, 15 березня 1799 р. наданий в камергером. 22 січня 1803 р. в чині поручика був зарахований в лейб-гвардію Преображенського полку. 13 лютого 1807 р. переведений штаб-ротмістром у лейб-гвардію Гусарського полку, в рядах якого брав участь у битвах під Гутштадтом, Гейльсбергом і Фрідландом, отримавши поранення в руку і будучи нагороджений золотою шаблею. Знову повернувся на службу в лейб-гвардію Гусарського полку, 19 листопада 1812 р. отримав звання полковника за проявлену в битві на Березині хоробрість. У 1813 р. очолював один з «летючих» загонів, брав участь у битві з французькою армією під Каліші і в переслідуванні французів у Пруссії та Саксонії і за відмінності в боях 11 січня 1814 р. одержав чин генерал-майора. 9 жовтня 1813 р. одержав орден Св. Георгія 4-го класу. Воював також у так званій Битві народів під Лейпцигом; був поранений, нагороджений за цей бій орденом Св. Володимира 3-го ступеня. Згодом очолював окрему козацьку

бригаду, служив у Голландії і Північній Франції. У період з 1815 р. по 1818 р. перебував у лавах російського експедиційного корпусу у Франції. Після повернення на батьківщину вийшов 23 березня 1824 р. у відставку і знову пішов на палацову службу – на посаді шталмейстера (Словарь русских генералов...). 22 травня 1843 р. повернувся на дійсну військову службу з зарахуванням до Імператорського Світу. 6 грудня 1843 р. підвищений до генерал-ад'ютанта, а вже за рік – отримав звання генерал-лейтенанта. Помер від хвороби, перебуваючи у відпустці в Неаполі. Похований у Санкт-Петербурзі, в Благовіщенській усипальниці Олександро-Невської церкви.

Схвально одесити відгукувалися і про діяльність іншого директора – градоначальника О. І. Казначеева – людини доброї, з ліберальними настроями. О. Казначеев не був особливо заможною людиною, проте був достатньо щедрою, на відміну від його дружини. Градоначальник прославився своєю щедрістю по відношенню до бідних і різних формах допомоги їм. За розповідями його співробітників, зокрема О. Чижевича, з О. Казначеевим траплялось багато різних пригод, у яких він не відступав своїм принципам та переконанням. Так, майже одразу вступивши на посаду градоначальника, О. Казначеев отримав пакет, у якому виявилась тисяча рублів. Цей вчинок О. Казначеев прийняв як образу на свою адресу і відповідно не став використовувати кошти у власному розпорядженні, а віддав їх на благодійні потреби. Крім того, градоначальник постійно мав певну суму заощаджень, яку щорічно роздавав бідним перед святом Пасхи.

У своїй роботі О. Казначеев намагався дотримуватись принципу справедливості та завжди виконував свої обіцянки. Одним із прикладів такої його поведінки був випадок, що пов'язаний із крадіжкою на бульварі біля підніжжя пам'ятника дюку де-Рішельє мідної сигнальної пушки. Причину її зникнення вдалось встановити згодом коли було з'ясовано, що пушку розпиляли на шматки та мідь використали за потребами. Очевидно, що поліція, що сам градоначальник були здивовані ситуацією. Але через деякий час до О. Казначеева з'явився один із арештантів тюремного замку на «секрет». Така

процедура передбачала таємне спілкування з арештантом без будь-яких свідків. Так, у ході прямої бесіди віч-на-віч, арештант зізнався градоначальнику, що знає свідків крадіжки мідної пушки. За це арештант потребував 5 руб., на що О. Казначеев погодився та наказав поліцмейстеру відвести арештанта куди він вкаже. Арештант привів поліцію на бульвар та вказав на єдиного свідка цієї історії – дюка де-Рішельє. О. Казначеев спочатку розгнівався, але потім оцінив хитрість арештанта та виділив йому 5 руб., які обіцяв за видати свідка. Звичайно, що ця історія не була типовою, а навпаки демонструвала О. Казначеева як людину, яка дотримується своїх слів і гуманно ставився до всіх людей (Чижевич, 1894, с. 31-32).

Інший член Комітету – полковник В. І. Граве користувався неабияким авторитетом серед жителів міста. Свою службу В. І. Граве почав у 1807 р. в армійських гусарах, брав участь у різних військових кампаніях та нагороджений орденом Св. Анни 4-го ступеня. З 1827 р. та протягом наступних восьми років належав до громадянської служби, керував Скопинським кінним заводом. В 1835 р. переведений полковником до Одеси (Род Граве).

Перебуваючи в Одесі на посаді жандармського полковника В. І. Граве за характером був досить суровим та справедливим. За згадками його колег, у вирішенні будь-яких спірних питань завжди звертались до В. І. Граве за порадою.

За часи несення служби, В. І. Граве слідував принципу використання попереджувальної системи, а не карної. Така система, до речі практикувалась тільки англійською поліцією. Тому при розгляді різних злочинних дій, В. І. Граве завжди намагався вирішити питання на місці та за можливості без притягнення до відповідальності у якості відбування покарання у місцях позбавлення волі. Доволі часто він не звертав увагу на різні донесення, які надходили до поліції та не здійснював жодних заходів задля цього, розуміючи не значимість такого факту, що характеризує його як розсудливого жандармського полковника. Так, власне одного разу, під час одного із таких донесень щодо можливої дуелі між двома юнаками, В. І. Граве навіть не

намагався поспішити заарештувати хлопців, вказавши, що є спави і важливіші. І дійсно, серйозних наслідків цих дій не було (Чижевич, 1894, с. 35-36).

Генерал-майори Станіслав Василевський та Олександр Шостак були типовими військовими першої половини ХІХ ст., що зробили непогану кар'єру – мали статки, майно, землі. С.Василевський, наприклад походив з польських православних дворян, як зазначалося в його послужному списку він був «досить гарних здібностей, дуже моральний та гарний господар». Обидва отамани брали участь у російсько-турецьких війнах 1806-1812 рр., 1828-1829 рр., війні з Наполеоном і пов'язаних з нею кампаніях 1813-1814 рр. Станіслав Василевський і Олександр Шостак працювали одеськими поліцмейстерами та надовго запам'ятались одеситам своїми «здібностями»: перший – невтомною роботою і вдень, і вночі – розкриттям кримінальної справи про вбивство архітектора Джованні Фраполлі, установленням порядків на ринках, базарах, суспільних місцях. Другий – своєю «гарною, молодецькою фігурою, добротою, сердечною люб'язністю, ввічливим поведженням з публікою», що чарувало усіх. Однак, дорікали йому одесити й козаки у двох слабкостях: любові до азартної карточної гри та полювання» (Бачинська, 2009, с. 151-152).

Ще одним зі складу директорів Одеського комітету був К. Зіро – дворянин, поміщик Південної Бессарабії. Після навчання в приватних закладах, К. Зіро вступив на службу канцеляристом в Оргіївському повітовому суді Бессарабської губернії, згодом продовжив працювати у Аккерманському повітовому суді, де протягом 1834-1841 рр. був присяжним від дворянства. У 1847 р. був обраний депутатом для нагляду за торгівлею в Аккерманському повіті. Під час цієї служби регулярно здійснював благодійні внески на користь повітового училища.

К. Зіро у 1863 р. обирався на посаду директора Одеського Піклувального Комітету про в'язниці і пробув на цій посаді близько 10 років (ДАОО. Ф.361. Спр. 400). К. Зіро був колезьким радником та мав придворне звання камер-юнкера, кавалером орденів Святого Станіслава II ступеня, Святої Анни III ступеня, мав відзнаку «20 років бездоганної служби» та бронзову медаль на

Андріївській стрічці в пам'ять війни 1853-1856 рр. Будучи заможною людиною, К. Зіро продав свій маєток Байрамча для потреб Дунайського козацького війська. Інші свої маєтки поміщик не отримував у спадок, а придбав і відгуки про благоустрій цих територій тільки позитивні. Очевидно, що увійти до складу директорів Піклувального комітету йому не було проблемою, більше того, при зарахуванні на посаду, він зобов'язувався здійснювати щорічні внески у розмірі 25 руб. сріблом, в той час як мінімальна сума внеску складала 10 руб. (Хромов, 2021, с.186).

А у 1876 р. К. Зіро як і інших директорів, зокрема, статського радника, казначея Комітету А. К. Вейтко та П. П. Іракліді було представлено до нагородження за належне виконання своїх доручень (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 779).

У другій половині ХІХ ст. розпочинає складатися мережа повітових відділень Піклувального товариства. Серед таких слід назвати відділення в Аккермані, Ананьєві, Бендерах, Тирасполі та ін. Керівниками в таких відділеннях, як правило, були предводителі місцевого дворянства або міські голови. До складу такого відділення обов'язково входив місцевий головний лікар, повітовий виконавець, протоієрей, почесний мировий суддя, судовий слідчий та ін. Могли також входити купці та особи, які здійснювали благодійну діяльність без державної або громадської посади. «Так наприклад, в повітовому відділенні Ананьєва директором був повітовий очільник дворянства статський радник Г. Л. Бірар, до складу входили – повітовий виконавець, титулярний радник П. О. Карцов, міський старшина колезький асесор І. В. Кондрацький, протоієрей Ф. Гілявський, повітовий лікар, колезький асесор Б. І. Богуцький, почесний мировий суддя, радник М. А. Кржижанівський, дільничий мировий суддя В. О. Флоринський, судовий слідчий, радник Г. В. Зеленко.

Значною частиною діяльності таких відділень була робота до етапування арештантів. Для цього такі відділення в окремих селах і власних центрах мали етапні будинки. Наприклад, одним із таких етапованих, у 60-х рр. ХІХ ст. став козак Іван Дульддієр, який втік з молдавського кордону в 1864 р. До цього часу

він вважався бездоганим козаком. Проте умови служби, утиски та причипки, іноді навіть «соромні» з боку керівництва полку, змусили його втекти. У цій судовій справі є свідчення самого Івана Дульдїєра, його керівників та вирок суду. Зокрема, його відправили в етапний будинок до с. Дівізія, а далі вже під суд.

Подібне зробив і козак Дунайського полку №1 Степан Деревицький, який в 1865 р. втік вже утретє. Перейшов до Молдавії, де записався під ім'ям Степана Новженка в рекрути. За вирокком комісії Військового суду його було засуджено до шести років в арештантські роти» (Бачинська, 2020, с. 117).

Отже, не зважаючи на досить високопоставленість і знатність директорів та членів Комітету, все ж можна констатувати їх благодійні наміри та дії щодо благодійництва загалом, та по відношенню до арештантів.

3.2. Організація жіночого відділення Комітету. Наприкінці 30-х рр. XIX ст. при Одеському Піклувальному комітеті про в'язниці утворилось і жіноче відділення, що функціонувало відповідно до діяльності Санкт-Петербурзького жіночого відділення Піклувального товариства про в'язниці. Згідно з Правилами 1919 р., жіночий Піклувальний комітет повинен був формуватися «з осіб тієї ж статі» і складався з голови, секретаря та дванадцяти і більше осіб (Об учреждении ..., 1819). На відміну від чоловічого відділення Санкт-Петербурзького Піклувального товариства про в'язниці, членами якого були виключно чоловіки, участь в діяльності його жіночого відділення могли брати, як жінки, так і чоловіки. Правила діяльності жіночого відділення були закріплені в «Статуті жіночого Піклувального комітету про в'язниці» (Батчаева, 2008b, с. 17).

Керівний склад жіночого відділення значно відрізнявся від чоловічого, окремо кількісно. Він був менший. Так, керівницею відділення була зазвичай дружина генерал-губернатора або ж градоначальника. Всі інші члени відділення – директриси, кількісно також різнились від 5 до 12. Але й до складу відділення могли входити представники чоловічої статі, наприклад, з 1890 р.

та протягом декількох наступних директором-секретарем відділення був Константин Ерастович Андрієвський та його дружина також входила до складу відділення (Адрес-календар, 1891, с.191).

Жіноче відділення Одеського комітету з моменту його створення очолювала дружина новоросійського та бессарабського генерал-губернатора – княгиня Є. К. Воронцова (Браницька), яка була «председательницею» відділення. На жаль, керівний склад жіночого відділення не достатньо висвітлювався на сторінках звітів, або ж офіційних документів. Тому відомостей про входження до керівного складу жіночого відділення дружини наступника М. Воронцова – О. Строганова – відсутні, але можемо припустити, що власне ця посада для жіночого відділення була такою ж автоматичною як власне і для віце-президентів чоловічого комітету. З 1884 р. «председательницею» жіночого відділення Комітету була Марія Степанівна Рооп (Шелашникова). М. С. Рооп – дружина командуючого Одеським військовим округом та тимчасового одеського генерал-губернатора (1883-1889). Варто зазначити, що М. С. Рооп, перебуваючи в Одесі на посаді керівниці жіночого відділення, вже мала досвід такої діяльності, оскільки деякий час до цього вона була директрисою жіночого Санкт-Петербурзького Піклувального комітету про в'язниці (Шилов, 2007, с. 701). З 1889 р. керівницею жіночого відділення Комітету була призначена дружина міського градоначальника – Наталія Михайлівна Зелена (Адрес-календарь, 1900, с. 98).

До складу жіночого Комітету з часу його заснування входили: дружина колишнього генерал губернатора, графиня Є. А. Ланжерон (Бриммер); дружина відомого саксонського дипломата, графиня Р. С. Едлінг (Стурдза); дружина чиновника з особливих доручень, дійсного статського радника Є.В. Маюрова (Власто); дружина генерал-лейтенанта Г. А. Пущина; дружина інспектора міської карантинної контори, дійсного статського радника А. П. Зонтаг (Юшкова); дружина чиновника з особливих доручень, статського радника Є. І. Золотарьова; та деякі ін. Переважна більшість з них одночасно входили до Одеського жіночого благодійного товариства. На початку 1830-х років, з

ініціативи Роксандри Едлінг та графині Єлизавети Воронцової в Одесі було засновано Жіноче благодійне товариство опіки над бідними, котре здійснювало збір коштів для нуждених, проводило благодійні концерти, бали та вистави. Ними було збудовано перші в місті сиротинці та будинки для інвалідів.

Більше того, А. Скальковський у своїй замітці щодо благодійності в Одесі відмічав особливу увагу до такої справи серед жінок. Не зважаючи на їх аристократичне становище у суспільстві, він називав їх як жінок з великими та благодійними почуттями щодо своїх підопічних. Зокрема, це дуже важлива риса саме для благодійної діяльності, адже набагато важливіше було виконувати свої доручення за покликом душі, а ніж заради схвалення серед суспільства. Так, графиня Апопеус, вдова одного із градоначальників міста, заснувала благодійний притулок для збіднілих жінок-трудівниць, де досить часто також перебувала з ними, проводячи і спільні бесіди, і спільні обіди (Скальковський, 1885, с. 343).

Жіночий Піклувальний комітет було відкрито з метою надання допомоги ув'язненим і тим, які звільняються з в'язниць; покращення морального стану арештанток; піклування про дітей, які перебувають з ними у в'язницях. Одеський комітет намагався реалізувати дану мету через вирішення низки завдань: 1. Покращення побуту і матеріально-речового стану приміщень. 2. Створення умов для духовного виховання. 3. Навчання арештанток певній професії. 4. Організація охорони здоров'я. 5. Опіка над малолітніми дітьми арештанток.

Важливою і досить відповідальною була посада наглядачки у жіночому відділенні тюремного замку. Відбір кандидаток на цю посаду здійснював Піклувальний комітет. Наглядачка повинна була мати сильного характер та витримку. Неодноразово серед архівних документів зустрічаються заяви на звільнення з цієї посади у зв'язку зі складністю. Характерно, що жінки, які претендували на посаду наглядачки тюремного замку зазвичай були вдовами колишніх військових офіцерів, які через скрутне матеріальне становище змушені були шукати роботу.

Терміни перебування на цій посаді різнились. Так, наприклад, дворянка Юлія Пліско працювала наглядачкою з травня 1857 до кінця вересня 1858 рр. (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.461. Арк. 42); дружина підполковника Борникова з жовтня 1858 до липня 1859 рр. , дружина штаб-лікаря та придворного радника Олександра Петрова з серпня 1859 по вересень 1861 рр. і найбільше протрималась дружина колезького регістратора Евеліна Венцеславська з вересня 1861 по листопад 1864 рр. (ДАОО. Ф.361. Оп.1. Спр. 461. Арк.52). Причини звільнення були в усіх різні, але зазвичай суровий режим давав про себе знати. Так, наприклад, О. Петрова просила звільнити через безлад та порушення дисципліни арештантками. У своєму рапорті О. Петрова зазначала, що відбувались неодноразові бійки між арештантками, які мали характер від простих побоїв до досить серйозних травм з потребою ушпиталення (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 46-47). Наглядачка Ю. Пліско звернулась до одеського градоначальника зі скаргою на наглядача тюремного замку підполковника Войнича. Вона звинувачувала його в переслідуванні та грубості по відношенню до неї, налаштуванні проти неї арештанток, підтримці незадовільної поведінки арештанток під час прання білизни тощо. Внаслідок розслідування та допиту самих арештанток, ситуація розв'язалась не на користь наглядачки (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 14-14зв.).

На прикладі біографій представниць жіночого відділення Одеського комітету можна зрозуміти їх зацікавленість у благодійній діяльності, як щодо арештанток, так і в цілому у тодішньому суспільстві. Однією із таких є дворянка Ганна Петрівна Зонтаг (Юшкова), уродженка Тульської губернії та походила по материнській лінії з відомого роду Бунінів. Її дядьком був поет В. Жуковський, разом з яким Г. Зонтаг проживала до восьми років. Не зважаючи на малу різницю у віці, він для неї став літературним наставником, що в подальшому вплинуло на її літературну діяльність.

У достатньо пізньому віці, у січні 1817 р., вона виходить заміж за лейтенанта Чорноморського флоту Єгора Васильовича Зонтага. У 1828-1830 рр. він став «капітаном над портом» в Одесі та інспектором міської карантинної

контори. Подружжя Зонтаг входили в коло близьких знайомих генерал-губернатора М. С. Воронцова і його дружини. Відвідували вони і місцевий літературний салон дружини таврійського губернатора Казначєєвої, де збиралися чиновники і літератори і серед них Туманський, Гнедич, Раїч, Вігель, засланий на південь Пушкін.

В Одесі Г. П. Зонтаг почала займатись літературною діяльністю. Тут, на початку 1830-х рр. виходять перші її книги, які були призначені, як для дітей, так і для дорослих. Серед них – невеликі повісті, оповідання та авторизовані казки «Дівиця-Березниця. Казка для дітей», «Слуга і пан. Казка» та ін. Їх основу складали власні твори письменниці та переклади з творів французьких, німецьких і англійських авторів – Кампе, Гізо, Бланшара, Беркена, Бертена. З оригінальних творів А.П.Зонтаг, призначених для дітей, не можна залишити поза увагою двотомну «Священну історію для дітей», опубліковану в Санкт-Петербурзі у 1837 р. Ця праця зайняла багато часу у авторки, але результат був того вартий. Книга вийшла тиражем і відразу ж завоювала величезну популярність. Вона неодноразово перевидавалася (останнє, 9-те видання вийшло в 1871 р.), що приносило автору чималий дохід. Написана доступною мовою, книга знайомила дітей з усіма складними перипетіями «священної історії», викладеної в Біблії.

Видати твір було не просто. Духовна цензура ставилася з винятковою підозрою до робіт світських авторів з історії церкви, вважаючи дослідження цієї теми винятковим правом церковних істориків. Допомогло втручання Жуковського. Через два роки після виходу у світ першого видання «Священної історії» Зонтаг отримала половину (малу) Демидівську премію, що присуджується Академією наук. В 1844 р. Г. П. Зонтаг залишила Одесу та повернулася до рідного містечка (Драгун).

Не меншою вихованістю та благодійністю славилась графиня Едлінг Струдза. Графиня походила зі знатної родини, батько якої проживав в Константинополі та мав значні зв'язки серед високопоставлених чиновників. Після різних переїздів, пов'язаних з роботою батька, у 1801 р. їх родина

переїхала до Санкт-Петербурга. З самого дитинства графиня перебувала під впливом різних моральних та релігійних повчань, що не могло не відбитись в подальшому на її житті. Так, Роксандра була фрейліною при царському дворі та разом з ними в 1813 р. виїхала до Німеччини, де і познайомилась зі своїм майбутнім чоловіком – графом Альбертом Едлінгом. Згодом при роздачі земель у Бессарабії, родині Едлінг дісталось 10 тис. десятин землі, куди вони і переїхали. Працелюбність Роксандри принесла свої результати, їх маєток був зразковим в усіх сенсах цього слова. Тут графиня облаштувала землеробську колонію з церквою, садом, училищем та лікарнею. Але крім покращення свого маєтку, Р. Едлінг активно займалась просвітницькою та благодійною діяльністю. Вона входила до складу різних благодійних та наукових товариств, наприклад, Товариства сільського господарства Росії. Разом зі своєю подругою Є. Воронцовою займались наданням допомоги нужденним дітям-сиротам (Жариков, 2017).

Після своєї смерті графиня заповідала передати свої заощадження на будівництво богадільні, яка в подальшому отримає назву Струдзівська (Скальковський, 1879, с. 51)

3.3. Джерела фінансування Одеського комітету. Одеський комітет Піклувального товариства про в'язниці як і будь-яка організація, у тому числі і благодійна, повинна мати фінансову підтримку для успішного функціонування та розвитку. Звичайно, що особливістю благодійних організацій у даному випадку була орієнтація в першу чергу на благодійні внески, а не на регулярну допомогу з боку держави або ж керівництва міста. Проте і заперечувати факт регулярних внесків від керівництва не варто. Тому основу функціонування Одеського комітету як і інших Комітетів у Російській імперії складала два джерела фінансування: перший – від уряду і другий – благодійні пожертви.

Уставом діяльності Товариства було закріплено фінансування Комітету з боку державного бюджету. Так, власне в Комітет мали постачатись кошти, по-перше, від повітових казначеїв та, по-друге, від міських дум. Кошти, що

надходили від повітових скарбниць передбачали ціленаправлене фінансування щодо забезпечення арештантів їжею, користування їх тюремною лікарнею, на пошив білизни та одягу. Кошти ж бюджету міських дум передбачали витрати на опалення, освітлення та і загалом на утримання в'язниць. Але крім всього іншого зазначалось, що у разі залишку із цих сум, вони автоматично переходить до складу особистих сум Комітету. До того ж кредитори також повинні вносити суми до Комітету на утримання їх боржників (Устав ... 1851, с. 104).

Очевидним залишався той факт, що ці внески не були фіксовано стабільними та з року в рік різнились. Наприклад, у 1838 р. бюджет Одеського Піклувального комітету про в'язниці був наступний: від минулого року залишилось – 410 руб. 57 коп., від державної думи надійшло 342 руб. (ДАОО, Ф. 361. Оп. 1. Спр.8, арк. 5 зв.). У 1842 р. вже до відомства Комітету від Одеського повітового казначейства на продовольства арештантів – 3600 руб. та на утримання лікарні – 3033 руб. Від Одеської міської думи в цей же рік надійшло 3063 руб. на освітлення, опалення, утримання лікарні та інші потреби. Загальна сума, державні кошти та приватні внески, складала капітал Комітету у 1842 р. у розмірі 13 тис. 349 руб. грошима та банківськими білетами (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 42. арк. 22 зв.).

На початку 1846 р. капітал Одеського Піклувального комітету складав 5 тис. руб. Протягом року надійшло у його розпорядження надійшло державних та приватних сум у розмірі 16 тис. 225 руб. Та протягом року було витрачено 14 тис. 721 руб. (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 68. арк. 140 зв.). Зазначені суми слугують підтвердженням думки щодо нестабільних надходжень з боку державних та міських установ. Крім того, очевидним залишається той факт, що використання фінансів членами Піклувального комітету не здійснювалось повністю, оскільки щороку фіксувалась деяка сума, яка залишалась з минулого року. Тим самим, можна визначити, що грошові витрати здійснювались по мірі необхідності та першочерговості.

Іншу групу складала приватні внески. Одеський Піклувальний комітет про в'язниці виступаючи благодійною організацією певною мірою окрім державних коштів, які виділялись, ґрунтувався і на регулярних внесках інших благодійних товариств або ж конкретних осіб. Характеризуючи джерела фінансування Одеського Піклувального комітету, не можна оминати факт пожертвування як однієї з форм допомоги в організації його діяльності. Дійсно, саме пожертвування певною мірою покращували фінансову складову Комітету та утворювали додаткові кошти для утримання в'язнів. Статутом Товариства вже передбачались регулярні внески, які мали робити директори та члени комітету. І такі внески склали 10 руб. на рік. Але були випадки, коли й заможні представники Комітету могли вносити трохи більші суми (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.265.). Для прикладу, у тому ж таки 1838 р. членські внески склали 985 руб. (ДАОО, Ф. 361. Оп. 1. Спр.8, арк. 5 зв.).

Варто зазначити, що пожертвування могли відбуватись у різній формі – від безпосередньо грошових внесків до продовольчих товарів. Станом на 1846 р. Одеським Піклувальним комітетом утримувалась лікарня при одеському тюремному замку на 50 ліжок. Ця лікарня знаходилася під керівництвом одного з лікарів міста, а медикаменти отримувалися з міської лікарні з оплатою від Піклувального комітету про в'язниці по 4 коп. сріблом за добу з кожного хворого, що може свідчити про матеріальну допомогу щодо забезпечення лікарні з боку місцевого самоврядування. Також пожертвування на користь лікарні здійснювались і заможними людьми, зокрема, у 1841 р. купець Л. Гегульд надав цій лікарні білизну спеціально для хворих арештантів (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.171).

Іноді пожертвування здійснювались заможними особами цілеспрямовано та безпосередньо для покращення умов утримання арештантів (ДАОО. Ф.361. Оп.1. Спр. 619). Наприклад, у 1854 р. благодійний внесок на покращення умов арештантів зробив колезький асесор Чуриков (ДАОО. Ф.361. Оп.1. Спр.671.), а вже у 1856 р. за духовним заповітом після своєї смерті передавала грошовий спадок жителька міста Л. Сулова на користь утримання арештантів тюремного

замку (ДАОО. Ф.361. Оп.1. Спр.766). Також могли передаватися на користь загального розвитку арештантів і книги для бібліотеки тюремного замку, оскільки в'язні під час перебування повинні були усвідомити свої помилки, а книги їм в цьому могли допомогти, як вважали у керівництві комітету книги – залишалися одним із джерел знань та духовного збагачення (ДАОО. Ф.361. Оп.1. Спр. 446).

Практикувались і внески від осіб, які бажали залишитись невідомими. Звичайно, в таких випадках мова йшла про достатньо значимі суми грошей, оскільки у протилежному випадку могли здійснити іншим способом. У такому випадку кошти передавались або ж комусь із керівництва, або ж комусь із представників поліції, з умовою збереження в таємниці імені благодійника. Іноді могли такі жертвності публікуватись на сторінках періодичної преси як приклад благодійних вчинків для інших. Так, у 1850 р. на сторінках газети «Одесский вестник» була опублікована замітка, в якій зазначалось, що особою, яка забажала залишитись невідомою, 26 квітня було здійснено благодійний внесок у розмірі 60 руб. Ці кошти благодійник жертвував на викуп бідних християн, які утримуються під вартою через мілкі борги. Результатом такого внеску та деяких інших, стало звільнення від боргових обов'язків та утримання під вартою 9 осіб, переважно міщан (Гребцова, Гребцов 2006, с. 140).

Окремим видом благодійних внесків слід виділити церковні пожертви. Так, регулярно і майже щорічно церкви міста жертвували кошти у Комітет, про що свідчать архівні матеріали та статистика звітностей за 1857-1858 рр. (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.789.; Спр.829). Серед них Олександрівська церква, яка надавала благодійну допомогу арештантам та тюремному замку загалом (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 366а). Звичайно, це пояснюється одним з важливих складових діяльності самої церкви направленої на покаяння людини. У даному випадку повчання релігії та моральності давало можливість показати в'язням усю небезпеку і негативні наслідки їх незаконної поведінки, тому церква завжди намагалася фінансово підтримувати тюремний замок та дбати про належне утримання арештантів.

Це одним видом збирання пожертвувань був метод так званої «кружки». Цей вид пожертвувань був закріплений законодавчим актом ще в 1820 р., коли доповіддю Президента Товариства передбачалось встановлення таких кружок в усіх містах, в яких існують Комітети і в подальшому будуть засновуватись. І відповідно всі зібрані кошти повинні залишатись у відомстві Комітету для розпорядження на розсуд керівництва (Об обращении ... 1820, с. 400).

Такі спеціальні кружки розміщували в людних місцях, переважно біля церков, на площах, на базарах та, навіть, і біля самих тюрем. На цих кружках ставилась печатка Комітету і велись відповідні списки щодо розміщення таких кружок. Про встановлення цих кружок повідомлялось до поліції, які також повинні були їх контролювати. Пожертвування таким чином міг зробити будь-хто. Директори, яким була доручено виймати гроші з кружок, забезпечувались для цієї справи прошнурованою книжкою, в яку мали детально записати відомості щодо вилучення коштів. Так директор мав вказати час та місцезнаходження кружки з якої вилучались кошти і відповідно до книги записати суму. Передачу коштів до відання казначея директор мав зробити в той самий момент, коли казначей ставив відповідну помітку у книзі. Отриманні кошти казначеєм обов'язково записувались до журналу надходження/витрат сум Комітету і враховувались при звітності. Комітет самостійно міг розпоряджатись надходженнями з цих кружок (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1036).

Надходження грошей, їх зберігання та здійснення виплат, знаходилося у відомстві казначея Комітету, який обирався зі списку директорів. Серед членів Комітету цю посаду обіймав П. С. Сезеневський, Зарифен та ін. Жодної видачі коштів не можна було здійснити без письмової постанови з підписом казначея та віце-президента. Тільки в екстрених випадках дозволялось здійснити витрату за згодою віце-президента без зібрання Комітету. Тобто фактично тільки під час засідання Комітету можна було обговорювати різні фінансові витрати і відповідно за згодою більшості їх здійснювати.

Комітет щомісячно на загальному зібранні уже на першому засіданні мав обговорити існуючий на той момент стан каси, обговорити надходження та витрати Комітету протягом місяця. Наприкінці року каса та всі книги із записами щодо надходження та витратами Комітету потрапляли до рук віце-президентів і вони перевіряли точні розрахунки та готували щорічні звіти для міської думи та в головне керівництво Товариства (Устав ... 1851, с. 105).

Також до складу Комітету могли надходити кошти отримані внаслідок виручки за продаж арештантського майна, яке скоріш за все було утримано після судового процесу. Тому в періодичній пресі час від часу подавались такі оголошення: «Оголошується, що внаслідок постанови Одеського градоначальника будуть продаватись наступні речі: майно злочинців по справі щодо отримання із Одеського приказу по фальшивим білетам грошів – неслухного дворянина Пейковича й губернського секретаря Румянцева» (От Одесской ... 1857, с. 1).

Особливості в контексті фінансування Комітету були пов'язані з утриманням боргових арештантів. Так, власне за архівними матеріалами стає зрозумілим, що потрапляючи до в'язниці, боргові арештанти утримувались за рахунок їх кредиторів. Неодноразово фіксувалось висування кредиторам кошторису за утримання під вартою їх боржників. Сума, яка враховувалась при оплаті включала у себе переважно забезпечення арештантів харчуванням, одягом та за потреби у наданні медичної допомоги. Так, наприклад, у 1870 р. фіксувалось стягнення з Лібмілера за користування боржником його Морочки 3 руб. 42 коп., а з іншого кредитора Піпкуса за утримання його боржниці Малкіної – 17 руб. 67 коп., така ж сума була і за утримання ще одного боржника – Давидова (ДАОО. Ф. 361. Оп.1. Спр.526, спр.527, спр. 630).

Отже, фінансування Комітету здійснювалось двома шляхами – за рахунок державних та місцевих надходжень від керівництва і за рахунок благодійних внесків. Бюджетні кошти передбачали певну стабільність по відношенню до деяких напрямів функціонування тюремної системи, а вже покращення умов

утримання арештантів у різних формах передбачалось саме через благодійні пожертвування.

3.4. Типологія злочинів, категорії та типи ув'язнених. Законодавство Російської імперії регламентувалось певними особливостями щодо визнання неправомірних дій громадян та відповідно передбачало певну класифікацію видів злочинів, через які передбачалось ув'язнення. Так, всі арештанти у в'язницях розподілялись і відповідно утримувались в залежності від скоєного злочину, тому і у щорічних статистичних звітах Піклувального товариства дані щодо утриманих арештантів надавались згідно з цими категоріями. Загалом виділялось 11 категорій, кожна з яких додатково ще поділялась на підтипи (Додаток В. 1).

До першої категорії належали злочини, що передбачали виступи проти керівництва та обов'язків по службі. Крім того, ця категорія підрозділялась на типи – непослух та непокора керівництву та власникам; зниження по службі, втрата справ та викрадення їх; втеча чи відпускання арештантів; викрадення державного майна; підробки по службі.

Другу категорію складали злиства («лиходійство»), які не мали підтипів.

До третьої категорії належали злочини, які виступали проти віри та обмежувальних її правил. Ця категорія у свою чергу підрозділялась на богохульство; ересь та розкольників, святотатство.

Арештанти, затримані проти постанов про державні та земські повинності складали четверту категорію злочинів. Зокрема, це ухил від рекрутства та переховування біглих.

П'яту категорію складали злочини, які передбачали виступи проти майна та державних доходів. Ця категорія включала: підробку монет та кредитних білетів; корчемство: контрабанду; вирубку та пошкодження державних лісів.

До шостої категорії належали злочини, що характеризувались діями проти суспільного устрою та благочиння. Зокрема, це відсутність видів на

проживання або ж їх прострочення; прохання милостині та бродяжність; різні малі важливі провини.

Сьому категорію складали злочини, які торкалися зазіхання на життя та здоров'я, свободу та честь приватних осіб. Це найбільш небезпечна для суспільства категорія. До цієї категорії потрапляли: вбивство та підозра в ньому; замах на самогубство; ненавмисне вбивство; каліцтва, рани та пошкодження здоров'я; посягання на честь жінки; образи; напад зі зґвалтуванням.

Злочини, що передбачали дії на посягання на власність приватних осіб, складали восьму категорію. Ця категорія включала у себе: присвоєння чужого маєтку; підпали; розбій; грабіж; злодійство, крадіжка та шахрайство; фальшиві різного роду проступки та підробка документів.

Дев'ята категорія представлена діями проти законів про статки і передбачала лише присвоєння собі чужого імені чи звання.

До десятої категорії належали арештанти, які потрапляли до в'язниці за розпорядженням уряду та судових установ. Цей тип передбачав переміщення божевільних до лікарні; утримання через борги та недостачі; «для выдержания срочного времени».

Одинадцятую категорію й останню для Одеського комітету складали пересильні арештанти, тобто ті, які зупинялись проїздом у спеціально відведених пунктах для перепочинку.

Згідно із щорічними статистичними звітами комітетів Товариства, загальна кількість арештантів могла різнитись, що пов'язувалось із загальним рівнем злочинності. Так, наприклад, у першій половині XIX ст. в Одесі рівень злочинності складав близько 8 тис. злочинців, виключенням фактично став 1851 р., коли у місцях ув'язнення утримувалось понад 13 тис. злочинців. У той час як в цілому в Російській імперії фіксувалось близько 41,5 тис. арештантів в 1851 р. та трохи більше 138 тис. злочинців у 1859 р. (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.142. Арк. 125; Спр. 358. Арк. 132). Загалом ці жахливі цифри констатують лише фактичну злочинність, як в імперії загалом, так і в регіоні. І якщо в

першій половині XIX ст. вирізнялась більш-менш стабільна ситуація щодо кількості арештантів, то з другої половини століття фіксується значне збільшення злочинності, як в регіоні, так і в імперії, про що свідчить неодноразові звернення керівництва Одеського комітету щодо необхідності будівництва додаткових приміщень для утримання арештантів.

Звичайно ж утримання арештантів вимагав розподіл їх у зв'язку саме з вищезазначеними категоріями злочинів, що звичайно ж передбачало необхідну кількість місць для цього. Тому з відкриттям арештантських рот, в'язні утримувались не лише в тюремному замку. Станом на 1859 р. у відомстві Комітету нараховувалось 5 таких рот, в яких утримувалось 6371 тис. арештантів. Крім того, можна зафіксувати і певний розподіл щодо утримання арештантів, як в арештантських ротах, так і в тюремному замку. Звичайно, що більшість категорій злочинців були присутні і там, і там, проте, наприклад, такі категорії як ув'язнення за переховування біглих, корчемство, ув'язнення за прохання милостині та бродяжництво, образи, різні мілкі провини утримувались виключно в арештантських ротах. Що вказує на певний розподіл арештантів щодо місць їх утримання. До того ж, у тому ж таки 1859 р. арештанти затримані за різні мілкі провини склали найчисельнішу групу як загалом, так і серед всіх утриманих в арештантських ротах – 2389 злочинців. Першу чисельність серед утриманців тюремного замку склали пересильні арештанти – 975 осіб та вони ж були другими за чисельністю в арештантських ротах – 1873 в'язнів, в той час як загалом в Російській імперії фіксувалась значна кількість саме пересильних арештантів – близько 90 тис. осіб. А якщо звернутись до статистики звітності Комітетів по всій Російській імперії, то найбільше злочинів у 1859 р. налічувалось через злодійство, крадіжку та шахрайство – 11,5 тис. осіб та відсутність видів на проживання та прострочення їх – 10,3 тис. осіб. (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 358. Арк. 132). Загалом загальноімперська статистика злочинності відбивалась в і Одесі, оскільки злодійство, крадіжка та шахрайство, підробка фальшивих документів,

відсутність посвідки на проживання – одні із найпоширеніших злочинів через які відбували покарання арештанти.

У той самий час є певні види злочинів, які відсутні або повністю, або зустрічаються дуже рідко, в Одеському градоначальстві – це здирства, богохульство, вирубка та пошкодження державних лісів, напад зі згвалтуванням, присвоєння чужого маєтку, розбій та ін.

Серед арештантів, що відбували покарання у місцях позбавлення волі можна прослідкувати і чіткий гендерний аспект (Додаток В. 2.). Статистичні архівні дані за першу половину XIX ст. дозволяють здійснити аналіз чисельності жінок-арештанток і видів злочинів, які вони скоїли.

Наявна звітна інформація дає можливість прослідкувати і співвідношення чисельності як чоловіків, так і жінок. Так, на початок 1838 р. у жіночому відділенні перебувало 486 жінок-арештанток, у той час як чоловіків 4886 (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 8. арк.25 зв.). В 1842 р. чисельність жінок-арештанток становила 241, в той час як представників чоловічої статі – 2082 арештанти (ДАОО. Ф. 361. Оп.1. Спр. 42. арк. 14). А вже в 1846 р. ситуація щодо кількісного складу як чоловіків, так і жінок збільшується майже в два рази. Але ситуація протягом цього часу значно не змінюється і частка жінок серед арештантів складає від 10 до 15%. Основними злочинами серед жінок були бродяжництво, відсутність видів на проживання, крадіжки тощо. При аналізі статистичних даних можна визначити і злочини, які характерні тільки для жінок. До таких злочинів слід віднести приховання мертвонароджених дітей та перебування під час ув'язнення з малолітніми дітьми, що також потребувало особливих умов утримання.

Специфіку злочинів, що відбувались безпосередньо на території градоначальства або ж ув'язнених арештантів дозволяє прослідкувати періодична преса міста. Так, на шпальтах щоденної газети «Одесский весник» час від часу подавались відомості від судової палати, де власне і характеризувались деякі аспекти злочинних дій та перебігу судових рішень. Так, наприклад, у березні 1892 р. (№80) у рубриці «Судова хроніка»

зазначалось декілька злочинів, у результаті чого злочинці потрапили до місць ув'язнення.

В одному із таких випадків зазначалось, що поблизу Толаучаго базару сторожем кладовища було затримано двох молодих хлопців, які несли залізну решітку, яка, як виявилось, була вкрадена з нового кладовища. Після встановлення особи, хлопці постали перед судом та у ході судового процесу отримали вирок. Один з хлопців отримав тюремне ув'язнення терміном на два місяці, а інший – терміном на три місяці.

Інший випадок стосувався крадіжки грошей. Так, деякий Барсов, працюючи на будівництві лікувального закладу на Куяльницькому лимані, вкрав у друзів із казарм робітників деяку суму грошей. Оскільки Барсов вже двічі був засуджений за крадіжки, Окружний суд виніс вирок щодо позбавлення всіх особових прав та ув'язнення у виправному відділенні терміномна один рік (Судебная ... 1892, с.3).

У замітках також могли розміщуватись відомості про факт судового процесу щодо звинувачення у злочинних діях, але судом був виправданий, оскільки відсутній склад злочину. Наприклад, у 1892 р. (№84) розглядалась справа за фактом злочину – ухиляння від військової повинності. В Окружному суді розглядалось питання за участю міщанина А. Орвіца. Звинувачення, яке йому висувалось передбачало проживання звинувачуваного за турецьким паспортом до 1888 р. і таким чином, передбачало ухиляння підсудного від виконання військової повинності, якому він підлягав ще в 1876 р. Підозрюваний не заперечував факт проживання за турецьким паспортом, але заперечував невиконання військової повинності. Цю ситуацію він пояснив переїздом ще у малолітньому віці, після смерті батька, на його батьківщину, де його і признали та видали відповідний документ. Крім того, захисник підсудного відкинув факт призову підозрюваного до війська, оскільки він не фіксувався у такого роду списках. У разі відсутності складу злочину, підсудного було виправдано (Судебная ... 1892, с. 3).

На шпальтах газети також висвітлювалась інформація щодо утримання у місцях ув'язнення різних груп, зокрема, у зв'язку з ремонтом одеської лікувальниці у березні 1892 р. (№79) зазначалось, що хронічно психічнохворі будуть утримуватись в колонії, тобто в тюремному замку. Переведення відбудеться на початку травня, щоб зазначена категорія встигла долучитись до польових робіт (Перевод ... 1892, с. 2).

Окремі відомості щодо злочинного життя міста можна прослідкувати в діяльності одеських поліцмейстерів. Так, наприклад, деякі цікаві історії з несення служби С. Василевського. Цей випадок факту злочину пов'язаний з періодом життя та діяльності в місті відомого архітектора Фраполлі. Раптом його було вбито у власному будинку. Василевський з'ясував, що того ж самого дня з архітектором розраховались за майбутню роботу і він рахував гроші в присутності свого кучера. Тоді в останнього і виник підступний план. Кучер разом зі своїм сусідом вбили Фраполлі. Забравши гроші, перевдягнувшись в його одяг і, навіть, надівши окуляри архітектора, кучер зник. Василевський знав, що найближче місце, де ховалися подібні люди – Кременчук. І дійсно, кучера затримали саме там. Він відразу кинувся у вічі поліцейських: гарно одягнений чоловік зовсім не володів манерами та розмовою світської людини. Згодом затримали і другого злочинця. Поки йшло слідство Василевський наказав пошити для вбивць штани та сорочку з різнокольорових клаптиків, надіти їм на голову жерстяні ковпаки з кільцями та балабончиками. У такому вигляді їх водили по місту, ринках та площах. Вироком стало заслання до Сибіру на каторжні роботи безстроково (Бачинська, 2009, с.96-97).

На початку 50-х років в Одесі значною мірою поширився такий вид злочину, як підпали застрахованих будинків. Своєрідність такого злочину полягала у достатньо тяжкій карі за вчинений злочин. Проте потрібно було неабияких умінь, щоб віднайти підозрюваного у вчиненні цього злочину, зокрема чітких доказів умислу, доказів, свідків підпалу та ін. Але в контексті цього досить дивною була ситуація, оскільки підпалювались будинки саме

застраховані та було очевидним, що це підпали умисні, оскільки враховуючи наслідки, страхування виплачувалось у повній мірі.

Однією із таких ситуацій, яка сталась під час підпалу двоповерхового флігеля при одному із будинків, що на вулиці Рішельєвській. За спогадами чиновника канцелярії Одеського військового губернатора О. Чижевича, який провів власне дослідження та висвітлив цю історію у своїх спогадах «Город Одесса и одесское общество». Провівши своє розслідування, О. Чижевичу вдалось з'ясувати деякі факти цього підпалу, зокрема відомості про робітників, які працювали при будівництві цього будинку та, навіть, ім'я підрядчика-підпалювача. Також він дізнався, що до флігеля ніхто, крім робітників та власника не заходив. І останнім там бачили саме власника. Оскільки О. Чижевич не мав у своєму розпорядженні слідчого, йому необхідно було звернутись до поліції, яка особливо не була зацікавлена у розслідуванні і зазвичай відповідала, що внаслідок розшуку таких осіб не встановлено в місті. Очевидним був факт для О. Чижевича, що підпал здійснив сам власник флігеля, але не вистачало фактів та доказів. Під час особистих розмов з власником, останній зізнавався, проте ж при свідках заперечував цей факт. Справа закінчилась лише тим, що власнику флігелю не було виплачено страхової суми, оскільки підпал був не випадковим.

О. Чижевич надавав ще декілька історій, які були схожими з цією, та вказував навіть на певну заздалегідь домовленість та співпрацю між власником будинку зі страховими агентами щодо фінансової сторони таких випадків. Цей факт взагалі унікав будь-яких доказів у подальшому при проведенні розслідування. Тому власне поліція та слідчі зазвичай закривали справи, оскільки будь-які докази були відсутніми.

Припинились такі цілеспрямовані підпали лише після одного випадку, коли злочинця спіймали на місці підпалу з всіма необхідними для цього матеріалами. Після чого злочинця було передано до військового суду та винесено вирок у формі публічного розстрілу. Саме така розправа над

злочинцем фактично припинила такі цілеспрямовані підпали серед жителів міста (Чижевич, 1894, с. 29-31).

Специфіка кожного із злочинців, які утримувались у місцях позбавлення волі, визначалась своєю своєрідністю та фактично не схожістю кожного зі злочинів. У кожного ув'язненого були свої причини виконання тих чи інших неправомірних вчинків. Тим самим, поліцейстерам при розслідування злочинів, необхідно було мати неабиякий загартований характер. На прикладі деяких злочинів, які відбувались в Одесі, показано саме їх особливості та власне продемонстровано не лише типовість злочинів, за якими потрапляли до місць ув'язнення, але й достатньо заплутаних та оригінальних за своїм складом.

Таким чином, керівний склад як загалом Товариства, так і відповідно Одеського комітету Піклувального товариства над в'язницями був досить різноманітним та мав чітку, проте розгалужену ієрархічну структуру управління. Загальний аналіз керівного складу товариства дає підстави стверджувати, що його керівниками виступали заможні освічені люди, досить часто військові, прикладом є біографії перших директорів – Л. Нарішкіна, С. Василевського, О. Шостака. Діяльність Одеського жіночого відділення Піклувального комітету про в'язниці відбувалась у відповідності з правилами, визначеними для всіх подібних комітетів Російської імперії. Окремі завдання збігалися з завданнями, що визначались для чоловічих відділень Піклувальних комітетів, але й були свої особливості. Значну увагу керівництво жіночого відділення Піклувального комітету приділяло поліпшенню життя і побуту арештанток, їхньому моральному і релігійному виправленню, вихованню працьовитості, турботою про малолітніх дітей арештанток. Важливе місце у діяльності Одеського жіночого відділення займав відбір кваліфікованих кадрів для утримання арештанток і для жіночого відділення тюремної лікарні, організації умов для покращення гігієни, набуття арештантками професії швачки.

Важливою складовою діяльності Одеського Піклувального комітету про в'язниці стали пожертвування у формі благодійних внесків. Саме такі внески відігравали важливу роль в організації та функціонуванні Комітету, оскільки за рахунок таких надходжень і можна було покращувати умови перебування арештантів. Мали місце два типи пожертвування, а саме обов'язкові при вступі до складу Піклувального комітету та добровільні одноразові або системні пожертви. Крім того, пожертвування могли бути грошові та іншого матеріального характеру, що покращувало повсякденне життя арештантів.

Серед різних типів злочинів, через які утримувались арештанти, характерними для Одеси були мілкі злочинні дії, крадіжки, жебрацтво, тощо.

Розділ 4

ЗДІЙСНЕННЯ ОПКУНСЬКОЇ Й АДАПТИВНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКИМ КОМІТЕТОМ

4.1. Місця відбування покарань та приведення їх до європейських стандартів. Одним із першочергових напрямів діяльності Комітету в контексті покращення умов утримання ув'язнених, зокрема розміщення в'язнів у відповідності зі санітарними та загальноприйнятими нормами. Так, Піклувальний комітет постійно спостерігав та перевіряв, щоб арештантів розміщували в залежності від віку, статі та виду злочину, адже саме ця вимога була однією із головних щодо утримання арештантів, що передбачалось Уставом. Власне тому, щороку звітуючи, Піклувальний комітет наголошував на розміщенні арештантів відповідно до установлених Уставом вимог утримання арештантів.

Покращення умов утримання передбачалось і благоустроєм приміщень для утримання в'язнів, а саме облаштування тюрем, за потреби будівництво додаткових приміщень, забезпечення опалення та освітлення приміщень та ін. Згідно з Уставом регулювались відносини у цій сфері участі місцевої влади та Комітету. Приміщення для губернських та повітових в'язниць облаштовувались за рахунок спеціально передбаченої суми, що передбачалась для будівництва бюджетних споруд згідно з кошторисом Будівельного Комітету. У разі ж невідкладного термінового будівництва таких будівель і власне відсутністю необхідної суми у спецрахунку, пропонувалось залучати рахунки губернських земських повинностей. До речі, за рахунок губернських земських зборів також передбачався і найм окремих приміщень для арештантів за потребою. Арештантські роти, гамівні будинки також мали будуватись за кошти або земських заощаджень, або ж за державний. Якщо ж мова йшла про будівництво приміщень при Управах міської поліції, то кошти повинні були б виділятися із міських надходжень.

Якщо ж тюремні будівлі виявлялись непридатними для утримання арештантів і не відповідали жодним нормам відповідного утримання, розміщення, то у такому випадку необхідно було перемістити їх в інші вільні наявні будинки і тільки у разі відсутності останніх необхідно було займатись пошуком для оренди приміщень, щоб розмістити там арештантів та створити всі необхідні умови для їх утримання (Свод..., 1857, с. 4-5). Так, не зважаючи на достатньо роз'яснену нормативну базу, все ж не завжди першочергово виділялись кошти і більше того, проблема будівництва нових приміщень, як показувала практика інших губернських Комітетів, могла затриматись на декілька років. У цій ситуації і першочерговим завданням Комітету було саме облаштування вже існуючих тюремних будинків.

Перший Одеський тюремний замок був збудований у 1826 р. на Тюремній площі (нині Привокзальна). І фактично так тюремний замок, який був розрахований на 400 арештантів, проіснував до 1879 р. Фактично переповненість приміщення тюремного замку зрозуміла виходячи із огляду звітної інформації щодо кількості утримуваних арештантів протягом року – у 1843 р. – 2405 осіб; у 1846 р. – 3867 осіб; у 1851 р. – 2938 осіб. (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 42. арк. 54; Спр. 68. арк. 141; Спр. 142. арк. 107).

Проблема постала з рівнем зростання злочинності і відповідно необхідність у збільшенні камер для утримання арештантів. Комітетом розглядалось питання не лише щодо кількісного збільшення камер для утримання, але й використання форми облаштування одиночних камер для утримання арештантів (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 821).

Станом на 1879 рік кількість арештантів зросла до 900 осіб одночасного утримання, що більш ніж у двічі перевищувало норму утримання арештантів у цьому тюремному замку. Керівництво Комітету звернулось до місцевого уряду щодо допомоги у будівництві нового тюремного замку. На той момент міським головою був Г. Маразлі, який схвально віднісся до пропозиції Комітету. Після розгляду можливих територій для будівництва нової в'язниці керівництво зупинилось на території біля нового кладовища, що на Люстдорфській дорозі.

Для будівництва нового тюремного замку був запрошений архітектор А. Томішко, а проектуванням арки біля головних воріт зайнявся інший архітектор – Бернардацці.

З огляду на ситуацію, яка склалась, будівництво тюремного замку пройшло порівняно з іншими українськими містами достатньо швидко. Вже через п'ять років будівництво в'язниці було завершено. Центральна будівля тюремного замку мала вигляд хреста. У новому тюремному замку передбачались і одиночні камери для арештантів, і групові. На території в'язниці розміщувалась кузня, баня, кухня, а також церква та лікарня на 100 місць. Це була будівля нового типу і не дивно, що на одному з Міжнародних тюремних конгресів у 1895 р. Одеський та Московський тюремні замки були визнанні кращими в Російській імперії (История..., 2017).

У питаннях покращення умов утримання арештантів, зокрема, проведення ремонтних робіт в тюремному замку, то безпосередньо фінансовою стороною питання займалося керівництво Піклувального комітету, а вирішенням всіх питань щодо ремонтних робіт займався помічник керівника тюремного замку. В коло його роботи входило: піклування про пошук та найм працівників для ремонтних робіт; слідкувати за точним виконанням умов контракту; слідкувати, щоб майстри виконували добросовісно свою роботу; при закупівлі товарів звертати увагу на їх якість; спостерігати за умовами зберігання ремонтних товарів і використовувались економно; перевіряти якість виконання проведеної роботи, тощо (Коковцов, 1894, с. 110). Свідченням цього слугували підписані акти виконання ремонтних робіт найманими працівниками, наприклад, рапорт наглядача тюремного замку про виготовлення шпаклівки та ремонту даху на будівлі замку (ДАОО, Ф. 361. Оп. 1. Спр.164. арк. 2), або ж про виконання ремонтних робіт в будинку тюремного замку підрядчиком Богдановим (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.181. 56 арк.).

Власне одеський тюремний замок виступав таким транзитним пунктом для пересильних арештантів. Близько тисячі пересильних арештантів щороку потрапляли до тюремного замку в Одесі. В тюремному замку така категорія

арештантів могла перебувати не довго, але їх треба було розмістити окремо та забезпечити необхідним одягом, харчуванням та ін. Так, відразу потрапляючи до тюремного замку пересильні арештанти відвідували баню, після чого їм видавалась чиста білизна. І власне, коли відправляли до іншого пункту, їм виділялись необхідний одяг та кишенькові кошти. Але в цьому випадку фінансуванням займалась міська поліція, а завдання Комітету полягало лише у розміщенні арештантів.

Певних особливостей у розміщенні потребували й арештанти, які потрапили до в'язниці через борги. Власне умови утримання таких арештантів також мали свої особливості. І відповідно Комітетом здійснювався пошук грошей або ж рідних, які б змогли погасити борги. Боргові арештанти фактично не були особливо важливими злочинцями, тому і утримувались або ж окремо, або ж з іншими не важкими арештантами, або ж з жінками. Але знову ж таки поставала проблема у розміщенні, тому зустрічались випадки, коли їм могли окремо винаймати будинки для утримання, попередньо їх потрібним чином облаштувавши та відгородивши від доступу у суспільство. У випадку з борговими арештантами члени Комітету регламентувались конкретним порядком виходу на свободу такої категорії ув'язнених. Так, боргові арештанти, які бажали скористатись благодійними викупамі, подавали прохання-звернення на ім'я Комітету, де вказували суму боргу, причини виникнення боргу, сімейний стан. Після розгляду всіх звернень директори, які були відповідальні за викуп арештантів за борги, збирали детальні відомості та всі факти виникнення боргу і тільки у разі позитивного рішення на звернення директори починали перемовини з кредиторами.

Заслуговували на благодійний викуп найбільш благочестиві арештанти, які доволі часто ставали жертвами обставин, а не ті, хто зловживали позиками. Але і в даному випадку було обмеження, що одного і того ж боржника протягом п'яти років двічі викупувати заборонялось. Кожного кварталу Комітет складав відомість у якій зазначалось про осіб, які жертвували кошти на викуп боржників з вказівкою конкретних сум та імен, список викуплених

арештантів із зазначенням суми їх боргу та суми, на які кредиторами була зроблена знижка. Яскравим прикладом може слугувати історія вдови купця Етна Гольденберг, яка потрапила до в'язниці через борг у сумі 700 руб. У неї було троє малолітніх дітей. Викуплена вона була за кошти Піклувального комітету сумою в 150 руб. (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.142. арк.98 зв.). Отже, члени Піклувального комітету докладали чимало зусиль не лише на утримання певних категорій, наприклад, пересильних та боргових арештантів, а й сприяли звільненню останніх (Систематический..., 1894, с. 76).

Згідно зі щорічними звітами неодноразово піднімалось питання щодо незадовільного стану тюремних замків. Так, важливими питаннями, які постійно вимагали вирішень і, крім того значних фінансових затрат, були проблеми опалення та освітлення (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.14. арк. 2).

Опалення та освітлення тюрем відбувалось за рахунок сум міських доходів, у разі недостатньої їх кількості – за рахунок зборів на губернські та земські повинності. В даному випадку роль Піклувальних комітетів передбачалась у розпорядженні та використанні цих сум, оскільки саме у бюджет Комітету передавались ці кошти і вже його членами приймалось рішення щодо їх розподілу. Але й звітувати за використання цих сум також мав Комітет. Та як знову ж таки, показувала практика, не завжди вистачало цих сум і члени Комітету залучали власні кошти на додаткові витрати щодо закупки матеріалів на опалення та освітлення (Свод ..., 1857, с. 6).

Звичайно, що міська Дума щорічно виділяла певну суму на освітлення, для прикладу, у 1838 р. виділено 851 руб. 10 коп. (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.8. арк. 9зв.). Проте все ж, неодноразово перед членами Комітету поставала проблема щодо недостатнього освітлення приміщень тюремного замку і постійного пошуку та залучення додаткових коштів для вирішення цього питання, пошуку різних економних варіантів використання матеріалів для освітлення, наприклад, переробці ламп у ліхтарях для більш ефективного освітлення тощо (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 22. арк. 1).

Є свідчення про звернення представниками Піклувального комітету у березні 1846 р. до Міської Думи щодо вирішення фінансування опалення та освітлення. Розуміючи фінансову складність та при аналізі кошторису витрат Міська Дума погодилась додатково виділяти кошти на світло та опалення (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 68. арк. 66-67 зв.).

Використання матеріалів для освітлення необхідно було і для супроводження арештантів до станцій залізничних доріг, коли мова йшло про пересильних арештантів. Але треба врахувати, що їх кількість щорічно була великою. Тому власне і необхідність збільшення витрат на такі види освітлення також збільшувалась (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 865).

У 1851 р. звітуючи про діяльність Комітету, зазначалось також про значне покращення умов утримання арештантів. Зокрема вказувалось на переобладнання печей для випікання та приготування їжі на використання в них вугілля. Також вказувалось на проведення ремонтних робіт на даху будівлі тюремного замку разом із ремонтом водостічних труб (ДАОО. Ф. 361. Оп.1. Спр.142. арк.93-93зв).

Важливою проблемою у житті, як самих арештантів, так і функціонуванні тюремного замку в цілому було забезпечення водою, адже вода потрібна не лише для щоденного вживання арештантами, але й для приготування їжі, прання білизни, для особистої гігієни та ін. Власне тому наглядачі замку звітували перед Піклувальним комітетом про стан забезпечення водою та у разі виникнення проблем з водопостачанням, пошуку їх вирішення. В 1841 р. член Комітету, економ тюремного замку, статський радник Шевченко схвально поставився до пропозиції від міської поліції щодо щоденного постачання чотирьох бочок води для приготування їжі арештантам. І загалом позитивно окреслював ситуацію з водопостачанням, зазначаючи, що води достатньо для утримання арештантів. Економ зазначив, що наявна вода повною мірою забезпечує арештантів для щоденного вживання. Питну воду забезпечують дві криниці, які знаходяться біля території тюремного замку. Щодо води, яка необхідна для приймання бані арештантами, то її потрібно поставляти один раз

на два тижні і приблизно 10 бочок, але в такому випадку треба цю послугу оплачувати водовозам. За можливості, їм вдавалося забезпечитись водою під час дощів, яка стікала з даху тюремного замку (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 16. арк. 2). Вже у 1847 р. розглядалась пропозиція щодо побудови цистерни на території тюремного замку і пошуку коштів на її будівництво. Проте її будівництво затрималось на декілька років (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.97. 8 арк.).

Проблема з постачанням та забезпеченням арештантів необхідною кількістю води потребувала постійного вирішення і була постійно на контролі у керівництва. Вже у 1873 р. Одеським комітетом розглядалось питання про проведення труб та кранів у тюремному замку для постачання води (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.643).

Також Комітет намагався займатись і урізноманітненням дозвілля та видами виправних робіт арештантів. Наприклад, окрім звичних занять, якими займались арештанти – прибиранням подвір'я, забезпеченням водою, миттям підлоги, розпаленням печей та забезпечення дровами, арештанти могли займатись садівництвом чи городництвом. Вже у 1851 р. членами Комітету розглядалось питання щодо пошуку необхідної земельної ділянки, щоб залучити арештантів для її обробітку. Тим самим за рахунок трудової повинності налаштовувати арештантів до звичного суспільного життя за межами в'язниці (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.142. арк. 98). Власне вже такий перелік обов'язків та виконання ремонтних робіт демонстрував неабияку зацікавленість членів Комітету у реальному покращенні умов утримання арештантів, а не лише залишати ці розпорядження на папері.

Праця арештантів активно використовувалась і за межами тюремного замку, ці норми дозволялись розпорядком утримання арештантів і відповідно характеризувалось як виправні роботи. Одним із місць утримання арештантів були арештантські роти цивільного відомства, які були створенні за проектом положень у 1830 р.

Пізніше кількість арештантських робочих таких рот у краї зросла. В Одесі спочатку була одна рота з 300 арештантів, однак за указом від 19 квітня 1842 р., «через значні обсяги робіт в Одесі, згідно подання управляючого Міністерством внутрішніх справ, визнано за потрібне мати в цьому місті замість однієї дві арештантські роти у складі двохсот п'ятдесяти арештантів кожна...» на умовах, визначених «Положеннями» 1830 р. Крім волоцюг, втікачів та дрібних злочинців до рот почали приймати відправлених поміщиками «на виправлення» кріпаків та осіб «за вироком сільських та міських громад» за те, що вони «через розбещене життя не сплатили недоїмки». Однак при утворенні таких рот визначались і певні правила щодо використання виправних робіт арештантами. Зокрема, працю в'язнів дозволялось використовувати тільки для казенних та міських робіт і в жодному разі не для приватних доручень посадовців та керівництва (Гончарук, 2011, с. 87).

Станом на 1842 р. існувало вже дві таких арештантських роти, загальною чисельністю 500 арештантів. До речі, використання праці арештантів для розбудови міст Південної України практикувалось достатньо активно, оскільки, таким чином при будівництві отримували додаткову робочу силу, яка до того ж не передбачала оплати. Так, в'язні одеських арештантських рот долучились до будівництва Бульварних (Потьомкінських) сходів. За звітною інформацією будівництва визначалась діяльність арештантів, зокрема, у земляній та підготовчій роботі як чорнороби при мулярській роботі. Також арештанти використовувались для усунення наслідків обвалів скелі Приморського бульвару (Гончарук, 2010, с. 138-139).

Згодом працю арештантів почали використовувати і для здійснення різних інших робіт щодо благоустрою міста, зокрема, брукування вулиць щербінкою, озеленіння міста та ін. Так, власне, в'язні арештантських рот долучились до насадження міської плантації, що на Пересипі та яка згодом отримала назву на честь її засновника – градоначальника Льовшинського. Мемуарист О. Чижевич щодо цього, зокрема, писав: «Градоначальник О.І. Льовшин... поселив на Пересипу третину робочої роти (Драгутінської), яка

постійно працювала. ...Було посаджено більше двох мільйонів живців в один аршин заввишки. ...Усі роботи та матеріали коштували лише п'ять тисяч крб. Місцевість в 253 десятини вкрилася густим лісом, в якому ми часто полювали на зайців...» (Гончарук, 2011, с. 88-90).

За розпорядженнями 1886 р. вже чітко регламентувалось використання праці арештантів та залучення їх до різного виду робіт і не лише з виховною метою. Стаття 358 вказувала на залучення арештантів до різного виду робіт не лише у майстернях, але й у господарських цілях для покращення умов тюремного замку. Всі арештанти мали право отримати грошову винагороду за свою працю. З урахуванням вартості використовуваного арештантом матеріалу під час роботи, їм нараховувалась винагорода від урахування отриманого прибутку. Так, наприклад, тим хто отримував вирок перебування в тюремному замку – чотири десятих частини, присуджені до передачі у виправні арештантські відділення – три десятих, засудженим до вислання на каторжні роботи – одна десята. Сума ж яка залишалась у такому розрахунку розділялась порівну на користь держави та на користь в'язниці (Систематический..., 1894, с. 301).

Піклувальний комітет крім організації виправних робіт та зайнятості арештантів під час відбування покарання слідкував за дотриманням вимог щодо поважливого ставлення до арештантів під час робіт, про можливість хоча б мінімальної оплати за пророблену роботу тощо.

Арештанти ж які потрапляли до в'язниці за незначні провини зазвичай залишались виконувати господарські роботи по території тюремного замку. Але і їм передбачалась окрема винагорода за це у випадку їх добровільної допомоги. Так, отримуючи в розмірі шість десятих частин від отриманого прибутку і тільки чотири десятих частини йшло на користь в'язниці. А якщо арештант займався роботою, яка не передбачалась розпорядком тюремного замку і була правомірною, то у такому випадку арештант отримував весь прибуток собі (Систематический ..., 1894, с. 341).

У цьому напрямку на високому рівні було організовано роботу арештантів Одеським комітетом. Арештанти робили мотузки, розсукували канати та розщипували їх у жмути, плели кошики, мололи зерно, в'язали віники, сортували пір'я для перин. В 1830 р. в Одеському тюремному замку було засновано навіть суконну фабрику (Церенюк, 2012, с. 178).

Покращення умов утримання передбачалось не лише у вигляді благоустрою приміщень, де утримувались арештанти та організацією їх буденного життя, але й контролем за наглядачами тюремного замку. Дійсно, посада наглядача передбачала постійний нагляд за щоденним життям арештантів – виконання всіх умов розпорядку дня, контроль за поведінкою, відвідування арештантами церкви, виконання господарських та виправних робіт. Фактично, наглядач тюремного замку був єдиною особою, яка контактувала з арештантами напряму і до того ж постійно. Тому, достатньо часто саме наглядачі тюремного замку могли зловживати своїм службовим положенням та застосовувати фізичну силу по відношенню до арештантів. Не зважаючи на це, звичайно наглядач у якості покарання за погану поведінку міг відправити арештанта до окремої спеціально відведеної кімнати і видавати у якості їжі тільки воду або хліб і максимум таке покарання могло тривати до шести днів. Тому члени Комітету слідкували за виконанням усіх обов'язків та дотриманням всіх прав з боку наглядача. В іншому ж випадку наглядач мав бути звільнений з посади та покараний (Коковцов, 1894, с. 87). Так, наприклад, у 1848 р. до суду був приставлений наглядач тюремного замку Капивець через невиконання своїх обов'язків (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.118. 4 арк.). А в 1853 р. на наглядача тюремного замку Резніченка скаржилась одна із арештанток за нанесені їй пошкодження та образи (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.168. 3 арк.).

Значної уваги у піклувальній діяльності щодо покращення умов утримання арештантів та забезпечення їх необхідними у разі необхідності медичними послугами передбачало облаштування лікарень та аптек при в'язницях, запрошення лікарів для догляду за хворими (ДАОО. Ф. 361. Оп.1. Спр. 366. арк. 3), організація поховання арештантів за потреби. Необхідною

умовою було існування при тюремному замкові або ж фельдшера або окремого лікувального відділення, а в ідеальному варіанті звичайно ж окремої лікарні. Не кожен Піклувальний Комітет міг похвалитись наявністю на території тюремного замку лікарні, але в той самий час це і розглядалось в колі питань діяльності Піклувального комітету над в'язницями. Дійсно, у порівнянні з іншими Комітетами Наддніпрянської України, у більшості з них були відсутні окремі лікарні на території тюремного замку. В Одеському Комітеті справа ж облаштуванням лікарняного відділення та лікарні була на досить високому рівні, проблема лише повставала у підтримці задовільного стану лікарні та забезпеченні медикаментами.

Взагалі облаштування лікарень та найм на посади головного лікаря, фельдшерів було одним із досить поширених питань у ході діяльності Товариства загалом. Звичайно, що на посаду головного лікаря або ж фельдшера також як і на інші посади, встановлювались певні вимоги, до речі, які офіційно закріплювались розпорядженнями Товариства та поширювались на всі Комітети. Так, при призначенні тюремних лікарів на вакантну посаду, радилось звертати увагу не лише на їх дипломи про здобуття профільної освіти, а й на вчено-медичні степені та інші докази їх лікарської компетентності. Посаду старших лікарів тюремних лікарень рекомендувалось обіймати докторам медицини і переважно тим, хто вже займав раніше посаду ординаторів або міських чи повітових лікарів.

У той самий момент вимоги до посади фельдшерів були значно простіші, людині достатньо було завершити курс у фельдшерських школах за спеціальною освітньою програмою та отримати свідоцтво від Лікарського відділення губернського управління або ж Лікарської управи. Якщо ж кандидати на посаду не мали відповідних критеріїв, все одно могли бути зарахованими на посаду, але у такому випадку не надавався їм статус держслужбовця (Коковцов, 1894, с. 94). Але і такі вимоги до лікарів свідчили про високий відбір на посаду лікарів, що пов'язано з піклувальним ставленням до арештантів.

Обов'язки тюремних лікарів були досить різноманітними, оскільки треба було слідкувати за дотриманням санітарних норм та займатись лікуванням, наглядом за хворими. Так, тюремний лікар повинен: мати у своєму керівництві всі речі, які необхідні йому для лікування хворих та відповідати за аптеку; повинен бути присутнім при прийомі людей, які знаходяться в тюремному замку; слідкувати за санітарними та гігієнічними нормами утримання арештантів і у разі фіксування такого звертатись до наглядача тюремного замка з проханням уникнення цієї проблеми. Лікар також мав слідкувати за станом приготування їжі і перед роздачею її арештантам мав обов'язково скуштувати, задля уникнення у подальшому проблем з масовим отруєнням.

І звичайно ж до безпосередніх та першочергових обов'язків тюремного лікаря належало слідкувати за станом арештантів, у разі виявлення у необхідності надання медичної допомоги лікар має це зробити в залежності від ступеня важкості або ж у камері безпосередньо, або ж з умовою госпіталізації до лікарні. Лікар також слідкував за станом палат у лікарні, зокрема, щоб провітрювання кімнат здійснювалось регулярно, щоб білизна та постіль були чистими та стерильними та ін. Щодня о 8 годині ранку та ввечері тюремний лікар здійснював обстеження хворих, звичайно ж якщо були важкі хворі, то здійснював це частіше. Лікар визначав лікування для хворого та вів відповідний протокол лікування. Щоденно тюремний лікар звітував про кількість та стан хворих (Коковцов, 1894, с. 95). Звичайно, що не завжди всі тюремні лікарі чітко виконували свої обов'язки, іноді уникали, але власне для цього й існував Піклувальний комітет, який слідкував за дотриманням усіх обов'язків, які покладені на лікаря.

За різними статистичними даними, що постійно надсилались до відомчих органів, можна зазначити, що за 1843 р. налічувалось 1065 хворих, які перебували в тюремній лікарні. Згідно з відомістю, на кожного хворого лікарня отримувала по 85 коп. на утримання та 3 коп. на медикаменти (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 70зв.-71). Але постійно ця сума могла різнитись і вже, наприклад, у 1870-х роках фіксується значно менша сума, яка щоденно

виділялась на одного хворого – 63-65 коп. Також виділялись окремо кошти на процедуру поховання небіжчика у разі його смерті в лікарні. Сума такої виплати різнилась від декількох копійок до 2,5 рублів (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 693; Спр.848)

Крім того, головний лікар звертався до Комітету і щодо отримання необхідних речей для функціонування лікарні, наприклад, годинник для слідкуванням за часом при роздачі ліків, ширма для відгородження померлих, фельдшерський набір, лікувальні посібники (книги) й ін. Зазвичай Комітет намагався знайти фінансування та виділяти кошти на потреби лікарень. Іноді це могли бути ціленаправлені внески спеціально для благоустрою лікарень або ж для хворих арештантів, наприклад, у 1841 р. одним із купців було пожертвувано для тюремної лікарні білизну (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.28. 4 арк.), а іноді керівництву доводилось і на це виділяти кошти із бюджету Комітету. Наприклад, у 1838 р. за зверненням від членів Комітету Міська Дума виділила кошти (360 руб.) на утримання покоївки для хворих в'язнів (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.8. Арк.10).

Головний лікар у серпні 1843 р. звертався до Комітету також із проханням звернути увагу на стан тюремного замку, особливу проблему він бачив у незаскленості вікон, що власне і вважав причиною збільшення захворюваності серед арештантів (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 72-73). Дійсно, найпоширенішою із хвороб, з якою потрапляли арештанти до лікарні була саме простуда або ж пов'язані з нею захворювання. Але це проблема, яка постійно розглядалась на засіданнях Комітету і за можливості завжди його члени намагались знайти шляхи її вирішення. Складались кошториси щодо вставки рам та заміни скла у вікнах (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.183. 2. арк.). Також серед поширених причин звернень до лікарів були і різного ступеня важкості побиття серед арештантів.

Звичайно, що приймаючи на утримання пересильних арештантів, то значна кількість в'язнів, які перебували у тюремному замку були саме серед

них. Загалом ця ситуація є очевидною, оскільки важка дорога та різні погодні умови ускладнювали шлях заслання до Сибіру.

Станом на 1851 р. тюремна лікарня складалась із трьох відділень, у двох з яких розміщувались чоловіки, а у третьому – жінки. Крім того, лікарня мала ще дві кімнати – одна з яких слугувала приймальним відділенням, а в іншій кімнаті розміщувалась аптека зі спеціально відведеним місцем для приготування ліків із медикаментів, які отримували з Херсонської казенної аптеки. Місце для приготування ліків почало облаштовуватись тільки в 1851 р. за проектом члена Комітету, завідувача тюремною лікарнею, лікаря Шахтингера та, за дорученням Комітету, архітектором Козловим. Це спеціальне місце повинно було містити ящики для складання ліків та рецептурний стіл з перегородкою, крім того зазначалось, що для всього використовувалось вільхове дерево. На облаштування тільки цієї кімнати Комітет із власних заощаджень виділив 200 руб., а крім того у цьому ж році Комітетом на облаштування лікарні було виділено 33 руб. на купівлю покриття на підлогу, 21 руб. на ванну та відро для наливання в неї води, ємкості для миття рук (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.142. Арк.97-97зв.).

Проте, уже згодом розглядалось питання на одному із засідань Комітету щодо утримання тюремної лікарні. Зокрема, на порядку денному стояла проблема невеликої кількості хворих серед арештантів, тому пропонувалось у рамках економії домовлятись у таких випадках із міською лікарнею щодо направлення туди хворих арештантів у разі необхідності. В такому ж випадку при міській лікарні буде надано постійний контроль та нагляд за арештантами, які там перебуватимуть. Така ситуація значно б дозволила економно заощадити кошти за рахунок утримання лікарні загалом. До того ж така практика дозволялась Уставом, утримуючих під вартою (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 461. арк. 5)

Такі організаційні моменти щодо облаштування приміщень, зокрема, лікарні, дійсно може слугувати яскравим прикладом зацікавленості членів Одеського піклувального комітету про в'язниці у покращенні умов утримання

арештантів. До речі, діяльність головного лікаря Г. К. Шахтингера високо була оцінена за безкорисне керівництво лікарнею тюремного замку і навіть піднімалось питання про представлення його до нагороди. Але більшість фактів його біографії невідомі, лише відомо, що в 1861 р. він був лікарем тульської лікарні та займався науковою роботою, зокрема, вивченням запалювальних процесів в організмі людини та способах їх лікування (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.83. 14 арк.).

Отже, основними місцями позбавлення волі в Одесі були тюремний замок та арештантські роти. Піклувальний комітет здійснював активну діяльність щодо покращення стану цих місць та забезпечення арештантів належним медичним доглядом.

4.2. Заходи сприяння та контроль щодо забезпечення одягом і харчуванням. При оцінці ролі Піклувального комітету в контексті розвитку пенітенціарної системи, слід чітко окреслити два аспекти: перший – виконання ним функцій органів управління тюрмами, і другий – діяльність, що була спрямована на поліпшення умов відбування ув'язнення. І саме головною метою Піклувального товариства про в'язниці загалом та Одеського комітету зокрема була опіка над ув'язненими, покращення та за можливості полегшення долі ув'язненого під вартою та ін.

Харчування та одяг важлива складова буденного життя кожної людини й арештантів у тому числі, тому одним із важливих напрямів діяльності Піклувального Комітету було саме забезпечення та контроль за надходженням цих складових. У Піклувальному комітеті займався вирішення продовольчих питань помічник керівника тюремного замку. Так у коло обов'язків входило: прийом від підрядника продуктів харчування, нагляду за умовами їх зберігання, слідкування за добовою порцією розподіленої на кожного арештанта, нагляд за правильним приготуванням їх та ін. Деякі обов'язки він виконував спільно з тюремним лікарем, оскільки останній слідкував за видачею їжі окремо хворим арештантам. Оскільки при розподілі продуктів харчування увага зверталась і на

такі категорії ув'язнених, які потребували окремого раціону харчування. Це, в першу чергу, стосувалось малолітніх дітей та хворих, які перебували в лікарні (Систематический..., 1894, с. 90). Дійсно, постачальники іноді могли надавати не завжди якісні товари, тому постійно за цим треба було слідкувати. Наприклад, у 1851 р. зафіксовані звернення від представників Комітету зі скаргами на постачальника Мітяєва, який надав неякісне борошно з хробаками та вже зіпсоване свиняче сало. В таких випадках, якщо це відбувалось неодноразово, домовленість між Комітетом та постачальником скасовувалась й шукались інші постачальники (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.490. 10 арк.).

Пошуки нових постачальників продуктів зазвичай проводились через публічні торги, що могло б сприяти економії для Комітету. Про необхідність закупівель, які зазвичай проводились двічі на рік, у разі необхідності – частіше, оголошувалось на сторінках місцевих газет. Одне із таких оголошень було розміщено на шпальтах газети «Одесский вестник» від 17 грудня 1857 р. В оголошенні повідомлялось, що Комітет призначив торг на 16 та переторжку на 19 грудня для отримання поставки до тюремного замку на перше півріччя 1858 р. певних продуктів. Окремо замовлялось поставка на: до 10 тис. пуд. житнього хліба, до 250 пуд. пшеничного хліба першого сорту; борошна пшенично-вівсяного до 80 пуд.; борошна житнього до 300 пуд.; крупи пшоняної до 800 пуд., крупи ячної до 100 пуд.; солі до 200 пуд.; яловичини першого сорту до 250 пуд.; сала свинячого до 80 пуд.; цибулі ріпчастої до 60 пуд.; солоду житнього до 20 пуд.; м'яти сушеної до 10 ф.; макаронів до 10 пуд.; сиру звичайного до 10 пуд.; масла коров'ячого до 3 пуд.; сіна до 30 пуд.; вівса до 18 четвертин; соломи в тюках до 100 пуд.; свічок сальних до 20 пуд.; фітілів паперових до 25 ф.; скипидару до 25 ф.; дьогтю звичайного до 6 пуд.; мила звичайного до 10 пуд.; віників для бані до 2 тис. штук; віників для прибирання до 600 шт.; підковку 3-х коней. Всі бажаючі виконати поставку вищевказаних товарів повинні були з'явитись до Комітету з усіма необхідними документами для оформлення домовленостей постачання (От попечительного..., 17 грудня 1857 р., с. 2). Навіть наданий вище перелік вказує на активну діяльність

Піклувального комітету щодо вчасного забезпечення арештантів усіма необхідними продуктами харчування та матеріалами для гігієни і щоденного використання.

Крім того, закупівля продуктів відбувалась двома способами – або ж за певними домовленостями з підрядчиками, або ж через безпосередні закупівлі звичним способом. Так, наприклад, головні продовольчі запаси, такі як борошно, пшоно, крупи, сіль, яловичина, сало, а також матеріали для опалення та вода забезпечувались підрядниками, а вже зелень за необхідністю, квашена капуста на зиму, мука пшенична для приготування, соняшникова олія, як для харчування, так і для освітлення тюремного замку здійснювались шляхом закупівель самостійно (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 142. Арк. 95).

Контроль за розрахунком та фінансовою складовою питання належало до площини обов'язків економа тюремного Комітету. Саме ця людина контролювала всі надходження та здійснювала розподіл коштів на харчування, одяг, інші витрати. Звичайно, що в тюремний замок надходили від державних та міських установ кошти на проживання арештантів, але доволі часто членам Комітету доводилось шукати залучення додаткових коштів. Інструкцією 1832 р. наглядача тюремного замку щодо утримання під вартою на довгі роки були закріплені правила забезпечення арештантів продуктами харчування. Так визначалось, що їжа повинна готуватись на кухні при тюремному замку, на продовольства арештантів мали виділятися кошти із місцевого бюджету, але покращувати режим харчування відводилось діяльності Комітетів, за рахунок благодійних внесків.

Арештантам за будь-яких умов не дозволялось відправлятися на закупки товарів, оскільки це справа економа. Економ у свою чергу мав також керувати поварами, які зазвичай обирались із арештантів, що були засудженими не за тяжкі злочини. Арештанти повинні мати свій режим харчування, коли рекомендувалось розпочинати сніданок після ранкової молитви, обідати о 12 годині і відповідно вечеряти о 20 годині вечора. Звичайно, що різноманіття страв не передбачалось, а лише борщ або суп, іноді на м'ясному бульйоні, каша

та 2,5 фунти хліба на добу. В дні посту обов'язково потрібно було дотримуватись відповідного раціону харчування (Сібілева, 2014, с. 132).

Так, наприклад, у 1838 р. Одеською міською поліцією на харчування арештантів з січня по травень виділено було 3386 руб. 18,5 коп., що з розрахунку на 30783 особи складало 11 копійок на одного арештанта. В другій половині року ситуація змінилась і вже на 70849 арештантів виділено 5667 руб. 92 коп. і на харчування одного арештанта виділялось вже по 8 коп. (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.8. арк. 9зв.). Хоча й час від часу ситуація з фінансуванням змінювалась як в кращу, так і гіршу сторону, проте слід зазначити, що ситуація в Одеському градоначальстві не була настільки катастрофічною. Дійсно, порівняно з іншими містами Наддніпрянської України, Одеса займала так звану середину щодо забезпечення арештантами продовольством (Додаток Г). У розрахунку на одного арештанта у 1857 р. Одеське градоначальство виділяло 6,5 коп. Приблизно таку ж суму виділяли і у Київській, Волинській, Чернігівській губерніях. Полтавська губернія та Бессарабська область виділяли трохи більше 7 коп. на продовольства одного арештанта. Найкраще становище в на українських територіях було у Керч-Єнікальському градоначальстві, де на одного арештанта виділялось 9,5 коп. та у Таврійській губернії – 10,25 коп., а якщо з урахуванням усієї території Російської імперії, то звичайно найкраще становище було у Віленській губернії – 12,5 коп. Найгіршою звичайно була ситуація з територіями Сибіру, Пермської, Казанської губернії, де денна сума складала лише 2-2,5 коп. на одного арештанта. До речі, у тому ж таки Санкт-Петербурзі ситуація з виділенням коштів на харчування арештантів бажала кращого, оскільки у 1857 р. така сума складала трохи більше 5 коп. (ДАЧО. Ф.165. Спр.128. Арк. 7).

Кардинальних змін щодо збільшення денної суми на утримання одного арештанта, так і не відбувалось. Згідно з архівними матеріалами у 1870-х роках щоденне утримання одного арештанта Одеському комітетові обходилося близько 7 коп. Тим самим фактично не можна констатувати певні зрушення щодо покращення раціону серед харчування арештантів (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1.

Спр. 848; Спр. 693; Спр.898). Лише на початку 1880-х років зазначалось збільшення щоденних витрат на харчування арештантів і яке складало 9 коп. (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 991).

Звичайно, потрапляючи до тюремного замку мова не йшла про комфортні умови утримання, але принаймні забезпечення харчуванням було необхідною умовою та все одно виділених коштів не вистачало, про що і зазначалось у звіті. Варто вказати, що ситуація з фінансами, що виділялась на арештантів, значно залежала і від їх кількості, оскільки заздалегідь не можна було передбачити та розрахувати продукти.

Крім безпосереднього фінансування з боку міських установ та виділення власних заощаджень Комітету, важливою складовою були благодійні пожертвування заможних людей міста, зокрема купців, міщан та ін. Так, неодноразово здійснювались пожертвування з їх боку безпосередньо продуктами харчування, наприклад, у 1840 р. дружиною генерала Сабантьєвою було пожертвовано 29 булок, одеським купцем Андросовим – 10 булок, одеським купцем Бірюковим – яловичини солонини 2 пуди, купцем Харламовим 3 пуди яловичини, купцем Грачевим – 100 булок, купцем Бутирським – 120 шт. куриних яєць, невідомою особою – 4 пуди риби тощо (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.21а. Арк.2). І це тільки незначна кількість пожертвувань протягом року різними благодійниками для утримання арештантів.

При аналізі щорічних звітних документів Комітету можна чітко прослідкувати фінансову допомогу саме на продовольчі товари. Крім того, у даному випадку можна навіть зазначити і конкретні продукти, на які виділялись кошти, оскільки наявні кошториси закупівель (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.36. Арк. 4). Так, наприклад, за 1842 р. на продовольчі потреби було витрачено понад 300 рублів, а це закупка м'яса (баранини, яловичини, солонини), риби, яєць і більш ніж на 3 тис. руб. борошна, круп та овочів. Піклувальний комітет звертав завжди увагу на якість продуктів при поставках і відповідно про

здоровий раціон харчування, а у вихідні та святкові дні (вівторок та четвер) раціон покращувався (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 27-28).

Проте, не зважаючи на начебто непогану ситуацію, як з фінансуванням, так і налагодженням взаємовідносин з постачальниками продуктів харчування, все ж траплялись і труднощі. Зазвичай труднощі виникали з різних причин, наприклад, через підвищення цін на продукти харчування, або ж збільшення кількості самих арештантів протягом року, оскільки бюджет закладався на початку року.

Піклувальний комітет також постійно виділяв фінансування на одяг, білизну та засоби гігієни (баню, мило). Щорічно звітувалось про планові закупівлі білизни для арештантів. Наприклад, у 1838 р. у купця Дмитренка було придбано 200 полотняних чоловічих сорочок по 1 руб. 60 к. та 100 жіночих по 2 руб. (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.8. арк. 8). Окрім того, що арештанти самі могли виготовляти собі одяг та білизну в ході виправних робіт, проте все ж забезпечення тканинами та іншими допоміжними матеріалами також передбачалось. Так, Комітет у 1852 р. піднімав питання про облаштування бука для бучення білизни арештантів, що б значно покращувало якість білизни в подальшому для користування (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 145. 7 арк.).

Дійсно, одним із занять виправних робіт, був пошив одягу, але Комітетом також переглядалась не лише його реалізація, зокрема або для власного вжитку арештантів, або для замовлення, але й передбачалась виплата арештантам фінансової допомоги після їх звільнення. Таким чином, виходячи із в'язниці арештант відразу міг отримати певну суму грошей для проживання на перший час. Так, наприклад, у звіті за 1851 р. зазначалось, що за пошиття 3312 штук нової білизни за рахунок знижки від підрядника по 3,5 коп. на кожній одиниці білизни, вирішено видати при звільненні арештантів з під варті по 1,5 коп. за кожен пошиту ними білизну (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.142. арк. 98).

Одяг та продукти харчування виділялось на утримання арештантів окремо для тюремного замку і окремо для утримання арештантів, що перебували у лікарні. Так, наприклад, в одному із кошторисів економа за

1841 р. зазначалась, що для лікарні було закуплено 30 аршин полотна, засобів для прибирання та миття приміщень лікарні, трун для померлих та ін. (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 8).

Отже, керівництвом Одеського Комітету здійснювались спроби щодо забезпечення арештантів необхідними продуктами харчування, одягом та іншими необхідними для щоденного використання речами. Звичайно, що реалізація цього напряму залежала від фінансового становища Комітету.

4.3. Роль Комітету в морально-виховній і просвітницькій діяльності.

Релігія та духовність здійснює значний вплив на свідомість людини, на її погляди, матеріальні цінності та специфіку життя. В той самий час як християнські моральні стереотипи поведінки людини стають протилежними порівняно з поведінкою злочинців. Але, не зважаючи на проступки, які здійснювали арештанти, вони все ж залишались людьми віруючими і потребували каяття.

Не зважаючи на давню європейську традицію щодо значного впливу церкви на життя людини, імперська політика щодо арештантів та значення у їх житті релігійної складової до початку XIX ст. залишалась суперечливою. Дійсно, в західноєвропейській традиції важливим було бачити у злочинця людину і більше того, намагались допомогти їм розкаятись у своїх злочинах та не допустити в подальшому повернення до злочинного життя, в той час, як духовенство Російської імперії не ставило собі першочерговим завданням саме керівництво над в'язницями. Так, в Наддніпрянській Україні до XIX ст. священники майже не відвідували в'язниці і з'являлись там лише в поодиноких випадках. І саме Піклувальне товариство над в'язницями, орієнтуючись на англійську традицію організації подібних товариств, звернуло увагу на проблему релігійної складової життя арештанта як однієї із пріоритетних (Церенюк, 2002, с. 170).

Виступаючи благодійною організацією, Комітет намагався створити всі можливі умови для організації та функціонування просвітницької діяльності в

тюрмах. Крім того, архієпископи завжди входили до керівного складу Товариства та опікувались його діяльністю. Згідно зі статутом тюремного благодійного Товариства на чолі місцевих губернських комітетів стояли віцепрезиденти в особі вищої цивільної та духовної влади, тобто генерал-губернатор і митрополит. Так, протягом існування Комітету до складу віцепрезидента входили архієпископи. Діяльність архієпископа на посаді віцепрезиденту Комітету визначалась контролюючими напрямками роботи, зокрема, долучався до вирішення питань, що стосувались піклувальної та виховної роботи по відношенню до арештантів. Але, не зважаючи на всі обставини, віцепрезиденти активно долучались і до безпосередньої роботи з арештантами. Одним із таких віцепрезидентів був Гавриїл (Розанов), який увійшов в історію як видатний церковний та науковий діяч. Близько 20-ти років він був архієпископом південноукраїнських епархій. Саме з його ім'ям пов'язано відкриття Херсонської духовної семінарії, першого в регіоні училища для малолітніх дівчанок-сиріт духовного звання і доньок священнослужителів, розбудова церковних споруд (Діанова, 2014, с. 203).

Його пастирська робота розповсюджувалась й на злочинців та засуджених суспільством осіб. Цей вид діяльності він започаткував ще під час перебування в Катеринославі й продовжив в Одесі, де упродовж 1839-1848 рр. обіймав посаду віцепрезидента тюремного Комітету. За цей час, за свідченням членів Комітету, одеська тюрма знаходилась у відмінному стані: арештанти мали хорошу їжу, одяг, взуття, постіль тощо. Хворих належним чином лікували. При тюремному замку знаходилась оновлена церква. За арештами здійснювався відповідний контроль, спрямований на вдосконалення їхнього морального обліку. Попри незначне державне фінансування, матеріальна база тюрми була досить пристойною. Це пов'язувалось із залученням попечителів і мудрим контролем за розподілом коштів з боку віцепрезидента. Архієпископ по декілька разів на тиждень відвідував тюремний замок. Він ретельно вивчав його потреби, спілкувався з арештантами, вникаючи в їхні прохання, клопотав про прискорений розгляд справ засуджених. Тож коли в 1846 р. Гавриїл за

станом здоров'я зробив спробу залишити посаду віце-президента, члени тюремного Комітету умовили його відмовитись від цього рішення (Петровський, 1894, с. 23).

А з 1831 р. формально до складу тюремної адміністрації входили також священник, диякон та паломник. Але офіційно це визнання їх членами адміністрації та Комітету вдалося закріпити лише у 1887 р. І, не зважаючи на те, що утримання священників розглядалось в рамках діяльності Комітету, все ж міністр внутрішніх справ за поданням начальника ГТУ повинен був визначати необхідну кількість священників та розмір винагороди за пророблену ними роботу (Пальченкова, 2012, с. 183).

У рамках опіки над арештантами члени Комітету намагалися підтримувати в'язнів та створити їм за можливості сприятливі умови, щоб тим самим сприяти їх виправленню, а не навпаки продовжувати породжувати жорстокість. Тому для досягнення поставленої мети члени Комітету наглядали за тим, щоб з боку тюремних наглядачів виконувались всі правила нагляду за порядком та благочестивістю між арештантами; щоб безперервно проводилось насадження арештантам в рамках християнської етики норм моральності; щоб в установлені дні проводилось богослужіння в тюремних церквах або ж спеціально відведених місцях для молитви; щоб арештанти дотримувались посту; щоб місця ув'язнення поповнювались книгами Св. Письма та духовно-морального змісту і відповідно у святкові та вихідні дні арештанти займались їх читанням та обговоренням у подальшому в бесідах; щоб щойно прибулі арештанти одразу після отриманого судом вироку були відокремлені від інших арештантів і тільки після бесіди зі священнослужителем могли бути відправлені до камер (Систематический..., 1894, с. 301).

Надання арештантові можливості особистісного розвитку, підтримка його та відновлення соціальних зв'язків, а тим самим підготовка його до правомірного життя у суспільстві визначалися одним із пріоритетних напрямів виправлення злочинців. Звичайно, щоб здійснити цей вплив можна лише за допомогою священників, тобто релігійного впливу. Виховний процес складався

із декількох компонентів – виховного та психологічного. Виховний чинник демонстрував вплив на духовний та фізичний розвиток арештантів, зміни в їх поведінці та переконаннях. Трудова діяльність також відображала виховний процес. У той самий час як психологічний аспект визначався начебто непомітним впливом на свідомість арештантів, що знаходило своє відображення в індивідуальних бесідах зі священником або під час читання ним же лекцій на релігійну тематику, читання самим арештантом літератури релігійного змісту. Тим самим священнослужитель виступав психологом, який уміло показував арештантові віру у краще майбутнє, життя без грішних вчинків та злочинності.

Священник під час бесід з арештантами повинен був намагатися дізнатися деталі щодо сімейного стану засуджених, за можливості сприяти відновленню нерідко втрачених родинних зв'язків, а в необхідних випадках звертатися за сприянням до уповноважених осіб із проханням надати родинам засуджених піклування й допомогу. Отже, фактично священник відіграв значну роль у житті арештантів, виконуючи як виховну, так і психологічну функцію у буденному житті арештантів (Жолтані, 2017).

Піклування в цьому напрямку передбачалось у формі організації діяльності освітньої роботи зі священнослужителем. Дійсно на долю священника була покладена значна місія – організація та проведення церковних богослужінь та обрядів, моральних бесід з арештантами, завідування бібліотекою, навчання арештантів Закону Божому та елементам письма. Усі ці заходи мали б здійснювати моральний вплив на арештантів та сприяти їх духовному збагаченню, що в кінцевому результаті мало б привести до розкаяння у здійснених арештантом злочинів. Священник спеціально запрошувався у чітко встановлені дні для навчання з арештантами, зокрема читання Закону Божого. Піклувальний комітет займався й облаштуванням церкви при тюремному замку, що відображалось у щорічних звітах (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 420. Арк. 2). Крім того, займався її облаштуванням та наповненням, за потреби та можливості виділяючи кошти на різні необхідні

речі, наприклад, для облаштування ризи (покривало на престолі) (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.143). У звітах також зустрічаються цілеспрямовані внески на благоустрій церкви або особливі потреби. Звітуючи за 1838 р. зазначено, що від Міської Думи отримано згідно з відношенням №5503 від 28 липня того ж року 342 руб., крім того, що ці кошти виділялись для винагороди за спалення церковних речей, які належали церкві при тюремному замку, за часів минулої чуми (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.8. арк.5 зв.). У той самий час кошти виділялись і на різні роботи щодо облаштування церкви або ж для організаційних моментів богослужінь. Наприклад, виділялись кошти (6 руб.) благочинному протоієрею Сотніченку за виготовлення ним печатки для церкви (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.8. Арк. 8).

Важливий вплив на релігійне життя арештантів відігравала церква при тюремному замку. Підтвердження цього відображено у щорічних звітах, де обов'язковим пунктом було саме етично-релігійне виправлення арештантів. Так, наприклад, за звітом 1859 р. констатовалось, що Комітет слідкував за відвідуванням арештантами тюремної церкви та зазначалось, що богослужіння проводились у неділю на святкові дні, а під час Святої Чотиридесятниці (Великий піст) служіння відбувались щоденно (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 358. Арк. 43-43 зв.). Крім того, арештантам проводилось таїнство причастя, і для прикладу, у 1851 р. цей обряд проведено 267 арештантам (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 142. Арк.96.), в той самий час як у 1859 р. причастя пройшли 442 арештанти. Звичайно, що кількість арештантів, які відвідували церкву залежало не лише від їх віросповідання, а й від загальної кількості арештантів. Крім того, церковнослужителі не тільки проводили богослужіння, але й долучали арештантів до Православної церкви, зокрема, у тому ж таки 1851 р. до православ'я долучено із євреїв п'ять арештантів, а в 1859 р. із розкольників Молоканської секти було долучено двоє арештантів (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 358. 132 арк.).

Навіть на державному рівні в офіційних документах були закріплені положення, що стосувалися саме ролі священнослужителів та церкви в цілому.

Керівництвом було дозволено не працювати арештантам на щоденних виправних роботах у святкові дні, більше того з урахування віросповідань. Наприклад, арештантів християн засланців-каторжного випробувального загону (ті, хто тільки потрапив до в'язниці) звільнялися від роботи у недільні дні, перші два дні свята Різдва Христового, в перші три дні свята Великодня, три дні присвячених говінню та в дні коронування імператорів та дні їх народження. Арештантів, які віднесені були до категорії, що виправляються, було трохи більше святкових днів. Так, до вище перелічених додавались ще день Нового року, свята Богоявлення, Вознесіння, сходження Св. Духа та Благовіщення, останні три дні страсного тижня.

Окремо прописувались вихідні дні для арештантів інших віросповідань – незалежно від днів народження членів імператорської родини, днів їх коронування та власне ті дні, святкування яких встановлено згідно з віросповіданням арештанта, але з урахуванням, щоб загальна кількість святкових днів для звільнення від роботи не перевищувала кількості святкових днів християнського віросповідання відповідного розряду арештантів. Тим самим можна констатувати віротерпимість та гуманне ставлення як до представників християнського, так і до інших віросповідань.

Крім вищеперелічених можливих святкових днів релігійного характеру, на розгляд кожному тюремному Комітету дозволялось додатково призначати святкові дні, що в першу чергу було пов'язано з особливостями регіону та днями храмових свят тюремної церкви. І в примітці до цього розпорядження конкретизувалось, що арештанти в цей час звільняться від виправних робіт, але в жодному разі не від господарських щоденних робіт (Систематический ..., 1894, с. 412).

З метою етичного виправлення арештантів представники Комітету забезпечували місця ув'язнення релігійною літературою, сприяли будівництву церков і організації благочестивих читань. «Правила Піклувального товариства про в'язниці» повністю узгоджувалися з завданнями біблійного Товариства, приділяючи велику увагу релігійному впливу на моральність ув'язнених.

Наказувалося здійснювати церковні служби, проводити недільні та святкові дні «в благочестивих читаннях, бесідах і молитві» (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.1а. Арк. 9-10). Тим самим, уперше уряд заговорив про необхідність заснувати бібліотеки в місцях ув'язнення, але при цьому обмежити склад книг лише книгами духовного змісту. Тому, на засіданнях Комітету неодноразово порушувалося питання про придбання для тюремного замку відповідної релігійної літератури, ікон та ін. Бібліотекою завідував священник та постійно займався її наповненням. Іноді певна література могла надсилатись за розпорядженням керівництва Товариства, що знаходилось у Санкт-Петербурзі. Так, у 1841 р. керівником Товариства генерал-ад'ютантом графом Бенкендорфом було видано розпорядження щодо надсилання в Одеський Комітет 10 примірників виданого членом Орловського Комітету протоієреєм магістром Юхимом Остромислонським «Слова к заключенным в Темнице и посещающим оную» (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.21а. арк. 22). Іноді ж навпаки доводилось самостійно шукати книжкових поповнень та співпрацювати з різними благодійними Товариствами для надання взаємодопомоги та розширення книжкових колекцій. Наприклад, у 1881 р. Комітет вів перемовини з представниками біблійного Товариства щодо доставки останніми книг Святого Письма для навчання арештантів (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.1001). Повчання релігії та моральності давало можливість показати в'язням усю небезпеку і негативні наслідки їх незаконної поведінки, розкаяння за вчинені злочини.

З 1909 р. за новими нормативно-правовими розпорядженнями, що стосувалось й участі арештантів щодо церковного життя. Цими Правилами передбачались певні зміни у відвідуванні арештантами церков. ГТУ з метою мінімалізації небажаних контактів засуджених між собою або ж можливих втеч арештантів визначало, що в тюремні церкви не допускаються, крім посадових осіб, сторонні особи, які не мають відповідного розпорядження або дозволу від начальника установи і власне під його відповідальність. Такий разовий або ж постійний іменний дозвіл з печаткою і пред'являвся при вході до церкви.

Зазвичай такий дозвіл могли отримати лише близькі знайомі керівника тюремного замку або ж за рекомендацією вищестоящих органів. Тим самим, перебуваючи в церкві арештанти повністю ізолювались від сторонніх осіб, що унеможлиблювало передачу різних сторонніх предметів (Пальченкова, 2012, с.184).

Поступово, реформування системи опіки над арештантами та реорганізація тюремної системи відобразились у законодавчих документах. В 1916 р. була оприлюднена Загальна тюремна інструкція, яка визначала загалом діяльністю тюремної системи, у тому числі характеризувала і завдання виховного впливу на засуджених. Так, згідно зі ст. 244 Інструкції, духовноморальний вплив на арештантів має на меті формування в них правильних понять про релігію і про загальні громадянські обов'язки, які вимагають відданості та шанування законів і влади (Супрун, 2018, С.149).

Отже, духовно-моральному виправленню арештантів приділялась значна увага, як з боку представників Піклувального Комітету, так і безпосередньо священнослужителями при тюремній церкві.

4.4. Специфіка умов відбування покарань жінками. В особливому положенні перебували жінки, оскільки потребували окремих приміщень для утримання. І навіть якщо можна було б упустити проблему не дотримання розподілу за видом злочину чи віком, але не за статтю. Саме це призвело до створення у всіх місцях ув'язнення окремих чоловічих і жіночих місць відбування покарання.

Діапазон дій жіночих Комітетів був помітно ширше, ніж чоловічих. Зокрема жіночі Комітети брали на себе виховання дітей, матері яких перебували під вартою. Для цього було засновано спеціальні притулки. У Комітетах також знаходилися притулки для звільнених з ув'язнення жінок, які не мали засобів до існування, в них вони жили разом з дітьми.

Особливою умовою утримання жінок при тюремних замках обумовлювалось і наявність разом з ними на момент затримання грудних чи

малолітніх дітей. Якщо ж справа йшла про малолітніх дітей, то їх відбирали у жінок та передавали до відповідних закладів, зокрема притулків. Іншою ж справа була, якщо разом із жінкою перебувала грудна дитина. Це питання розглядалось керівництвом та було оприлюднено розпорядження Міністерства щодо утримання жінок разом з грудними дітьми. У такому випадку діяльність Комітету визначалась додатковими умовами щодо розміщення таких жінок. Тому було прийняте рішення щодо категорії жінок, які були затримані за бродяжництво разом з грудними дітьми. Такі випадки траплялись доволі рідно, але факт існування вже ж був. Зокрема, керівництвом було прийняте рішення з урахуванням все ж більшою мірою положення дитини, яка ні в чому фактично не винна, щодо розміщення жінки разом з дитиною на півтора роки до закладів «приказов общественного призрения», тобто до моменту, коли можна було б класифікувати дитину як малолітню та віддати до притулку. Поки жінка перебуватиме у спеціальних закладах, контроль за нею покладался на наглядачів, в будинку яких вона знаходиться. І тільки після цього часу жінку можна було висилати до Сибіру, власне такою була у цьому випадку міра покарання (О содержании ... 1834, с. 389-391).

Згідно з даними архівних матеріалів неодноразово фіксуються прохання ув'язнених жінок дозволу перебування їх спільно з малолітніми дітьми. Так, у 1878 р. арештантка Буркулінська клопотала перед керівництвом Комітету про утримання її разом з її 4-річним сином (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 854). У тому ж році інша арештантка Марія Нілуа просила дозволу забрати до себе у в'язницю двох своїх дітей – сина Олександра та доньку Ольгу (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 863). У 1879 р. арештантка Барінова просила помістити до неї її малолітнього сина Абзілі (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр.897). У більшості випадків Комітет схвально ставився до таких клопотань та надавав дозвіл.

А у 1876 р. у жіночому відділенні розміщувалась дружина арештанта Марія Примакова разом з чотирма малолітніми дітьми. Їх утримання у відділенні регламентувалось статтями 98 та 128 Уставу про утримання під вартою. Цими пунктами передбачалось утримання, як жінки, так і малолітніх

дітей за рахунок кормових грошей. До того ж, діти у такому випадку мали б прирівнюватись до дорослих (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 820)

У 1859 р. зазначалось про невідповідність будівлі тюремного замку кількості арештантів, що утримуються. Ця ситуація значно впливала на умови утримання арештантів, зокрема, на розподіл за родом злочину. Станом на кінець року Комітет звітував про здійснену роботу щодо облаштування жіночих відділень – створення жіночої лазні, місць для прання, кухні, що унеможливило будь-які контакти між чоловіками та жінками. Збільшенням чисельності військового караулу у в'язниці дозволило жінкам займатись пранням у будь-який час, особливо важливо це було для жінок з грудними дітьми. Раніше ж прання білизни відбувалось у чітко регламентовані дні та години (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 358. Арк.41-41зв.).

Згодом, у листопаді 1864 р. міністром внутрішніх справ було зроблено огляд умов утримання в'язнів. Його наслідком стала доповідь про не дотримання норм утримання арештантів, оскільки їх кількість була вдвічі або втричі більша в розрахунку на площу приміщень (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 461. Арк.4). У першу чергу необхідно було уникнути проблеми гендерного розподілу арештантів, тому в грудні 1864 р. міністр доручив директору Піклувального комітету знайти будинок для відокремлення – переведення арештанток. Для цього дирекцією Комітету було розглянуто декілька приміщень, які б задовольняли потреби утримання арештанток та знаходились неподалік від будівлі тюремного замку. Згодом, було підбрано та облаштуванню будинок дійсного статського радника Канатова (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 461. Арк.14). У січні 1867 р. Піклувальний комітет знов займався пошуком будинку для утримання жінок-арештанток. Зокрема, згідно з контракту між лікарем Антоновим і Піклувальним комітетом, будинок лікаря в другій частині колишнього Ботанічного саду був взятий в оренду на п'ять років з оплатою півтори тисячі руб. на рік. Комітету дозволялось переобладнати будинок для перебування арештантів, за потреби добудувати нові приміщення,

огорожу, встановити залізні решітки на вікнах тощо (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 461. Арк.268-270зв.).

А у 1878 р. Комітетом було орендоване нове приміщення у лікаря Дрея, це був його хутір, для переміщення туди боргових арештантів та жінок (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 861). Питання щодо постійного пошуку додаткових приміщень для жінок та боргових арештантів скоріш за все пояснювалась, по-перше, це необхідністю їх роздільного утримання, як за гендерною ознакою, так і за родом злочинів; по-друге, у 1870-х роках у місті фіксувався значний приріст кількості злочинців, про що свідчила переповненість тюремного замку. Тому власне задля виконання умов розміщення арештантів, Комітетом проводилась постійна робота щодо пошуку додаткових приміщень, у яких зазвичай розміщували не серйозних за родом злочину в'язнів.

У подальшому Піклувальний комітет продовжував дбати про благоустрій приміщень. Наприклад, у 1870 р. підрядник Ігнат'єв збудував у жіночому та борговому відділенні чотири пічки, відремонтував сім старих пічок, одну плиту на кухні. Проте, у звіті виконання ремонтних робіт вказувалось і на невирішені підрядчиком проблеми: «в бані чотири крани виявились непридатними для ремонту, продовжували протікати та потребували заміни, в печах, де проводилось нагрівання води для використання в лазні, дверцята також потребували заміни, оскільки одні були розбиті, а інші взагалі відсутні, потребували ремонту й димові труби, оскільки вони продовжують диміти, особливо в непогоду і відповідно також потребують негайного ремонту. За свою роботу він отримав від Комітету 302 руб. Вирішення ж проблем, що залишились у жіночому та борговому відділенні було уникнуто вже наступного року з іншим підрядчиком, про що прозвітувало керівництво Піклувального комітету (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 554. арк. 3 -3 зв.).

Постійно, як і у чоловічому відділенні, так і у жіночому, здійснювався контроль за станом місць утримання та можливих шляхів їх покращення. З розвитком благоустрою міста, зокрема вирішенням питання щодо водопостачання, здійснювався і благоустрій тюремних приміщень. Так,

наприклад, у 1876 р. розглядалось питання про проведення водопроводу до жіночого відділення для безперервного забезпечення водою (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 821)

Особливістю функціонування жіночого Піклувального відділення була орієнтація тільки на жінок-арештанток і власне піклування про їх утримання. Звичайно, що жінки не могли займатись усією без виключення роботою. Тому на долю Комітету лягав ще й підбір занять за статю і забезпечення достатніх умов для такої діяльності. Тому при тюремному замку в Одесі функціонували різні майстерні: для чоловіків – слюсарня, кузня, столярня; для жінок – майстерня для пошиття одягу та взуття (ДАОО. Ф.361. Оп.1. Спр. 248. арк.10зв.)

При тюремній лікарні функціонувало окреме жіноче відділення, в якому працювали акушери та фельдшери. За їхню роботу у відділенні Піклувальний комітет витрачав на рік 264 руб., оплачував квартиру з опаленням та водою (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 366. Арк.88). Для роботи в такому відділенні Комітет вимагав дотримання певної кваліфікації. Так, у 1872 р. акушеркою працювала Єлизавета Вербицька, яка закінчила Університет Св. Володимира в Києві (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 366. Арк.54), а ось Євдокії Бачинській відмовили через відсутність відповідних документів і «старістю років» (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 366. Арк.77).

Крім того, при тюремній лікарні довгий час існувала посада кастелянки, тобто людини, яка слідкувала за вичадею білизни. Але в 1857 р. постала проблема про скорочення цієї посади. Так, свідченням цього є рапорт вдови підпоручика Марії Галузинської, яка клопотала керівництво Комітету надати їй вакантне місце наглядачки при тюремному замку, оскільки її було звільнено з посади кастелянки у зв'язку зі скороченням штату (ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 304. арк. 4)

Отже, особливості утримання жінок-арештанток визначались пошуком додаткових приміщень для їх розміщення. Крім того характерною особливістю

було піклування про жінок, які перебували спільно з грудними та малолітніми дітьми у місцях відбування покарання.

4.5. Особливості утримання та піклування про неповнолітніх злочинців. Представники Піклувального товариства постійно спостерігали та перевіряли умови утримання арештантів: їх мали розміщувати в залежності від віку, статі та виду злочину. Особливої уваги заслуговували саме неповнолітні утриманці тюремних замків, оскільки вони потребували додаткового захисту. Специфічність категорії неповнолітніх, які перебували у тюремному замку полягала у тому, що вони поділялась на декілька груп: немовлята та малолітні діти, які потрапляли разом з їхніми матерями або ж народжувались у в'язниці; неповнолітні жебраки та бродяги; неповнолітні, які відбували покарання за скоєні ними злочини.

Розглянемо особливості в утриманні різних груп неповнолітніх в Одеському тюремному замку і опікування ними Одеським Комітетом Піклувального товариства. Звичайно для засуджених дітей, які відбували покарання в тюрмах разом з дорослими злочинцями, така ситуація вкрай негативно позначалося на моральному й соціальному розвитку. Більше того, одночасне перебування із дорослими, розбещувало дітей і сприяло формуванню у них якостей, що притаманні звичайному злочинцю. Тому, першим чином, стояла мета – відокремити неповнолітніх від ув'язнення у звичайних в'язницях.

У цьому напрямку була здійснена загалом робота Товариства та затверджено положення від Комітету міністрів, що стосувався дозволу Комітетам про в'язниці розміщувати малолітніх дітей, які знаходяться у в'язницях в заклади «приказов общественного призрения». Таким чином, усі малолітні діти, крім грудних, які повинні знаходитись разом з матерями, можуть бути переведені у відповідні заклади і перебуватимуть там до звільнення їх батьків. Це був важливий крок у нормативно-правовій базі, оскільки тим самим відгороджував дітей від негативного впливу під час перебування у в'язниці (О дозволении ... 1840, с. 671).

Спочатку немовля та малолітні діти могли перебувати з матерями в окремо відведених для цього приміщеннях, а неповнолітні арештанти зазвичай утримувались у будь-яких вільних кімнатах, окремо від дорослих. Проте згодом Піклувальний комітет розглянув питання щодо покращення умов утримання дітей. Так, вже в 1843 р. дана ситуація вирішилась наступним чином: зазначена категорія дітей переїжджали до Одеського Сиротинського дому на утримання та виховання, за що Одеський Піклувальний комітет мав надавати фінансову допомогу для забезпечення цих дітей продуктами харчування (ДАОО. Ф.361. Оп.1. Спр.53. Арк.2). Саме там діти були під наглядом до моменту звільнення їхніх батьків з в'язниці. У деяких річних звітах міститься інформація про утримання немовлят з матерями в окремих кімнатах при тюремному замку (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.262. Арк.38).

Наприкінці 50-х років XIX ст. членами Піклувального комітету було підняте питання про переміщення притулку для арештантських дітей на територію Дюківського парку, на що отримали позитивне рішення. Новоросійський та Бессарабський генерал-губернатор О. Г. Строганов спільно з одеським градоначальником надав розпорядження щодо передачі цієї території у відомство Комітету для розміщення тут притулку. Єдиною умовою передачі було збереження всіх зелених насаджень у цілісності та без пошкоджень. Оскільки притулок мав бути під керівництвом Комітету, то власне і розробку його статуту також було покладено на керівництво Одеського Комітету (Гребцова, Гребцов 2006, с. 141).

Діти ж тих арештантів, які перебували при тюремному замку не тривалий час з різних причин – або мали бути відправлені в інші місця з батьками для відбування покарання, або їхні батьки отримували короткий термін покарання, або ж внаслідок інших обставин, – знаходились під наглядом священника тюремної церкви, де навчались грамоті та Закону Божому (ДАОО. Ф.361. Спр.142. Арк.54-54 зв.).

В Одеському комітеті кількість неповнолітніх, які потребували утримання природньо змінювалась. Наприклад, в 1843 р. при тюремному замку

грудних дітей було 78, в 1851 р. малолітніх дітей, які перебували на утриманні разом з батьками та розміщувались в особливих кімнатах нараховувалось 15, а неповнолітніх арештантів було 29 (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.42. Арк.; Спр. 142. Арк. 98 зв.-99). У 1859 р. при тюремному замку перебували разом з батьками всього 21 дитина: 13 грудних і 8 малолітніх дітей, а на утриманні – 13 неповнолітніх арештантів (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.358. Арк.29-29 зв., 33). Через рік ситуація майже не змінилась – було 12 грудних і 6 малолітніх дітей з батьками, а в той час як неповнолітніх арештантів – 12 (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр. 358. Арк.16, 25.). Перебували у замку лише неповнолітні злочинці – хлопчики.

Слід зауважити, що з 1845 р. змінюється законодавство щодо неповнолітніх, яке передбачало притягнення до кримінальної відповідальності з 10 років та уповноважувало суд встановлювати «з розумінням» або «без розуміння» діяв неповнолітній у віці від 10 до 14 років. У разі, якщо було встановлено, що «без розуміння», то неповнолітні віддавались батькам або особі, яка їх замінювала, для виховання під відповідальний нагляд. У разі, коли закон передбачав покарання не нижче тюремного утримання за скоєний злочин, то неповнолітні могли бути направлені у виховно-виправні установи для неповнолітніх.

Для неповнолітніх, які вчинили злочини «з розумінням» у віці від 10 до 14 років могли встановлювати менш суворі покарання: каторжні роботи могли бути замінені позбавленням волі на термін від двох до п'яти років, утримання у спеціальних відділеннях для неповнолітніх при тюрмах могли бути замінені на виправно-виховні заклади для неповнолітніх на термін від місяця до одного року, а за суспільно небезпечні діяння, що передбачають покарання у вигляді ув'язнення в робітний дім чи у монастир терміном від двох місяців до одного року. Адміністрація могла звільняти вихованців умовно на термін до шести місяців, але при встановленні «поганої поведінки» звільнений повертався назад. Діти до 10 років не підлягали кримінальній відповідальності, а скоріше підлягали виховним покаранням (Влад, 2015, С. 257).

Станом на 1859 р. за загальноімперськими звітами констатовалось, що у 19 губернських тюремних замках утворено школи в окремих приміщеннях, але у 12 таких замках могли виділити лише спеціальну камеру для занять через неможливість мати окрему будівлю. Одеський комітет Піклувального товариства над в'язницями мав непогані порівняно з іншими Комітетами можливості у забезпеченні неповнолітніх ув'язнених та дітей арештантів умовами для їхнього приживання та розвитку.

В Одесі існувала школа для «жебрацьких» та арештантських дітей. Для школи виділено окреме приміщення, у будинку одного зі священників, яке знаходилось в чотирьох верстах від міста, на березі моря, на Середньому Фонтані. У літній час хлопці займались польовими роботами та садівництвом, а дівчатка шиттям і ремонтом шкільного одягу або ж деякі могли допомагати поварам на кухні готувати їжу. Під керівництвом священника та за допомогою вчителя, який приходив у чітко зазначений час, діти вивчали грамоту, граматику, Закон Божий та церковний спів. Якщо ж діти залишались на термін більше шести місяців, то вони достатньо могли володіти навиками письма та читання. Іноді за розглядом Піклувального комітету таких дітей могли віддавати на навчання різним ремеслам. На місця вибувших дітей, направляли інших. Станом на 1859 р. в школу відвідувало 8 неповнолітніх арештантів. Існувала школа за підтримки Піклувального комітету та за рахунок благодійних внесків. Проте утримання, навіть, такої незначної кількості учнів поставило питання щодо фінансування школи, оскільки пожертвування проводились не на регулярній основі, і Комітету потрібно було весь час шукати додаткового фінансування, а щомісячно на опалення та харчування доводилось виділяти близько 250 руб. У зв'язку зі складною фінансовою ситуацією Комітет у 1858 р. звертався з клопотанням до Вищого керівництва щодо облаштування вже існуючої школи, але в іншому місті, в міському саду, проте отримав відмову (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.358. Арк.44 зв.-47). Однак школу не закрили і у звітах за 1860 р. її відвідували чотири дитини з шести, які утримувались (ДАОО. Ф.361. Оп. 1. Спр.362. Арк. 38).

Обов'язковою умовою утримання всіх неповнолітніх було саме навчання грамоті та Закону Божому. Прагнення представників Товариства, у тому числі і Одеського комітету, проводити духовне виховання та навчання було настільки значне, що його представники стали за власні кошти будувати й облаштовувати церкви та школи при в'язниці. Грошове утримання тюремного духовенства і вчителів здійснювалося також за кошти Комітету. Представники уважно стежили за своєчасним відправленням богослужінь, проведенням занять у школах, забезпеченням духовною та навчальною літературою. Зазвичай неповнолітні арештанти займались легкими, в залежності від їх віку, виправними роботами та за можливості навчались ремеслам (Супрун, 2018, С. 148).

Суттєві зміни у підходах суспільства до утримання неповнолітніх у місцях ув'язнення, піклування про їх моральний та освітній розвиток, соціальну адаптацію відбуваються під час так званих «великих реформ 1860-70-х рр. Загалом же з кінця 1850-х рр. спостерігається більш лояльне ставлення владних структур імперії до громадських суспільних інститутів, розширення сфери громадської діяльності, що не могло піти на користь діяльності Комітету по піклуванню стосовно виховання неповнолітніх.

Розвиток капіталістичних відносин, зростання впливу буржуазії сприяв так званій «відлизі». Тобто розпочинається короткий період певної компліментарності у відношеннях між державою та початковими зародками громадянських структур.

Розширення можливостей критичного ставлення до попередньої імперської дійсності у період буржуазних реформ дозволив виявити багато негативних явищ перехідного періоду. Зміна парадигми розвитку країни зрозуміло призвела до загострення соціальних протиріч. Серед найбільш вразливих та погано адаптованих верст населення зростає безробіття. Відбувається маргіналізація ряду колишніх, відносно успішних верств населення, на прикладі колишньої обслуги зростає відсоток відносно та абсолютно збіднілих. Російський поет-демократ оцінив ситуацію: «Розпався

ланцюг великий, розпався та і вдарив один кінець по барину, другий по мужику» (Некрасов, 1981, С. 524). Зрозуміло, що однією з найбільш вразливих категорій населення виявились діти та неповнолітні. Поряд із загальним зростанням показників злочинності, чому сприяло і покращення методів статистичних досліджень. Рівень злочинності серед неповнолітніх демонстрував стрімке зростання, якщо по наявній статистиці, навіть, попри загальну гуманізацію відношення до неповнолітніх, рівень злочинності їх зберігався в межах 9-10 % від загального числа, то це означало збільшення частки правопорушень неповнолітніми з 7 % у 1834 р. до 21 % у 1913 р. Лєвова частка такого зростання припадала на пореформений період (Продіус, 2011, С. 74-75).

Змінюється і характер злочинності. Поряд з відомими «звичними злочинами для неповнолітніх, переважно проти власності, такі як дрібні крадіжки, почали з'являтися нові, нетрадиційні, породжені змінами у суспільстві, або стали масовими. Перш за все це відносилось до «тяжких» статей покарання – завдання тяжких тілесних ушкоджень з кваліфікацією, участь у пограбуваннях, вбивства. З початку ХХ ст. спостерігається залучення неповнолітніх до терористичної діяльності. Такі тенденції вимагали як переорієнтації судової системи та системи порушень так і умов утримання неповнолітніх з можливістю їх подальшої адаптації.

Зазначимо, що в цілому владі та зацікавленій громадськості, системі Комітетів вдалось досить успішно вирішити проблеми, не випадково судова реформа 1864 р. та її реалізація вважається найбільш успішною та європейською з усіх напрямків реформ 1860-1870- рр. Відповідно до неї утримання неповнолітніх зазнало суттєвих змін.

Відповідно до норми реформованого законодавства за численними зверненнями і проханнями переглянути утримання неповнолітніх злочинців відповідно керівництвом було видано «Правила про виправні притулки», за якими передбачалось створення спеціальних виправних притулків для неповнолітніх у віці від 10 до 17 років замість ув'язнення. Проте, кожен регіон

повинен був сам вирішувати про доцільність відкриття такого типу закладу. Термін перебування у таких притулках визначав мировий суддя, але до 18 років. Обмеженість фінансових і людських ресурсів під час реалізації судової реформи 1860-х років можливостей часто не дозволяла створити окремі судові установи для неповнолітніх. Альтернативою ставала пропозиція запровадження судів для неповнолітніх на базі вже існуючого інституту мирових суддів. З усіх існуючих у країні судових установ саме мировий суд був найбільш оптимально пристосований до виконання функцій суду неповнолітніх (ювенальних судів) (Продіус, 2013, С. 165).

Вагомим внеском у розвиток системи виконання покарань щодо неповнолітніх став закон від 5 грудня 1866 р. про виправні притулки, зі змісту якого випливало, що поміщення у виправні притулки не є покаранням та належить до заходів примусового виховання. За цим законом притулки були загальнокорисними закладами, головною метою яких було «етичне виправлення» неповнолітніх. Їхня організація здійснювалось, як урядом, так і земствами, церквою, громадськими організаціями, приватними особами, але під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ, що також було пов'язано було із реформою. Крім того, такі притулки не підлягали державним зборам, за потреби могла надатись земельна ділянка та Піклувальний комітет повинен був виділяти кошти на утримання, наприклад, одяг та харчування фінансову допомогу (Устав о наказаних, 1879. С. 302-304).

За означеними реформами 1860-х років підпорядкування Піклувального товариства передавалось Міністерству внутрішніх справ. Тому змінювалась і відповідальність Одеського комітету за утриманням і виховання неповнолітніх. У 1870 р. з'явився проект створення спеціальних колоній і притулків, після чого почали відкриватися добродійні товариства землеробських колоній і ремісничих притулків та товариства виправних притулків. Як наслідок у 1889 р., в Одесі відкривається виправний притулок для неповнолітніх, а у 1886 р. був затверджений статут і почало свою діяльність Одеське товариство виправних притулків для неповнолітніх (Пліско, 2018, С.287-288.). Отже, одним із

напрямів роботи Піклувального товариства над в'язницями було покращення умов утримання малолітніх та неповнолітніх у тюремному замку. Утримання тих дітей, які перебували при ув'язнених батьках і тих, неповнолітніх, які самі скоїли злочини мали свої особливості. Однак всі вони мали отримати умови для навчання і Одеський комітет Піклувального товариства про в'язниці, на відміну від багатьох інших комітетів, створив для цього спеціальну школу, яку утримував благодійними внесками.

Таким чином, Одеський Комітет Піклувального товариства про в'язниці проводив активну діяльність щодо покращення умов утримання арештантів. Піклувальний комітет виконував одну із важливих функцій суспільства надаючи можливість у виправленні та поверненні до суспільного життя ув'язнених. У цій діяльності було виділено декілька основних напрямів: покращення умов утримання ув'язнених, благоустрою приміщень для утримання, забезпечення арештантів одягом та продуктами харчування, облаштування лікарень та аптек при в'язницях, освітня та просвітницька діяльність.

Відповідна діяльність саме Одеського комітету неодноразово високо оцінювалась загальним керівництвом Піклувальних комітетів у Санкт-Петербурзі та ставилась за приклад порівняно з іншими імперськими Комітетами. У будь-якому випадку, організаційна діяльність щодо покращення умов утримання арештантів визначалась у першу чергу саме матеріальним становищем Комітету, оскільки більшість цих напрямів потребували залучення додаткових коштів. Тому, у зв'язку з цим, керівництву не завжди вдавалось виконувати всі заплановані ідеї. Але, не зважаючи на це, все ж Одеський комітет проводив діяльність за різними напрямами. Свідченням цього слугувала наявність місць для окремого утримання арештантів згідно зі статею та родом злочину.

На належному рівні було організовано функціонування тюремної лікарні, яка складалась із трьох відділень, зокрема окремого жіночого. Діяльність церкви при тюремному замку та священнослужителів у ній було прикладом саме морально-етичного та виховного аспекту ставлення до арештантів.

Окрема складова в діяльності Комітету була спрямована на адаптацію та соціалізацію тих, хто відбув покарання, зокрема надання їм можливості отримати реальну спеціальність або заробити кошти на подальше утримання. Членами Комітету були здійснені значні зусилля щодо організації місць утримання категорій, що потребували особливих і специфічних умов відбування покарань – ув'язнені жінки та неповнолітні.

Загалом діяльність Комітету дійсно вказувала на зацікавленість керівництва в організації покращення умов утримання арештантів у період відбування їх покарання. І важливо, що це бажання відображалось безпосередньо у їх діяннях.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведеного дослідження автор дійшов наступних висновків:

1. Не зважаючи на відображення певних важливих аспектів теми дисертації в історичній літературі, в цілому проблематика діяльності Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці висвітлена не достатньо. На сьогодні відсутні дослідження, в яких ця тема була предметом спеціального вивчення.

2. Джерельна база дослідження репрезентована достатньою кількістю джерел, які мало досліджені. Наявна різноманітна, як за змістом, так і за типами джерельна база дозволяє вирішити мету та завдання дослідження. Опубліковані джерела з даної проблематики здебільшого стосуються загальних питань щодо регламентації діяльності центрального Піклувального товариства про в'язниці. Основною базою дослідження стали архівні матеріали, що зберігаються у Державному архіві Одеської області. Наявний комплекс архівних матеріалів дозволив детально дослідити головні аспекти функціонування Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці, а в комплексі з опублікованими джерелами – висвітлити роль Комітету, як благодійної та піклувальної установи в місті, а також частини пенітенціарної служби Наддніпрянської України.

3. Суспільно-політичні зміни кінця XVIII – початку XIX ст. призвели до зростання такого явища, як благодійництво. У зв'язку з цими тенденціями, громадськість та влада почали звертала увагу і на особливі категорії суспільства, які також потребували додаткового захисту та підтримки, зокрема, ув'язнених. Загалом це призвело до відкриття в Російській імперії благодійного товариства, яке переймалося долею людей, які знаходились в місцях позбавлення волі – Піклувального товариства про в'язниці. У своєму розвитку Товариство пройшло декілька етапів, які перетворювали його з благодійницького і філантропічного на частину пенітенціарної системи Росії.

4. Піклувальне товариство про в'язниці мало розгалужену структуру. Центральним та координуючим виступав Санкт-Петербурзький комітет. Протягом першої третини ХІХ ст. була сформована мережа губернських Комітетів, в тому числі і на території Наддніпрянської України. Діяльність кожного Комітету регламентувалась головним піклувальним Товариством. Проте особливістю кожного з губернських Комітетів в Наддніпрянській Україні було пристосування загальноімперських діючих розпоряджень під конкретні місцеві проблеми. Тому в кожного з губернських Комітетів – Київського, Чернігівського, Миколаївського та інших склалась власна спрямованість в діяльності щодо покращення умов утримання арештантів. Найбільш активним у вирішенні проблем благодійництва, соціалізації тих, хто вже відбув покарання був Піклувальний комітет у Чернігові та Києві, в той час, як інші Комітети зосереджувались на питаннях покращення харчування, місць утримання тощо. Окремі губернські Комітети мали також жіночі відділення, які дозволяли змінити умови відбування покарання для ув'язнених.

Важливою ланкою існування губернських Комітетів стало відкриття повітових відділень, які зосереджувались на утриманні тимчасових (етапних) арештантів.

5. Одеський комітет Піклувального товариства про в'язниці сформувався як губернський. Згідно з розпорядженнями Товариства, до складу Комітету входили в обов'язковому порядку, як посадові особи, так і виборні. На чолі Комітету стояли віце-президенти, які були генерал-губернаторами або представниками вищого духовенства. До складу директорів входили достатньо заможні та високопосадові особи, наприклад, військові губернатори, градоначальники, поліцмейстери, почесні громадяни міста та ін.

У зв'язку зі зростанням злочинності серед жінок, постала необхідність у відкритті жіночого відділення Комітету. Фактично такі відділення могли існувати тільки при губернських Комітетах. Особливістю керівного складу жіночого відділення було формування їх, як із представниць жіночої статі, так і чоловічої. Склад жіночого відділення вирізнявся значно меншою за

чисельністю ніж склад чоловічого відділення. Директрисами відділення автоматично обирались дружини генерал-губернаторів та градоначальників. Серед представниць відділення були також дружини купців, почесних громадян, заможних і впливових родин в Одесі.

У другій половині XIX ст. розпочинається формування мережі повітових відділень Одеського комітету, що значно полегшувало його діяльність. Комітет став координуючим центром відповідних піклувальних закладів.

6. Не зважаючи на те, що Піклувальне товариство про в'язниці було благодійною організацією, все ж воно знаходилося під опікою держави. Власне тому фінансування, як Товариства, так і Комітету, передбачалось у двох напрямках – з боку офіційних установ (державна, міська дума), так і з боку безпосередніх благодійних надходжень (як грошима, так і товарами). Саме ці фінансові аспекти визначали функціонування Одеського комітету.

7. Важливою умовою утримання арештантів у в'язницях було їх поділ за статю, віком та скоєним злочином. Загалом виділялось одинадцять видів злочинів, через які утримувались арештанти в місцях позбавлення волі в Одесі. Здебільшого, вони утримувались в Одеському тюремному замку.

8. У відомстві Одеського Комітету знаходились в'язниці, арештантські роти цивільного відомства, гамівні будинки тощо. Ці місця на початку XIX ст. перебували у жахливому стані та потребували оновлення. Крім того, протягом усього століття місця ув'язнення страждали від невідповідності між кількістю місць утримання та чисельністю арештантів. Тому одним із пріоритетних напрямів діяльності Одеського комітету, як й інших Комітетів, було саме щодо покращення умов утримання арештантів у вигляді будівництва додаткових приміщень або ж ремонту вже існуючих. До того ж потрібно було дотримуватись ще й умови розподілу арештантів, що через брак місць доволі часто порушувалось. Одним із питань, яке піднімалось у щорічних звітах Одеського комітету була саме робота щодо покращення умов утримання арештантів. Це зумовило побудову нового тюремного замку в Одесі за активної участі губерньського Комітету.

9. Важливою складовою діяльності Одеського комітету було забезпечення продуктами харчування та одягом арештантів. Не зважаючи на певне цілеспрямоване фінансування з боку адміністрації в цьому напрямку, керівництво Комітету зіткнулось з проблемою залучення додаткових коштів на харчування арештантів. Проблема щодо забезпечення арештантів одягом вирішувалась простіше, спочатку організацію дозвілля арештантів у вигляді пошиття одягу, що згодом призвело до відкриття при Одеському тюремному замку суконної фабрики.

10. Одним з провідних аспектів у діяльності керівництва Одеського Комітету щодо покращення було моральне та духовне виправлення арештантів. Значну роль у цьому напрямку відгравали представники Православної церкви – священнослужителі. Особливої уваги заслуговує благодійництво та духовно-виховна робота, яку проводили архіереї. Особливою умовою організації діяльності як Товариства загалом, так і Комітету було саме виправлення арештантів та навернення їх до праведного способу життя після відбування терміну покарання. У зв'язку з цим, при тюремному замку було відкрито церкву, в якій проводились регулярні богослужіння, постійно з арештантами проводились бесіди зі священником на релігійні теми. Священники завідували бібліотекою, яка була наповнена книгами релігійного змісту.

11. Особливих умов утримання в місцях позбавлення волі потребували жінки. Одеський Комітет чітко слідкував за дотриманням розподілу щодо гендерної приналежності. Це вимагало від керівників Комітету пошуку додаткового приміщення, наймання наглядачки, а не наглядача, особливого ставлення до вагітних арештанток, або ув'язнених з немовлятами. Також специфікою утримання жінок визначалась і їх фізична слабкість щодо виконання певних виправних робіт.

Одеський комітет надавав окремої уваги щодо організації специфічного утримання неповнолітніх злочинців або ж малолітніх дітей, які потрапили до в'язниці разом із їх батьками-арештантами. Робота в цьому напрямі в Одеському комітеті була організована на високому рівні. Комітет домовився із

Сиротинським будинком щодо можливого утримання там таких груп. Активну роботу щодо навчання письма та грамоті проводив священник тюремної церкви. Особлива увага до такої групи утриманців пояснювалась їх малосвідомістю щодо здійснених злочинів або ж взагалі відсутністю таких, якщо діти потрапляли автоматично разом з батьками.

12. Зміни суспільної свідомості та необхідності зниження рівня злочинності, соціалізації осіб, що відбули термін покарання – все це безумовно сприяло подоланню стереотипів щодо певних категорій злочинів і вимагало змін у діяльності Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці. Разом з загальними тенденціями розвитку Піклувального товариства про в'язниці в діяльності Одеського комітету можна виділити окремі етапи з перевагою у вирішенні регіональних проблем:

- 1826 – 1840-ві рр. – характерною рисою цього етапу була спрямованість на вирішення проблем організаційних питань фінансування та відкриття жіночого відділення, а також налагодження контролю за забезпеченням ув'язнених належним харчуванням і одягом;

- 50 – 60-ті рр. – діяльність Комітету була спрямована на побудову тюремної церкви, організацію бібліотеки, залучення духовенства до морально-виховної і просвітницької діяльності серед ув'язнених, адаптацію останніх в нових реаліях реформованого суспільства;

- 60 – 70-ті рр. – важливою складовою стала діяльність щодо специфічного утримання та піклування про неповнолітніх злочинців, залучення їх до навчального процесу та проведення соціально-психологічної роботи серед цієї категорії ув'язнених;

- 70 – 80-ті рр. – більшість сил Комітету було залучено для будівництва нового тюремного замку, тобто приведення місць відбування покарань до європейських стандартів;

- 80-ті – 1917 рр. – Комітет виконував нові функції нагляду за пенітенціарною системою, і разом з центральним Піклувальним товариством перетворився на філантропічну організацію з допомогою коштів для адаптації

ув'язнених після відбування покарань.

Отже, Одеський комітет Піклувального товариства про в'язниці брав активну участь в організації благодійної, піклувальної та адаптивно-виховної діяльності щодо ув'язнених, чим сприяв розвитку пенітенціарної служби та зниженню рівня злочинності в місті, став одним із найстаріших та найуспішніших Комітетів Наддніпрянської України.

Результати дослідження є основою для наукових розробок з історії опіки та благодійництва, пенітенціарної служби, історичного краєзнавства, історії України в цілому та історії Одеси, зокрема, вони можуть бути враховані у впровадженні соціальних урядових і регіональних програм в Одеській області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

Державний архів Одеської області

Фонд 361. Одеський міський комітет опіки над в'язницями

Опис 1.

Спр. 1а. Про заснування тюрем Херсонської губернії, (1829-1832), 102 арк.

Спр. 8. Про звіт піклувального Комітету за 1838 р. та про дії свої, (1839), 34 арк.

Спр. 12. Про призначення та звільнення членів Піклувального Комітету в Одесі та про внески грошей, (1839), 36 арк.

Спр. 13. Про утримання тюремного замку загалом, (1839), 62 арк.

Спр. 14. Опалення та освітлення тюремного замку, (1841), 58 арк.

Спр. 15. Про членів Комітету та про внески грошей, (1841), 37 арк.

Спр. 16. Про різні прибудови при тюремному замку, (1841), 16 арк.

Спр. 21а. Відомості до річного звіту за 1840 р., (1841), 26 арк.

Спр. 22. Про освітлення тюремного замку згідно з новим облаштуванням, (1841), 25 арк.

Спр. 27. Про дітей арештантів в сиротинському домі, (1841), 12 арк.

Спр. 28. Про пожертвування купцем Леоном Гегульдом білизни для лікарні тюремного замку, (1841-1842), 4 арк.

Спр. 30. Про претензії купця Петра та міщанина Степана Кузнецових на члена Прокопіуса через продукти для продовольства арештантів, (1841), 3 арк.

Спр. 31. Про призначення в лікарню тюремного замку досвідченого фельдшера із військових Семена Шишкіна, (1841-1849), 60 арк.

Спр. 36. Про продовольства арештантів в тюремному замку, (1842), 200 арк.

Спр. 38. Про утримання тюремного замку: опалення, освітлення та відправлення в ньому, (1842), 103 арк.

Спр. 39. Річний звіт Піклувального Комітету про в'язниці, (1842), 10 арк.

Спр. 42. Про надання відомостей до звіту за 1842 р. та 1843 р., (1842-1844), 70 арк.

Спр. 48. Про утримання лікарні тюремного замку, (1843-1844), 117 арк.

Спр.53. Про розміщення дітей арештантів в сиротинському домі, (1843), 2 арк.

Спр. 60. Про членів Комітету, приставлення до нагороди купця Харламова, про звільнення секретаря Карузо та про заміщення на його місце протоієрея Сотніченка, (1843-1844), 37 арк.

Спр. 63. Про надання відомостей по службі медика при тюремному замку придворного радника Спасського, (1843), 8 арк.

Спр. 68. Про відомості Комітету за 1846 р. та про утримання хворих арештантів, (1846), 156 арк.

Спр. 70. Про розміщення дітей арештантів в богоугодних закладах, (1846-1848), 12 арк.

Спр. 71. Про жалування вільним служителям при тюремному замку, (1846), 10 арк.

Спр. 73. Про піклувальників для арештантських рот в Одесі, (1846), 15 арк.

Спр. 74. Про відомості для річного звіту за 1845 р., (1846), 20 арк.

Спр. 83. Про клопотання міському лікарю Шантингеру нагороди за безоплатне керівництво лікарнею тюремного замку, (1846), 14 арк.

Спр. 91. Про збір відомостей для річного звіту та річний звіт за 1847 р., (1847), 40 арк.

Спр. 97. Про будівництво цистерни при тюремному замку та про постачання води для утримання арештантів, (1847), 8 арк.

Спр. 101. Про відпуск із казенних аптек медикаментів по каталогах для хворих арештантів, (1847), 118 арк.

Спр. 102. Про відомості для річного звіту за 1847 р., (1848), 16 арк.

Спр. 115. Про членах Піклувального Комітету та підтвердження про дотримання правил 17 березня 1841 р. та 21 березня, (1847-1848), 84 арк.

Спр. 118. Про наглядача тюремного замку Капівецького, який приставлений до суду через невиконання достеменно інструкції своєї, (1848), 4 арк.

Спр. 129. Про виклик бажаючих на постачання припасів та матеріалів для Одеського тюремного замку в 1849 р. та рахунки підрядчиків для видачі грошей, (1848), 4 арк.

Спр. 134. Про поставку підрядчиком Мітяєвим гнилих та з червами житньої муки та свинячого сала, (1851), 10 арк.

Спр.142. Справа Одеського Піклувального Комітету про в'язниці. Про річні звіти щодо грошових сум та діях Комітету за 1851 р., (1851), 125 арк.

Спр.143. Про облаштування ризи для тюремної церкви, (1856), 19 арк.

Спр.145. Про встановлення буків для бучення арештантської білизни, (1852), 7 арк.

Спр. 159. Про віце-президентів, директорів та членів Комітету, (1853), 30 арк.

Спр. 162. Про буйства арештантів та покарання їх за недозволену поведінку в тюремному замку, (1853), 3 арк.

Спр.164. По рапорту наглядача тюремного замку про виправлення штукатурки та даху будівлі замку, (1853), 2 арк.

Спр.168. Про жалобу арештантки Степанової, поданої чергуючому по караулу, у зв'язку з отриманими у її адресу образами від наглядача замку Резніченка, (1853), 3 арк.

Спр. 170. Про пожертвування на покращення утримання арештантів тюремного замку, (1853), 14 арк.

Спр.181. Про проведені роботи в будівлі тюремного замку підрядчиком Богдановим, (1853), 56 арк.

Спр.183. Про складання кошторису на вставку в тюремному замку рам та стекол, (1853), 2 арк.

Спр. 216. Про пожертвування для тюремних к-тів колезького асесора Чурікова, (1854), 30 арк.

Спр. 236. Про надання списків віце-президентів, директорів та класних чиновників для внесення до адрес-каленаря, (1854), 3 арк.

Спр. 248. Про піклувальників Одеських арештантських рот цивільного відомства та про звіт щодо стану арештантських рот, (1855), 19 арк.

Спр. 265. Про внески директорами та членами К-ту обов'язкових прошеній та пожертвувань від різних осіб на користь арештантів, (1856).

Спр. 284. Про гроші, пожертвованих по духовному заповітові на користь арештантів тюремного замку міщанкою Любов'ю Суисловою, (1856)

Спр. 294. Про призначення князя Мещерського директором, (1857), 6 арк.

Спр. 304. Про прийняття нової наглядачки Одеський тюремний замок, (1857), 72 арк.

Спр. 328. Про призначення по статуту в директора Одеського прокурора Дегає та керівника лікарської управи Турау, (1858), 32 арк.

Спр. 330. Про призначення полковника Маньковського директором, (1858), 7 арк.

Спр. 358. Звіт про діяльність Одеського піклувального Комітету про в'язниці, (1860), 132 арк.

Спр. 361. «Про затвердження протоієрея Соколова директором»

Спр. 362. Звіт про діяльність тюремного Комітету, (1860), 20 арк.

Спр. 366. Про призначення фельдшерів в тюремну лікарню та фельдшериць в жіноче відділення та про звільнення їх, (1861), арк.

Спр. 366 а. Про надходження та витрати сум по Олександрівській церкві, (1861).

Спр. 401. Про переведення жінок арештанток та боргових арештантів із тюремного замку в казенний будинок та про використанні розтрата на це, (1863).

Спр. 420. Про ремонт тюремної церкви, покупці різних церковних речей та про прошіння, (1864).

Спр. 446. Про пожертвованих книгах для читання арештантам та про купівлю таких для тюремної бібліотеки, (1866).

Спр. 451. Про надходження та витрати сум по Олександро-Невській церкві за 1866 р., (1866).

Спр. 461. Про стягнення кредиторші Хаї Камлет за користування тюремною лікарнею боржника її Штизельбанда, (1866-1867)

Спр.490. Про стягнення кредитора Моїсеєва за користування тюремною лікарнею боржниці його Гельман, (1867-1875), 10 арк.

Спр. 526. Про стягнення Лібмілера 3 р. 42 к. за користування боржника його Морочки, (1870)

Спр. 527. Про стягнення з Пінкуса 17 р. 67 к. за користування боржниці його Малкіной, (1870)

Спр. 530. Про стягнення з Жульярі 17 р. 67 к. за користування боржника його Давидова, (1870)

Спр. 554. Про одобрення підрядчику Ігнат'єву 302 руб. за ремонт жіночого та боргового відділень, (1871)

Спр. 643. Про облаштування труб та кранів для проведення води в острог, (1873).

Спр. 693. Про продовольства арештантів, (1875).

Спр. 779. Про представлення до нагороди директорів: Вейтко, Зіро та Іракліді та наглядача Зубачевського, (1876)

Спр. 820. Про поміщення у відділення жінок-арештанток дружини арештанта Примакова Марія з малолітніми дітьми на засадах 98 та 128 ст. XIV тому Уставу про утримання під вартою, (1876)

Спр. 821. Про встановлення водопроводу у відділення жінок-арештанток, (1876)

Спр. 829. Про виплату допомоги речами арештанту Петру Шмідту, (1876)

Спр. 848. Про продовольства арештантів ..., (1878).

Спр. 854. Про дозвіл арештантці Буркулінській взяти до себе сина 4 років, (1878).

Спр. 865. Про утримання на матеріали для фонарів та покупку матеріалів для освітлення при супроводі їх до станцій залізничних доріг, (1878).

Спр. 897. Про дозвіл арештантці Барановій помістити у в'язницю малолітнього сина її Абзілі, (1879)

Спр. 898. Про продовольства арештантів по 7 коп. на добу та оплата в день на хворого арештанта по 65 коп. і поховання по 2 р.30 коп., (1879)

Спр. 991. По призначенню згідно табеля на 1881 р. за продовольства арештанта по 9 к. за добу та про збільшення кормових грошей під час пересилки та про оплату за лікування хворого по 70 к., (1880)

Спр.1001. Про надання в біблійське товариство прохання щодо вислання книг Св. Писання, (1881).

Спр. 1036. Про вилучення із кружок грошей, які знаходяться біля церкви, (1883).

Опис 2.

Спр. 1. Звіт про діяльність Комітету за 1871 р., (1871).

Спр. 3. Списки арештованих, (1852-1863)

Спр. 12. Відомості та списки хворих, які знаходяться в тюремній лікарні, (1856).

Спр. 35. Списки арештованих за 1882 р., (1882).

Державний архів Київської області

Фонд 8. Київський губернський опікунський про тюрми комітет.

Опис. 1

Спр. 1/32. Справа про видачу Київським наказом громадянсько призріння грошей на будівництво церкви при Київській в'язниці та на продовольство арештантів, (1839), 16 арк.

Спр.4/100. Переписка з повітовими виправниками щодо залучення заможних євреїв в число членів Комітету, (1843), 29 арк.

Спр. 7/73. Справа про пожертвування грошей на утримання ув'язнених «Київським товариством допомоги бідним, (1841-1857), 40 арк.

Спр. 8/23. Справа про пожертування Києво-Печерською лаврою релігійних книг для ув'язнених Київської в'язниці, (1838), 7 арк.

Спр. 12/27. Справа про складання кошторису на облаштування в Київській в'язниці молебні для ув'язнених, (1838-1839), 16 арк.

Спр. 38. Справа про звільнення члена Комітету, купця Берестовського від обов'язків опікуна над малолітніми дітьми ув'язненого купця Пиропкова, (1839), 9 арк.

Державний архів Миколаївської області

Фонд 209. Миколаївський піклувальний про тюрми комітет

Опис 1

Спр. 4. Справа Миколаївського Піклувального товариства про в'язниці. Утримання тюремної лікарні, (1890-1900), 61 арк.

Фонд 251. Миколаївська тюремна інспекція.

Опис 2

Спр. 6. Документи про переміщення до Миколаївської міської та Херсонської психіатричної лікарень хворих арештантів та порядок розрахунків за їх лікування (рапорти, списки, клопотання, листування), (1906-1908), 32 арк.

Спр. 12. Документи про роботу ткацької майстерні Миколаївського виправного арештантського відділення (відомості, акти, розрахунки, рапорти, листування), (1908-1909), 87 арк.

Державний архів Чернігівської області

Фонд 165. Чернігівський губернський комітет Піклувального Товариства про в'язниці

Опис 1

Спр. 128. Переписка з Чернігівським внутрішнім гарнізонним батальйоном, губернським правлінням, міською поліцією щодо заборони видачі арештантам кормових грошей на руки, покращення освітлення тюрем [online], (1857-1858), 1590 арк. Режим доступу: <https://cn.archives.gov.ua/> [Дата звернення 17 травня 2021].

Опубліковані джерела:

Адреса-календарь Одесского градоначальства. 1880-1917. Одесса.

Записка о преобразовании тюремной части. 1866. Спб.: тип. Министерства внутренних дел.

Краткий отчет о положении и действиях Общества попечительного о тюрьмах... за 1838 год. 1839. Спб.: б.и.

Материалы по вопросу о преобразовании тюремной части в России. 1865. тип. Министерства внутренних дел. [online]. Режим доступа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/53/27.html> [Дата звернення 17 травня 2021].

Материалы особой комиссии для рассмотрения проекта тюремной реформы и второй главы первого раздела Уложения (1877–1878 гг.). 1879. Спб.: Б. и.

Новороссийский календарь Одесского градоначальства. 1835-1917. Одесса.

Обзор тюремной действительности и предложения по ее преобразованию. О настоящем положении тюремного вопроса. 1867. Спб.: тип. Министерства внутренних дел.

Об образцовых планах для постройки тюрем в губернских городах. 1830. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Спб. Т.3 (1828). № 1787

Об учреждении в России Попечительного общества о тюрьмах. 19 июля 1819 г. 1830. Полное собрание законов Российской империи. Собрание I. Спб. Т. 36. № 27895.

О дозволении тюремным комитетам помещать содержащихся в тюрьмах малолетних арестантских детей в заведения приказов общественного призрения. 1840. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Спб. Т.14 (1839). № 12620

О порядке суда над смотрителями тюремных замков за дурное обращение с арестантами. 1857. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Спб., Т.31 (1856 р.). № 31320

О планах для строения тюремных замков в Губернских городах. 1830. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2.* СПб. Т.2 (1827). № 1510.

О содержании женщин-бродяг с грудными младенцами в тюрьмах в особых отделениях. 1835. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2.* СПб. Т.9 (1834). № 7104

Отчет о положении и действиях Общества попечительного о тюрьмах, поднесенный государю императору за 1842 год. 1843. СПб.: б.и.

Памятная книжка Одесского градоначальства. 1878-1879. Одесса.

Свод учреждений и уставов о содержащихся под стражею и ссыльных. 1857. *Свод законов Российской империи.* СПб. Т.14. [online]. Режим доступа: <https://runivers.ru/bookreader/book388229/#page/395/mode/1up> [Дата звернення 17 травня 2021].

Систематический сборник узаконений и распоряжений по тюремной части. 1894. / сост. Коковцов В. Н., Рухлов В. С. [online]. Режим доступа: https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003548143?page=3&rotate=0&theme=white [Дата звернення 17 травня 2021].

Чижевич, О. 1894. *Город Одесса и одесское общество.* Одесса: тип. Л. Кирхнера.

Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями: с дополнениями по 1 января 1879 г.: с прил. мотивов и извлечений из решений Уголовного кассационного департамента Сената. 1879. / сост. Н. С. Таганцевым. Изд. 2-е перераб. и доп. С.-Петербург : Тип. М. Стасюлевича. С.302-304.

Устав Общества попечительного о тюрьмах. 1852. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2.* СПб. Т.26 (1851 р.). № 25725

Преса:

О переводе психичнобольных. *Одесский вестник.* 1892. 25 марта.

От одесской аукционной камеры. *Одесский вестник.* 1857. 17 декабря.

От Попечительного комитета о тюрьмах. *Одесский вестник*. 1857. 17 декабря.

Судебная хроника. *Одесский вестник*. 1892. 31 марта.

Судебная хроника. *Одесский вестник*. 1892. 28 марта.

Тюрьма и арестанты. *Одесский вестник*. 1862. 24 ноября.

Література:

Андреева, Ю. В. 2012. Участие Общества попечительного о тюрьмах и других организаций патроната в деятельности уголовно-исполнительной системы России. *Вестник КрасГАУ*, 5, с. 438.

Батчаева, М. К. 2008а. Деятельность «Ставропольского попечительного о тюрьмах комитета» в 40-70-х годах XIX века. *Общественные и гуманитарные науки*, с. 24-30.

Батчаева, М. К. 2008b. Санкт-Петербургский «Дамский попечительный о тюрьмах Комитет» и его региональное ставропольское отделение в 1819-1890 гг. XIX в. *Общественные и гуманитарные науки*, с.17-20.

Бачинська, О. А. 2009. *Козацтво в післякозацьку добу української історії*. Одеса: Астропринт.

Бачинська, О. А. 2020. Злочини, покарання та їх виконання у станицях Дунайського (Новоросійського) козацького війська (1828-1868): справа козака Івана Дульдїєра. *Чорноморська минувшина. Збірник Відділу історії козацтва на півдні України*, 15, с. 113-120.

Бебякин, М. В. 2016. Эволюция благотворительных обществ для помощи осужденным в Российской империи. *Линза времени*, с. 44-48

Беляева, Л. И. 2021. Роль общественности в тюремных преобразованиях XIX в. В России. *Пенитенциарная наука*, 1 (53), с. 5-19.

Благотворительность. 1951. *Большая советская энциклопедия*. 2-е издание. Т.5, с. 278.

Букина, А. А. 2013. *Отражение деятельности дамских комитетов и отделений Общества попечительного о тюрьмах в прессе в 1860-80 гг.* СПб.

Влад, С. Ф. 2015. Історія становлення виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх. *Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис*. 2015, 1, с. 256-261.

Гернет, М. Н. 1951. *История царской тюрьмы*. М.: Госюриздат.

Гернет, М.Н. 1930. *В тюрьме. Очерки тюремной психологии*. 2-е изд. Харьков: Юридическое изд-во Украины.

Герье, В. 1900. *Русские дома трудолюбия*. М.: б.и.

Гогель, С. К. 1906. *Роль общества в деле борьбы с преступностью*. СПб.: типография «Общественная польза».

Гогель, С. К. 1908. *Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности*. СПб.

Гончарук, Т. Г. 2010. Про використання праці арештантів на будівництві Бульварних (Потьомкінських) сходів 1837-1842 рр. (за матеріалами Державного архіву Одеської області). *Чорноморська минушина. Записки відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: Зб. наук. пр.*, 5, с. 138-143.

Гончарук, Т. Г. 2011. Арештантські роти цивільного відомства у розбудові Одеси другої третини ХІХ ст. *Записки історичного факультету*, 22. с. 86 – 95

Гребцова, И. С., Гребцов, В. В., 2006. *Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст.* Одесса: Астропринт.

Григорьев, О. М. 1999. Тюремные учреждения Таврической губернии в начале ХХ в. *Вісник університету внутрішніх справ*, 7(2), с. 37-45.

Гузенко, Ю. І. 2006. *Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах Херсонської губернії)*. Миколаїв: Іліон.

Діанова, Н. М. 2014. Наративні джерела про діяльність Херсонсько-таврійського архієпископа Гавриїла (Розанова). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 41, с. 203-207.

Дмитрієнко, М., Ясь, О. 1994. Благодійність як атрибут громадянського суспільства: історія і сучасність. *Розбудова держави*. 6, с. 37–44.

Драгун, В. б.г. Зонтаг Анна Петровна [online]. *Одесский биографический справочник*. Режим доступу: <http://odessa-memory.info/index.php?id=665> [Дата звернення 10 квітня 2021].

Дриль, Д. А. 1908. О мерах борьбы с преступностью несовершеннолетних . *Журнал Министерства Юстиции*, 10. с. 57-73.

Жариков, В. 2017. *Незабвенная благотворительница – Роксандра Эдлинг* [online]. Режим доступу: <https://mihalovskiychurch.ua/2017/01/15/nezabvennaya-blagotvoritelnica-roksandra-edling/> [Дата звернення 20 квітня 2021].

Жолтані, М. В. 2017. Релігійний вплив на засуджених при відбуванні кримінального покарання [online]. *Науково-практична Інтернет-конференція*. Режим доступу: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1672 [Дата звернення 17 квітня 2021].

Иванова, Г. М. б. г. *Попечение женщин в тюрьме*. [online]. Режим доступу : <http://www.owl.ru/library/042t.htm> [Дата звернення 15 квітня 2021].

Ильин, А. А. 2017. Формирование благотворительного Дамского Комитета в пенитенциарных органах России по европейскому опыту. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, 3(2), с. 263-267

История тюремного замка [online]. Режим доступу : <http://www.owl.ru/library/042t.htm> [Дата звернення 15 квітня 2021].

Керзум, А. П. 2016. Общество попечительное о тюрьмах [online]. *Энциклопеди благотворительности*. Режим доступу: <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2823335121> [Дата звернення 30 квітня 2021].

Керзум, А. П. 2016. Санкт-Петербургский мужской комитет общества попечительного о тюрьмах [online]. *Энциклопеди благотворительности*. Режим доступу: <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2823335510> [Дата звернення 30 квітня 2021].

Кравчук, П. П., Карпенко, В. А. 2010. *З історії місць ув'язнення Запорізького регіону*. Запоріжжя : Сектор СВІР УДДУ ПВП у Запорізькій області.

Краинский, Д. В. 1912. *Материалы к использованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения Общества попечительного о тюрьмах*. Чернигов: тип. Губернского земства.

Левченко, Л. 2019. Миколаївський піклувальний комітет про тюрми як орган управління тюремним господарством та опіки над в'язнями. *Вісник Пенітенціарної асоціації*, 3(9), с. 47-48.

Лобова, С. О. 2014. К вопросу о правилах для Общества попечительного о тюрьмах 1819 года. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*, 8, с. 161-162.

Малинин, Ф. М. 1906. *Роль общества в борьбе с преступностью*. СПб.

Маркевич, А. 1893. Заботы о бедных детях В России: публичная лекция памяти Н. Я. Шведовой. Одесса: Тип. Шт. Войск Одесского военного округа.

Мельник, М. б.д. *Діяльність Миколаївського піклувального про в'язниці комітету*. [online]. Режим доступу: <http://www.mk.archives.gov.ua> [Дата звернення 10 квітня 2021].

Некрасов, Н. 1981. Стихотворения и поэмы: Кому на Руси жить хорошо. М.

Никитин, В. Н. 1880. *Тюрьма и ссылка (1560–1880 гг.). Историческое законодательное, административное и бытовое положение заключенных, пересыльных, их детей и освобожденных из под стражи, со времени возникновения русской тюрьмы, до наших дней*. СПб. : Тип. Шпарварт.

Никитин, В. Н. 1894. Попечение об освобожденных из заключения в Санкт-Петербурге. *Тюремный вестник*, 7, с. 74-93.

Пальченкова, В. М. 2013. Ідея та практика тюремного патронажу в російській імперії. *Держава та регіони. Сер. : Право*, 1, с. 29-33.

Пальченкова, В. М. 2018. Олександрівський тюремний замок: дата заснування. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, 4, с. 55-62.

Пальченкова, В.М. 2012. Чернігівський комітет товариства піклувального про тюрми: основні форми, методи та зміст діяльності. *Держава та регіони. Сер. Право*, 2, с. 188-193.

Пассек, А. 1867. *Проект о преобразовании тюрем*. СПб.: Типографія А. Траншеля.

Петровский, С. 1894. *Семь херсонских архиепископов*. Одесса : тип. Фесенко.

Пліско, Є. Ю. 2018. Утворення виправних закладів для неповнолітніх правопорушників в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*, 155, с.287-288.

Познышев, С. В. 1915. *Очерки тюремоведенья*. М.: Г.А. Леман и Б.Д. Плетнев.

Познышев, С. В. 1926. *Криминальная психология. Преступные типы*. Ленинград: б.и

Продіус К. В. 2013. Суди для неповнолітніх у Російській імперії: окремі проблеми функціонування (початок ХХ ст.) . *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013, 1, с. 163-174.

Продіус, К. В. 2011. Динаміка та чинники девіантної поведінки неповнолітніх в Російській імперії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. *Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис*, 3, с.74-75.

Род Граве [online]. Режим доступу: <https://sites.google.com/site/mnemocina/home/istoria-moih-predkov/rod-grave-i-rod-istominyh> [Дата звернення 20 квітня 2021].

Россіхін, В. В. 2005. *Пенітенціарна система Російської імперії в ХІХ- на початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній)*. Кандидат наук. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого.

Савочка, А. Н. 2012. *Благотворительность в Таврической губернии (1802–1920)*. Симферополь.

Самойленко, О. 2018. З історії Київської губернської в'язниці. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, 4, с. 63-76.

Сергеевский, Н. Д. 1887. *Наказание в русском праве XVII века*. СПб.: б.и.

Сибилева, А. Ю. 2013. Организация лечения арестантов в тюрьмах Таврической губернии в XIX в. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*, 26 (65), с. 116-125.

Скальковский, А. 1879. Общественная благотворительность в Одессе. *Памятная книжка Одесского градоначальства*. Одесса, с. 49-60.

Скальковский, А. 1885. Общественная благотворительность в Одессе. *Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1886*. Одесса, с. 338-344.

Славинский, Н. В. 2009. Создание Главного тюремного управления Министерства внутренних дел Российской империи. *Правоохрнительные органы: история и современность*, 3 (25), с.190-192.

Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812-1815 гг. [online]. Режим доступа: <http://www.museum.ru/museum/1812/Persons/Slovar/index.html> [Дата звернення 15 травня 2021].

Степанський, А. Д. 1979. *История общественных организаций дореволюционной России*. М.: б.и.

Стог, А. 1818. *Об общественном призрении в России*. СПб.: б.и.

Супрун, М. О., Пахомов, І. В. 2018. Основні етапи розвитку соціально-виховної роботи із засудженими в пенітенціарних установах України. *Вісник пенітенціарної асоціації України*, 4(6), с.146-154.

Турчина, М. О. *Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст.. та актуальність цієї теми в наш час* [online]. Режим доступа: http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Pravo/1_56871.doc.htm [Дата звернення 25 квітня 2021].

Уголовно-исполнительное право [online] / Под ред. А.И. Зубкова. Режим доступа: <http://lawdiss.org.ua/books/313.doc.html> [Дата звернення 2 травня 2021].

Фойницкий, И. 1878. *Исторический очерк и современное состояние ссылки и тюремного заключения*. СПб.: б.и.

Фойницкий, И. 1889. *Учение о наказаниях в связи с тюремоведением*. СПб.: Тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке).

Ханыков, Я. 1851. Исторический очерк правительственных мер по части общественного призрения в России. *Журнал Министерства внутренних дел*. Ч. 36, с. 60-216.

Хромов, А. 2021. Костянтин Зіро, архівіст та власник містечка Байрамча – майбутньої столиці Дунайського козацького війська. *За сонячним годинником Кліо. Бачинська Олена Анатоліївна: Матеріали до біобібліографії. Студії на пошану наукового керівника*. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2021, с. 182-188.

Церенюк, О. М. 2002. Роль комітетів Товариства піклувального про тюрми у розвитку пенітенціарної системи Наддніпрянської України ХІХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.*, 5, с. 169-183.

Шилов, Д. Н., Кузьмин, Ю. А. 2007. Члены Государственного Совета Российской империи. 1801–1906. *Библиографический справочник*. СПб., с. 700-702.

Шурухнов, М. Г. 2019. Инструкция смотрителю тюремного замка 1831 года: об условиях содержания, благочинии и опрятности арестантов, содержащихся в тюремном замке. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*, 11, с. 59-63.

Щукін, В. В. 2012. Общественная благотворительность и попечительство в пенитенциарных учреждениях Российской империи. *Наукові праці НУ ОЮА*, 11, с. 456-463.

Юраш, Є. О. 2021а. Благодійництво і збереження духовності, як основні складові діяльності Одеського Піклувального комітету про в'язниці. *Південь України: етно-історичний, мовний, культурний та релігійний виміри*, с. 477-479.

Юраш, Є. О. 2021б. Одеське жіноче відділення Піклувального комітету про в'язниці: створення та особливості діяльності у ХІХ ст. [online].

Старожитності Лукомор'я, 3(6). с.7-13. Режим доступу: <http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/issue/view/6> [Дата звернення 7 червня 2021].

Юраш, Є. О. 2021с. Умови утримання та піклування неповнолітніми в Одеському комітеті Піклувального товариства над в'язницями. *За сонячним годинником Кліо. Бачинська Олена Анатоліївна: Матеріали до біобібліографії. Студії на пошану наукового керівника*, с. 250-255.

Юраш, Є. О. 2020а. Керівний склад Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці. *Україна доби модернізації XIX-XX ст.: соціум, цінності, життєві практики: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, с. 72-79.

Юраш, Є. О. 2020б. Напрямки діяльності Одеського Піклувального комітету про в'язниці щодо покращення умов утримання ув'язнених у XIX ст. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*», 7(35), с. 94-97.

Юраш, Є. О. 2020с. Пожертвування як одна з форм допомоги в організації діяльності Одеського міського Піклувального комітету про в'язниці. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з історії України для студентів і аспірантів «Хаджибеївські читання»*, с. 145-149.

Юраш, Є. О. 2020d. «Статистичні звіти» Піклувального комітету про в'язниці, як історичне джерело. *Чорноморська минувшина. Збірник Відділу історії козацтва на півдні України*, 15, с. 151-154.

Яцишин, М. М., Левчук, І. О. 2018. *Місця позбавлення волі у Волинській губернії Російської імперії наприкінці XVIII – початку XX ст. (історико – правове дослідження)*. Луцьк : ПрАТ«Волинська обласна друкарня».

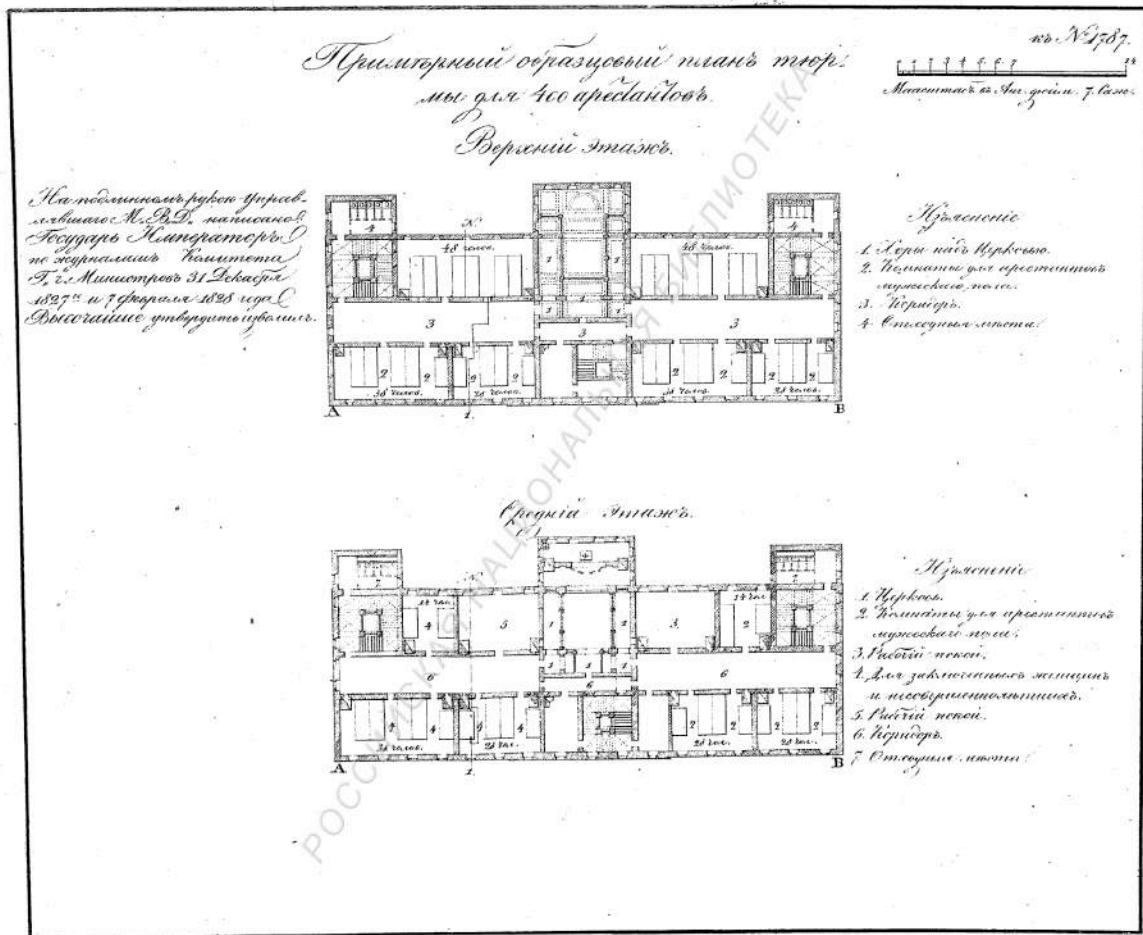
de Beaumont, G., de Tocqueville, A. 1833. *On the Penitentiary System in the United States and Its Application in France*. Philadelphia.

Barnes, H. E. 1921. The Historical Origin of the Prison System in America. *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology*, 12, pp. 35-60.

ДОДАТКИ

Додаток А.

План типового тюремного замку 1828 р.

Об образцовых планах для постройки тюрем в губернских городах. 1830. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. СПб. Т.3 (1828). № 1787

Додаток Б.

**Список керівного складу Одеського комітету Піклувального товариства
про в'язниці (1834-1917)**

1834Вице-президенти:

Воронцов Михайло Семенович – граф, генерал адъютант,

Левшин Олексій Іраклієвич – дійсний статський радник

Директори:

Наришкін Лев Олександрович – генерал-майор

Бологовський Яків Дмитрович – статський радник

Василевський Станіслав Тимофійович – полковник

Прокопеус Ксенофонт Іванович – підполковник

Фундуклей Іван Іванович – колезький радник

Золотарьов Олексій Михайлович – статський радник

Енгельгард Сергій Петрович – колезький радник

Морозов Павло Тимофійович – колезький асесор

Коноплін Олексій Васильович – одеський прокурор

Г. Вассал – іноземець

Мартен – лікар

Спаський Костянтин Тимофійович – штаб лікар, колезький асесор

Авчинников Іван Васильович – комерції радник

Новіков Ілля Сергійович – міський голова, одеський купець

Мешков – купець першої гильдії

Шмідт Христіан Мартинович – колезький секретар

Фабр Андрій Якович – статський радник

Ягницький Семен Тимофійович – гвардії капітан

Гагарін Олександр Іванович – гвардії штаб ротмістр

Голіцин Григорій Григорович – гвардії поручик, князь

Орлай Олександр Іванович – гвардії поручик

Архімадрид отець Порфирій

Горяїнов Степан Дмитрович – титулярний радник

Кортаці – купець Одеської першої гильдії

1835 р.

Склад комітету без змін

1836-1837 рр. - відомості відсутні**1838 р.**Вице-президенти:

Архієпископ Гавриїл

Толстой Олександр Петрович – військовий губернатор, граф

Директори:

Мауров Олексій Іванович – дійсний статський радник

Лопухін Олександр Петрович – князь

Франк – барон, дійсний статський радник

Шостак Олександр Андрійович – підполковник

Кушнірьов Микола Нікітіч – одеський купець

Потапов Ісаак Потапович – одеський купець

Карузо Іван Спиридонович – член і секретар Комітету, колезький асесор

1839 р.Директори:

Тихоцький Олександр Іванович
(*додався*)

Маюров Олексій Іванович – дійсний
статський радник (*вибув*)

Лопухін Олександр Петрович – князь
(*вибув*)

Франк – барон, дійсний статський
радник (*вибув*)

Авчинников Іван Васильович –
комерції радник (*вибув*)

1840 р.

Віце-президенти:

Ахлестишев Дмитро Дмитрович –
військовий губернатор м. Одеси
(*додався*)

Толстой Олександр Петрович –
військовий губернатор, граф (*вибув*)

Директори: (додалися)

Авчинников Іван Васильович

Сафонов Степан Васильович

Сезеневський Павло Станіславович

Шевченко Моїсей Григорович

Карабінов Костянтин Лазаревич

Сотніченко Іоан – протоієрей (з 1843
р. секретар)

Хараламов Володимир Мокеєвич –
казначей Комітету

1841 р.

Члени: (додалися)

Кошелєв Григорій Васильович

Шахтингер Андрій Карлович

Велара Христофор Федорович

Бондарєв Єрофей Ємельянович (з
1942р.економ Комітету)

Яхненко Степан Михайлович

Козлов Іван Савельйович

Ієніш Адам Христанович

Гамалея Федір Михайлович

Граве Володимир Іванович

Косач Іван Максимович

Холмогоров Миколай Михайлович

Папудов Костянтин Фотич

(*вибули*):

Прокопеус Ксенофонт Іванович –
підполковник

Золотарєв Олексій Михайлович –
статський радник

Новіков Ілля Сергійович – міський
голова, одеський купець

Орлай Олександр Іванович – гвардії
поручик

1842 р.

Члени:

Крамарьов Матвій Васильович
(*додався*)

Карабінов Костянтин Лазаревич
(*вибув*)

1843 р.

Члени:

Крамарьов Матвій Васильович (*вибув*)

1844 р.

Члени (вибули):

Фундуклей Іван Іванович

Морозов Павло Тимофійович

Тихотський Олександр Іванович

Карузо Іван Спиридонович

Сафонов Степан Васильович

Шевченко Моїсей Григорович

Харламов Володимир Моїсеєвич

1845 р.

Члени (додалися):

Фундуклей Іван Іванович

Клайгільс Григорій Християнович –
майор

Тихотський Олександр Іванович

Сафонов Степан Васильович

Лашин Михайло Петрович – купець

Карузо Іван Спиридонович

Морозов Павло Тимофійович

Шевченко Моїсей Григорович

Крамарьов Матвій Васильович –
другої гільдії купець

Мочульський Дмитро – священник та
секретар Комітету

1846 р.Члени:

Шостак Олександр Андрійович
(*додався*)

Василевський Станіслав Тимофійович
(*вибув*)

1847 р.Члени:

Гербановський Ісидор – протоієрей
(*додався*)

Шмідт Крестьян Мартинович (*вибув*)

Авчинников Іван Васильович (*вибув*)

1848 р.

Віце-президенти: (*змінився*) –
архієпископ Херсонський та
Таврійський Іннокентій

1849 р.Віце-президенти:

Казначеев Олександр Іванович –
тайний радник (*змінився*)

архієпископ Херсонський та
Таврійський Іннокентій (*вибув*)

Косач Іван Максимович (*вибув*)

Гербановський Ісидор (*вибув*)

1850 р.Члени:

Полозов Микола Порфірович
(*додався*)

Камоен Віктор Осипович (*додався*)

Сафонов Степан Васильович (*вибув*)

Крамарьов Матвій Васильович (*вибув*)

1851 р.Члени (додалися):

Кортаці Джемс Лук'янович –
почесний громадянин

Посохов Андрій Михайлович
почесний громадянин

Кудрявцев Федір Ілліч – почесний
громадянин

Відман Петро Федорович – почесний
громадянин

Землянський Степан – почесний
громадянин

Рафалович Адам – почесний
громадянин

Інглезі Микола – почесний
громадянин

Гурович Соломон – почесний
громадянин

Морозов Павло Тимофійович (*вибув*)

1852 р.Віце-президенти:

архієпископ Херсонський та
Таврійський Іннокентій (*додався*)

Директори:

Карузо Іван Спиридонович

Муракевич Микола Нікіфорович

Местмахер Павло Федорович – барон

Серафим – архімандрит

Ієніш Адам Християнович

Сезеневський Павло Станіславович

Жуковський Михайло – протоієрей

Самборський Федір – протоієрей

Мармустьвич Михайло Леонтійович –
надворний радник

Михайловський Єгор Антонович –
майор

Казимір Костянтин Іванович –
колезький асесор

Шахтингер Генріх Карлович

Вульфєрт Микола Самойлович –
титularyний радник, секретар

Комітету

Кортаці Джейс Лук'янович

Веллара Христоф Федорович

Гонсеровський Фелікс Вікентійович –
дворянин, архітектор

Папудов Костянтин Фотич

Інглезі Микола Дмитрович

Посохов Андрій Михайлович

Кудрявцев Федір Ілліч

Шевченко Іван Фоміч – лікар,
бухгалтер і контролер Комітету

Члени:

Фундуклей Іван Іванович

Граве Володимир Іванович

Ягницький Семен Тимофійович
 Козлов Іван Савельйович
 Тихоцький Олександр Іванович
 Шевченко Моїсей Григорович
 Кошельов Григорій Васильович
 Камоєн Віктор Осипович
 Бодрарев Ероф. Ємельянович
 Лашин Михайло Петрович
 Посохов Ілля Михайлович
 Рафалович Абрам
 Землинський Степан Андрійович
 Відман Петро Федорович
 Гурович Соломон

1853 р.

Директори:

Мармустьвич Михайло Леонтійович
(вибув)
 Казимір Костянтин Іванович *(вибув)*

Члени:

Фундуклей Іван Іванович *(вибув)*
 Землинський Степан Андрійович
(вибув)

1854 р.

Віце-президенти:

Крушенштерн Микола Іванович
(змінився)

Директори:

Гагарін Євгеній Григорович *(додався)*
 Євсевський Іван Іванович – бухгалтер
 та контролер *(додався)*
 Михайловський Єгор Антонович
(вибув)

Члени:

Фундуклей Іван Іванович *(додався)*
 Козлов Іван Савельйович *(вибув)*
 Шевченко Моїсей Григорович *(вибув)*

1855 р.

Віце-президенти:

Воронцов Михайло Семенович
(вибув)

Директори:

Жуковський Михайло *(вибув)*
 Самборський Федір *(вибув)*

Члени:

Камоєн Віктор Осипович *(вибув)*
1856 р.

Віце-президенти:

Строганов Олександр Григорович –
 новоросійський та бессарабський
 генерал-губернатор, генерал-ад'ютант,
 граф *(додався)*
 Алопеус Федір Давидович – одеський
 градоначальник, генерал-майор, граф
(додався)

Директори:

Шостак Олександр Андрійович
(додався)
 Соколов Микола – протоієрей
(додався)
 Казимір Костянтин Іванович
(додався)
 Папудов Костянтин Фотійович *(вибув)*

Члени:

Грає Володимир Іванович *(вибув)*

1857 р.

Віце-президенти:

архієпископ Херсонський та
 Таврійський Іннокентій *(вибув)*
 Алопеус Федір Давидович – одеський
 градоначальник, генерал-майор, граф
(вибув)

Директори:

Мещерський Олександр Васильович –
 підполковник, князь *(додався)*
 Юсупов Аркадій Афанасійович
(додався)
 Чижевич Осип Осипович *(додався)*
 Гарі Яків – почесний громадянин
(додався)

Карузо Іван Спиридонович *(вибув)*
 Местмахер Павло Федорович *(вибув)*
 Казимір Костянтин Іванович *(вибув)*
 Шахтингер Генріх Карлович *(вибув)*
 Веллара Христофор Федорович
(вибув)

Інглезі Микола Дмитрович *(вибув)*

Члени:

Завадський Георгій Іванович
(*додався*)
 Геращеневський Михайло Семенович
(*додався*)
 Нізгуріцин Рувин – купець (*додався*)
 Кошелєв Григорій Васильович (*вибув*)
 Гурович Соломон (*вибув*)

1858 р.

Віце-президенти:
 Димитрій – єпископ Херсонський та
 Таврійський (*додався*)
 Местмахер Павло Федорович – в.о.
 одеського градоначальника, барон
 (*додався*)
Директори:
 Богдановський Олександр
 Михайлович (*додався*)

1859 р.

Директори:
 Турау Федір Іванович (*додався*)

1860 р.

Директори:
 Палаузов Костянтин Миколайович –
 почесний громадянин (*додався із*
членів)
 Мілованов Костянтин Матвійович –
 почесний громадянин (*додався*)
 Нізгуріцев Рувін (*додався*)
 Акімов (*додався*)
 Чижевич Осип Осипович (*вибув*)
 Гагарін Євген Григорович (*вибув*)
 Галаганов Іоан Наарович (*вибув*)
 Гансіоровський Фелікс Вікентійович
 (*вибув*)
Члени:
 Рафалович Абрам (*додався*)
 Вейнберів Адольф Олександрович
 (*вибув*)
 Акімов Сократ (*вибув*)
 Лашин Михайло Петрович (*вибув*)

1861 р.

Директори:
 Дегай Павло Іванович (*вибув*)
Члени:
 Відман Петро Федорович (*вибув*)

1862 р. – відомості відсутні

1863 р.

Директори:
 Пономарьов Микола Миколайович –
 колезький асесор (*вибув*)
 Яхненко Семен Степанович (*вибув*)
 Кудрявцев Федір Іл. (*вибув*)

1864

Директори:
 Местмахер Павло Федорович (*вибув*)
 Сініцин Олександр Іванович (*вибув*)
 Маньковський Костянтин
 Анатолійович (*вибув*)
 Властьєв Микола Сергійович (*вибув*)
 Савич Микола Іванович (*вибув*)
 Зіро Костянтин Христович – КЮ
 (*додаввся*)
Члени:
 Ветлицький Іван Олексійович (*вибув*)
 Палазарь Костянтин Анаст (*вибув*)
 Бачинський Микола Григорович
 (*вибув*)

1865

Директори:
 Делла-Вось Олександр Карлович –
 титулярний радник (*додаввся*)
 Гарі Якв Григорович (*вибув*)
 Сініцин Іван Миколайович –
 (*додаввся*)
 Веллара Федір Христович (*вибув*)
 Заріфі Олександр Іванович –
 почесний громадянин (*додаввся*)
Члени:
 Відман Петро Федорович (*вибув*)

1866Директори:

Дабіжа Василь Дмитрович – дійсний статський радник, князь *(додався)*

Юзефов Влад. Миколайович *(вибув)*

Столипін Микола Олександрович – двор. *(додався)*

Раллі Степан Іванович *(додався)*

Іракліді Павло Павлович *(додався)*

Стіфель Карл Семенович – купець *(додався)*

Члени:

Тихоцький Олександр Іванович *(вибув)*

Бачинський Микола Григорович *(додався)*

1867-1869

Склад не змінювався

1870Віце-президенти:

Орлов Іван Миколайович – статський радник, прокурор судової палати *(додався)*

Директори:

Новосельський *(додався)*

1871Директори:

Пржеулавський Антон Іосифович *(вибув)*

Гердзей Микола Вікторович – титулярни радник *(додався)*

Анастасьєв Віктор Костянтинович *(вибув)*

1872

Не змінився

1873- 1875 – інформація тільки про віце президентів

1876Віце-президенти:

Іоанікій – високопресвященний архієпископ Херсонський та Одеський

Левашев Владислав Васильович – граф світи Його Величності, генерал-майор

Євреїнов Григорій Олександрович – статський радник

Директори:

Вейтко Антоній Казимирович – статський радник, казначей комітету

Кноп Карл Германович - полковник

Непорожнев Микола Іванович – надворний радник

Депп Микола Філіпович – придворний радник

Вучино Іван Юрійович – грецький консул в Одесі

Маврокордато Матвій Федорович – попечитель Байрамської учительської семінарії

Новіков Яків Олександрович – потомствений почесний громадянин

Розен Григорій Євгенійович – колезький асесор, лікар тюремної лікарні *(додався)*

1877Віце-президенти:

Іоанікій – високопресвященний архієпископ Херсонський та Одеський *(вибув)*

Директори:

Зіро Костянтин Христофорович *(вибув)*

Непорожнев Микола Іванович *(вибув)*

Зубачевський Філіпп Стахіївч – колезький секретар *(додався)*

Хмельов Іван Іванович – обер-офіцерський син *(додався)*

Демидович Семен – священник *(додався)*

1878Віце-президенти:

Платон – архієпископ Херсонський та Одеський

Граф Левашев - Градоначальник
Директори (за статутом):
 Маразлі Григорій Григорович
 Тарау Федір Іванович
 Непорожнєв Микола Іванович
 Платонов Степан Федорович –
 надворний радник
 Волков Олександр Вікторович –
 колезький радник
 Соколов Микола
Директори височайше затверджені:
 Вейтко Антоній Казимирович
 Пікулов Микола Софронівч
 Кноп Карл Германович
 Вучина Іван Юрійович
 Маврокордато Матвій Федорович
 Новіков Яків Олександрович
 Палаузов Костянтин Миколайович
 Іракліді Павло Павлович
 Зейлігер Самуїл Леонович
Чиновники:
 Бачинський Микола Григорович
 Розен Григорій Євгенійович
 Зубачевський Філіпп Стахіївч –
 наглядач тюремного замку
 Хмелер Іван Іванович – економ
 Демидович Семен - священник

1879

Віце-президенти:
 Гейнс Олександр Костянтинович –
 одеський градоначальник, генерал-
 майор (додався)
Директори (за статутом):
 Непорожнєв Микола Іванович (вибув)
 Платонов Степан Федорович (вибув)
 Соколов Микола (вибув)
 Кізілов Михайло Федорович –
 дійсний статський радник (додався)
 Джибеллі Микола Федорович –
 колезький радник, прокурор
 окружного суду (додався)
Директори височайшого
 затвердження:
 Пестов Семен Григорович –
 колезький асесор (додався)

Перелешин Володимир Платонович –
 капітан-лейтенант, Одеський
 поліцмейстер (додався)
 Шмельов Сигизмунд Давидович –
 помічник аптекаря (додався)

1880

Віце-президенти:
 Гудим-Левкович Сергій Миколайович
 – одеський градоначальник, дійсний
 статський радник (додався)
 Аристов Володимир Антонович –
 прокурор Одеської судової палати,
 статський радник (додався)
 Євреїнов Григорій Олександрович –
 (вибув)
 Гейнс Олександр Костянтинович –
 одеський градоначальник
 Генерального штабу, генерал-майор
 (вибув)
Директори (за статутом):
 Кабилін Олександр Олександрович -
 товариш прокурора одеської судової
 палати, колезький радник(додався)
 Волков Олександр Вікторович (вибув)
Директори Височайше затверджені:
 Кноп Карл Германович (вибув)
 Тройницький Григорій Миколайович –
 мировий суддя, титулярний радник
 (додався)
 Рішаві Болеслав Альбертович – член
 правління од. товариства взаємн.
 кред. (додався)
 Покорний Адольф – провізор
 (додався)
Чиновники:
 Клефнер Адольф – аптекар при
 тюремній лікарні, провізор (додався)
 Величко Микола – священник при
 тюремній церкві (додався)
 Демидович Семен – (вибув)

1881

Директори від уряду:

Моравський Людвіг Адольфович – інспектор Одеської лікарської управи, дійсний титулярний радник (*додався*)
 Ревуцький Іван Дмитрович - товариш прокурора одеської судової палати, колезький радник(*додався*)
 Тураю Федір Іванович – вибув
 Кізілов Михайло Федорович – вибув
Директори височайше затверджені:
 Пікулов Микола Сафронович – статський радник (*додався*)
 Вучіна Олександр Юрійович – одеський купець (*вибув*)
 Клефнер Адольф (*вибув*)

1882

Віце-президенти:
 Димитрій – архієпископ Херсонський та Одеський (*додався*)
 Платон – архієпископ (*вибув*)
Директори височайше затверджені:
 Руссов Олександр Петрович – почесний громадянин (*додався*)
 Бунін Яків Іванович – одеський поліцмейстер (*додався*)
 Меньчуков Іван Олександрович – помічник одеського поліцмейстера (*додався*)
Посадові особи:
 Владиславський-Падалка Іван Васильович – секретар, колезький радник (*додався*)
 Хмелер Іван Іванович (*вибув*)

1883

Віце-президенти:
 Димитрій – архієпископ Херсонський та Одеський (*вибув*)
Директори від уряду:
 Чернявський Олександр Петрович – колезький радник (*додався*)
Директори височайше затверджені:
 Новіков Яків Олександрович (*вибув*)
 Германсон Павло – почесний мировий суддя м. Одеси, титулярний радник, почесний член правління

попечительства бессарабських дитячих притулків (*додався*)
 Косаговський Яків Павлович – колезький асесор (*додався*)
 Каплановський Захар Іосаф. – провізор, член правління бессарабських дитячих притулків (*додався*)
 Ганзен Вільгельм Львович – колезький секретар (*додався*)
Посадові особи:
 Казначич Павло Іванович – в.о. наглядача тюремного замку
 Зубачевський Філіпп Стахович – (*вибув*)

1884

Никанор – єпископ Херсонський та Одеський (*додався*)
Директори від уряду:
 Ревуцький Іван Дмитрович – вибув
Директори височайше затверджені:
 Екскузович Микола Ілліч – колезький асесор (*додався*)
 Магнер Борис Акимович – особистий почесний громадянин (*додався*)
Посадові особи:
 Добронакі Владислав Антонович – в.о. наглядача тюремного замку
 Казначич Павло Іванович – (*вибув*)

1885

Віце-президенти:
 Зелений Павло Олексійович – одеський градоначальник (*додався*)
 Касаговський Павло Павлович (*вибув*)
Директори від уряду:
 Делін Володимир Петрович – товариш прокурора Одеської судової палати, колезький радник (*додався*)
 Вітте Борис Юльевич – товариш прокурора Одеської судової палати, колезький радник – (*додався*)
Директори височайше затверджені:
 Меньчуков Іван Олександрович – (*вибув*)

Косаговський Яків Павлович (*вибув*)
 Екскузович Микола Ілліч (*вибув*)
 Андрієвський Костянтин Ерастович –
 чиновник для особливих доручень
 при Одеському тимчасовому генерал-
 губернаторі, титулярний радник –
 (*додався*)

Розен Григорій Євгенович – статський
 радник (*додався*)

Посадові особи:

Зражевський Олександр – священник
 при тюремній церкві (*додався*)

Величков Микола (*вибув*)

1886

Директори від уряду:

Корш Олександр Всеволодович – в.о.
 інспектора одеської лікарської
 управи, колезький радник (*додався*)

Маровський Людольф Адольфович –
 (*вибув*)

Директори височайше затверджені:

Холшевніков Олександр
 Миколайович – товариш прокурора
 Одеського окружного суду, колезький
 радник (*додався*)

Дмітрієнко Олександр Мелентьев –
 губернський секретар (*додався*)

Леслі Єгор Олександрович –
 відставний поручик (*додався*)

Долопчев Володимир Родіонович –
 колезький секретар (*додався*)

Пестов Семен Григорович (*вибув*)

Палаузов Костянтин Миколайович
 (*вибув*)

Шимельов Сигизмунд Давидович
 (*вибув*)

Зейлигер Самухл Леонтійович (*вибув*)

Посадові особи:

Розен Григорій Євгенович (*вибув з*
 посади, але не з комітету)

1887

Директори височайше затверджені:

Долопчев Володимир Родіонович –
 (*вибув*)

Германосон Павло Яківлевич (*вибув*)

Посадові особи:

Гуревич Олександр Зіновйович –
 керівник тюремного замку, колезький
 асесор (*додався*)

Добронакі Владислав Антонович –
 (*вибув*)

1888

Диркетори від уряду:

Куріс Іван Іраклієвич – херсонський
 губернський предводитель
 дворянства, статський радник
 (*додався*)

Бунін Яків Іванович – одеський
 поліцмейстер, підполковник (*додався*)

Директори височайше затверджені:

Германосон Павло Яківлевич –
 (*додався*)

1889

Віце-президенти:

Акімов Михайло Григорович –
 прокурор Одеської судової палати,
 дійсний статський радник (*додався*)

Арістов Володимир Антонович –
 (*вибув*)

Директори від уряду:

Соколов Василь Олексійович –
 прокурор Одеського окружного суду,
 статський радник (*додався*)

Делін Володимир Петрович (*вибув*)

Чернявський Олександр Андрійович
 (*вибув*)

Директори височайше затверджені:

Кузовльов Іван Гаврилович –
 помічник Одеського поліцмейстера,
 відставний капітан (*додався*)

Іованович Андрій Пилипович –
 одеський купець (*додався*)

Поєтаєв Олександр Дмитрович –
 колезький секретар (*додався*)

Дмитренко Олексій Мелентьевич –
 (*вибув*)

1890Директори від уряду:

Поллан Анатолій Іосифович – статський радник *(додався)*

Директори височайше затверджені:

Владиславський-Падалка Іван Васильович – чиновник для особливих доручень при Одеському градоначальникові, статський радник *(додався)*

Куликовський Адольф Алізарович – статський радник *(додався)*

Іованович Андрій Пилипович – вибув

Посадові особи:

Владиславський-Падалка Іван Васильович (вибув з посади секретаря)

Ласський Володимир Михайлович – старший помічник керівника, колезький секретар *(додався)*

1891Віце-президенти:

Сергій – архієпископ Херсонський та Одеський *(додався)*

Никанор – *(вибув)*

Директори від уряду:

Левченко Микола Михайлович – прокурор одеського окружного суду, статський радник *(додався)*

Соколов Василь Олексійович *(вибув)*

Директори височайше затверджені:

Германсон Павло Яківич *(вибув)*

Ганзен Вільгельм Львович *(вибув)*

Владиславський-Падалка Іван Васильович – *(вибув)*

Кузовльов Іван Гаврилович *(вибув)*

Зайченко Іван Іванович – дійсний статський радник *(додався)*

Посадові особи:

Владиславський-Падалка Іван Васильович (повернувся на посаду секретаря)

Конвентський Ісидор Іванович – в.о. керівника Одеського тюремного замку, губернський секретар *(додався)*

Гуревич Андр. Зиновйович – *(вибув)*
Ласський Володимир Михайлович *(вибув)*

1892Віце-президенти:

Чернявський Олександр Андрійович – прокурор Одеської судової палати, дійсний статський радник *(додався)*

Акімов Михайло Григорович – вибув

Директори височайшого затверджені:

Іогансон Олексій Андрійович – інженер, архітектор *(додався)*

Харі Рафаїл Львович – почесний громадянин та контролер *(додався)*

Посадові особи:

Наркевич Михайло – священник тюремного замку *(додався)*

Зражевський Олександр *(вибув)*

1893Віце-президенти:

Іустин – архієпископ Херсонський та Одеський *(додався)*

Сергій *(вибув)*

Директори від уряду:

Русинов Олексій Михайлович – товариш прокурора Одеської судової палати, дійсний статський радник *(додався)*

Вітте Борис Юльевич *(вибув)*

Директори височайшого затверджені:

Вейтко Антон Казимирович *(вибув)*

Пікулов Микола Сафронович *(вибув)*

Маврокордато Матвій Федорович *(вибув)*

Леслі Єгор Олександрович *(вибув)*

Казаринов Іван Олексійович – надворний радник *(додався)*

Шимановський Митр. Васильович – дійсний статський радник *(додався)*

1894Віце-президенти:

Вітте Борис Юльевич – прокурор Одеської судової палати *(додався)*

Чернявський Олександр Андрійович
(вибув)

Директори височайшого затверджені:
Холшевніков Олександр
Миколайович – прокурор Одеського
окружного суду, колезький радник
(додався)

Маврокордато Матвій Федорович
(додався)

Посадові особи:

Тимошенко Віктор – священник
тюремного замку, протоієрей
(додався)

Наркевич Михайло

1895

Директори від уряду:

Лигін Валеріан Миколайович –
одеський міський голова, дійсний
статський радник (додався)

Сухомлинов Олексій Федорович – в.о.
Херсонського предводителя
дворянства, Одеського повіту
предводитель дворянства (додався)

Маразлі Григорій Григорович (вибув)

Куріс Іван Іраклієв (вибув)

Директори височайше затверджені:

Андрієвський Костянтин Ерастович
(вибув)

Полетаєв Олексій Дмитрович (вибув)

1896

Директори височайше затверджені:

Ашкіназі Зігфрід Євгенійович –
закінчив Новоросійський університет
(додався)

Тройницький Григорій Миколайович –
вибув

1897

Директори від уряду:

Крижановський Петро Адамович –
одеський міський голова (додався)

Лигін Валеріан Миколайович –
(вибув)

1898

Віце-президенти:

Шувалов Павло Павлович – в.о.
одеського градоначальника,
полковник, граф (додався)

Зелений Павло Олексійович – вибув з
віце-президента, призначений
директором від уряду

Директори від уряду:

Крижановський Петро Адамович –
(вибув)

Поллан Анатолій Йосифович (вибув)

Богуцький Адольф Ігнат'євич –
статський радник (додався)

Директори височайше затверджені:

Маразлі Григорій Григорович
(додався)

Іракліді Павло Павлович (вибув)

1899

Віце-президенти:

Соколов Василь Олександрович –
прокурор Одеської судової палати
(додався)

Вітте Борис Юльєвич (вибув)

Директори височайше затверджені:

Полетаєв Олексій Дмитрович
(додався)

Фальц-Фейн Олександр Іванович
титулярний радник (додався)

1900

Директори височайше затверджені:

Зайченко Іван Іванович (вибув)

Каплановський Захар Йосипович
(вибув)

1901 – відомості відсутні

1902

Віце-президенти:

Поллан Анатолій Йосипович –
прокурор Одеської судової палати
(додався)

Соколов Василь Олександрович
(вибув)

Директори від управління:

Бунін Яків Іванович *(вибув)*

Посадові особи:

Жоховський – в.о. керівника
тюремного замку, капітан

1903Віце-президенти:

Нейдгарт Дмитро Борисович – в.о.
Одеського градоначальника *(додався)*

Шувалов Павло Павлович *(вибув)*

Директори від управління:

Левитський Леонід Августович – в.о.
Одеського лікарського інспектора
(додався)

Корш Олександр Всеволодович
(вибув)

Директори височайше затвержені:

Югансон Олексій Андрійович *(вибув)*

Посадові особи:

Бассанський Євгеній Іванович –
настоятель тюремної церкви *(додався)*

Валисьєв Георгій Афанасійович –
керівник тюремного замку

1904Директори від управління:

Гірс Олексій Федорович – помічник
Одеського градоначальника, камер-
юнкер, асесор *(додався)*

Директори височайше затвержені:

Калоті Фемістокл Петрович –
почесний громадянин *(додався)*

Гроссул-Толстой Олександр Іванович
– губернський секретар *(додався)*

Воротинський Броніслав Іванович –
надворний радник *(додався)*

Єрмолинський Іван Дмитрович –
статський радник *(додався)*

Русов Олександр Петрович *(вибув)*

Полетаєв Микола Олександрович –
(вибув)

1905-1906 – відомості відсутні

1907Віце-президенти:

Димитрій – архієпископ Херсонський
та Одеський *(додався)*

Іустин – *(вибув)*

Григор'єв Апполон Гаврилович –
одеський градоначальник *(додався)*

Нейдгарт Дмитро Борисович *(вибув)*

Директори від управління:

Набоков Михайло Олександрович –
помічник градоначальника *(додався)*

Протопопов Василь Яківлевич –
одеський міський голова *(додався)*

Чаплинський Георгій Гаврилович –
прокурор Одеського окружного суда
(додався)

Фон-Гесберг Олександр Дмитрович –
в.о. одеського поліцмейстера
(додався)

Зелений Павло Олександрович *(вибув)*

Гірс Олексій Федорович *(вибув)*

Джибеллі Микола Феофанович
(вибув)

Русинов Олександр Михайлович
(вибув)

Директори височайшого призначення:

Казаринов Іван Олексійович *(вибув)*

Покорний Адольф Яківлевич *(вибув)*

Калоті Фемістокл Петрович *(вибув)*

Недельман Осип Григорович –
гірський інженер *(додався)*

Посадові особи:

Подольцев Василь Михайлович –
секретар комітету

1908 – відомості відсутні

1909Віце-президенти:

Димитрій – архієпископ Херсонський
та Одеський

Толмач'єв Іван Миколайович –
одеський градоначальник, генерал-
майор

Поллан Анатолій Йосипович – прокурор Одеської судової палати, тайний радник

Директори від уряду:

Набоков Михайло Олександрович – помічник одеського градоначальника, дійсний статський радник

Сухомлинов Микола Федорович

Левитський Леонід Августович – в.о. одеської лікарської інспекції, дійсний статський радник

Моїсєєв Микола Іванович – одеський міський голова, дійсний статський радник в званні камергера

Богутський Адольф Ігнатович – товариш прокурора Одеської судової палати, дійсний статський радник

Левченко Микола Михайлович – товариш прокурора Одеської судової палати, дійсний статський радник

Микулін Владислав Степанович – прокурор Одеського окружного суду, колезький радник

Кубліцький-Піотух Олександр Павлович – в.о. одеського поліцеймейстера, ротмістр

Директори височайше затверджені:

Маврокордато Матвій Федорович

Шимановський Митрофан Васильович

Розен Григорій Євгенович

Воротинський Броніслав Іванович

Рішаві Болеслав Альбертович

Магнер Борис Акимович

Єрмолинський Іван Дмитрович

Харі Рафаїл Львович

Ашкіназі Зігмунд Євгенович

Гросул-Толстой Василь Іванович

Рева Василь Андрійович

Челебідакі Антон Олександрович

Сатинський Микола Олександрович

Ащиков Олександр Артемович

Подольцев Василь Михайлович

Посадові особи:

Скуридін Сергій Петрович

Бачинський Микола Григорович

Бакон Анатолій Степанович

1910

Директори від уряду:

Доливо-Добровольський Михайло Йосипович – поліцеймейстер (*додався*)

Кубліцький-Піотух Олександр Павлович (*вибув*)

Директори височайше затверджені:

Куліковський Андрій Алоїзович – статський радник (*додався*)

Харі Рафаїл Львович (*вибув*)

Гросул-Толстой Василь Іванович (*вибув*)

Бакон Анатолій Степанович (*вибув*)

1911

Віце-президенти:

Сосновський Іван Васильович – одеський градоначальник (*додався*)

Толмачьов Іван Миколайович (*вибув*)

Директори від уряду:

Ільїн Василь Федорович – помічник одеського градоначальника (*додався*)

Набоков Михайло Олександрович (*вибув*)

Директори височайше затверджені:

Кузнєцов Володимир Платонович – колезький асесор (*додався*)

Магнер Борис Акимович (*вибув*)

Сатинський Микола Олександрович (*вибув*)

Жеребко Володимир Леонович (*додався*)

Посадові особи:

Браденцький Петро Іванович – бухгалтер та контролер (*додався*)

Скуридін Сергій Петрович (*вибув*)

Бачинський Микола Григорович (*вибув*)

1912 – інформація відсутня

1913Віце-президенти:

Назарій – архієпископ Херсонський та Одеський

Сосновський Іван Васильович – голова одеського градоначальства

Моллов Ращук Георгійович – прокурор Одеської судової палати

Директори від уряду:

Ільїн Василь Федорович

Сухомлинов Микола Федорович

Левитський Леонід Августович

Пелікан Борис Андронадович – одеський міський голова

Богутський Адольф Ігнатович – товариш прокурора Одеської судової палати, дійсний статський радник

Харитоновський Андронад Васильович – прокурор Одеського окружного суду

Фон-дер-Ховен Сергій Васильович – барон

Директори височайше затверджені:

Маврокордато Матвій Федорович

Розен Григорій Євгенович

Воротинський Броніслав Іванович

Кузнецов Владислав Платонович

Магнер Борис Акимович

Єрмолинський Іван Дмитрович

Ашкіназі Зігмунд Євгенович

Гросул-Толстой Василь Іванович

Рева Василь Андрійович

Челебїдакі Антон Олександрович

Савицький Олексій Вікторович

Ашиков Олександр Артемович

Севастопуло Карл Маркович

Кумбарі Стам. Ахиллович

Вікторов Євген Олексійович

Плаксин Сергій Іванович

Гольштейн Володимир Федорович

Жеребко Володимир Леонідович

Посадові особи:

Штурмер Юрій Борисович – інспектор

Бродецький Петро Іванович – бухгалтер

Ковтуненко Олексій Васильович – регістратор

Берг Олексій Костянтинович – служачий по вільному найму

Вердиш Дмитро Сергійович – служачий по вільному найму

Дмитренко Сергій Трофимович – служачий по вільному найму

1914 – інформація відсутня**1915**Віце-президенти:

Сосновський Іван Васильович

Назарій – архієпископ Херсонський та Одеський

Директори від уряду:

Стопаків Микола Олексійович – помічник одеського градоначальника

Сухомлинов Микола Федорович

Пелікан Борис Олександрович

Левицький Леонід Августинович

Богуцький Адольф Ігнатійович

Фон-дер-Хонен Сергій Васильович

Директори височайше затверджені:

Ашиков Олександр Артемієвич

Баліоз Костянтин Яківлевич

Гросул-Толстой Василь Іванович

Гольдштейн Володимир Федорович

Жребко Володимир Леонідович

Вікторов Євген Олександрович

Кузнецов Володимир Платонович

Кумбарі Стаматі Ахїллесович

Маврокордато Матвій Федорович

Навроцький Сергій Миколайович

Недов Іван Васильович

Плаксин Сергій Іванович

Севастопуло Карл Маркович

Соломо Костянтин Харлапїєвич

Савицький Олексій Вікторович

Харі Альберт Рафаїлович

Ядев Василь Васильович

Жванов Леонід Арсенович

Золотавін Євген Олексійович

Куликовський Оскар Адольфович

Берг Артур Федорович

Посадові особи:
Савіцький Олексій Вікторович
Бродецький Петро Іванович

Ковтуненко Олексій Васильович

1916-1917 – інформація відсутня

*Складено автором на основі: Адрес-календарь Одесского градоначальства; Памятная книжка Одесского градоначальства, Новороссийский календарь на 1835-1917 гг.

Додаток В. 1
Статистика видів злочинів та кількість ув'язнених*

Злочини		1843	1846	1851	1859	
					замок	а.роти
Проти керівництва та обов'язків по службі	Непослух та непокора керівництву та власникам	3	–	2	4	20
	Упущення по службі, втрата справ та викрадення їх	2	10	136	–	–
	Втеча чи побіг арештантів	55	–	–	6	7
	Викрадення державного майна	–	–	1	–	–
	Підробки по службі	–	–	–	5	3
Здирства	–	–	–	–	–	
Проти віри та обмежувальних її правил	Богохульство	–	–	–	–	–
	Єресь та розкол	2	7	4	–	–
	Святотатство	3	2	–	1	1
Проти постанов про державні та земські повинності	Ухильництво від рекрутів	11	11	32	–	–
	Переховування біглих	1	2	–	–	26
Проти майна та державних доходів	Підробка монет та кредитних білетів	2	–	3	2	1
	Корчемство	18	–	–	–	12
	Контрабанда	–	6	10	7	7

	Вирубка та пошкодження державних лісів	–	–	–	–	–
Проти суспільного устрою та благочиння	Відсутність видів на проживання та прострочення їх	55	–	477	215	442
	Просіння милостині та бродяжництво	255	571	295	–	521
	Різні мало важливі провини	180	–	432	–	2389
Про посягання на життя та здоров'я, свободу та честь приватних осіб	Вбивство та підозра в ньому	37	80	45	25	50
	Замах на самогубство	2	5	1	1	1
	Ненавмисне вбивство	1	–	1	–	–
	Каліцтва, рани та пошкодження здоров'я	–	–	–	3	2
	Посягання на честь жінки	–	–	–	2	2
	Образа	–	–	–	–	24
	Напад зі згвалтуванням	–	–	–	–	–
Про посягання на власність приватних осіб	Присвоєння чужого маєтку	–	–	–	–	–
	підпал	2	3	1	–	–
	Розбій	–	–	–	–	–
	Грабіж	52	70	56	35	6
	Злодійство, крадіжка та шахрайство	259	493	404	229	389
	Фальшиві різного роду проступки та підробки документів	72	114	63	28	28
Проти статків	Присвоєння собі чужого імені або звання	–	–	–	41	41
За розпорядженням уряду та судових установ	Переміщення божевільних до лікарні	59	329	–	15	32
	Утримання через борги та недостачі	54	45	199	7	497
	Для виділення термінового часу	–	–	–	19	1
	пересильних	1295	1764	747	975	1873
Додаткова категорія (за потреби)	П'янка та дурна поведінка	35	57	27	–	–
	Під слідством	5	12	2	–	–
	Інші	–	286	–	–	–
Всього в тюремному замку		2405	3867	2938	1620	
Всього при поліції за різні проступки		5734	4813	10912		6371
Загалом всі арештантів		8139	8680	13850		7991

*Складено автором за даними: ДАОО. Ф.361. Оп.1. Спр. 42. Арк.14; Спр. 91. Арк.70; Спр. 142. Арк.21; Спр. 358. Арк.27.

Додаток В. 2

**Гендерна статистика арештантів в тюремному замку
протягом 1842-1851 рр. ***

Вид злочинів	1842		1846		1851	
	ж	ч	ж	ч	ж	ч
з минулого року	41	179	5	1914	47	357
вбивство (або підозра в ньому)	1	13	19	61	6	39
грабіжництво	6	40	11	59	21	35
крадіжки	20	209	51	370	66	414
“фальшиві види”(підробка документів або грошей)	20	35	17	70	4	41
борги (в тому числі партикулярні)	1	-	1	42	-	-
бродяжництво (+без належних документів)	45	573	171	400	24 (+60)	243
“дурна поведінка”	-	-	-	-	1	10
спроба самогубства	-	4	-	5	1	-
святотатство	-	9	1	1	-	-
приховування мертвонароджених дітей	-	-	7	-	-	-
грудних дітей при арештантках	-	-	40	-	-	-
пересильні	108	1020	147	1019	120	127
Всього	241	2082	470	3955	299	1266

*Складено автором за даними: ДАОО. Ф.361. Оп.1. Спр. 42. Арк.14; Спр. 91. Арк.70; Спр. 142. Арк.21

Додаток Г

Табель финансовых витрат на щоденне утримання арештантів
(по губерніям)*

ТАБЕЛЬ
о деньгахъ на прокормленіе арестантовъ въ мѣстахъ заключенія ихъ на 1857 годъ.

№	ГУБЕРНІИ.	Суточное на- значеніе для каждаго ареш- танта.	№	ГУБЕРНІИ.	Суточное на- значеніе для каждаго ареш- танта.
		Коп. сер.			Коп. сер.
1	Архангельская	5½	52	Подольская	5½
2	Астраханская	3	53	Полтавская	7
3	Виленьская	12½	54	Псковская	6
4	Витебская	8½	55	Рязанская	3½
5	Владимирская	4½	56	Самарская	3
6	Вологодская	3	57	С.-Петербургская	5½
7	Волынская	9½	58	Саратовская	2½
8	Воронежская	3	59	Симбирская	2½
9	Вятская	2	60	Смоленская	6½
10	Гродненская	11	61	Таврическая	10½
11	Екатеринославская	6½	62	Тамбовская	2½
12	Енисейская	2½	63	Тверская	5
13	Иркутская	4½	64	Тобольская	3
14	Каванская	2½	65	Томская	3½
15	Калужская	4½	66	Тульская	3½
16	Киевская	6½	67	Харьковская	5½
17	Ковенская	11	68	Херсонская	7½
18	Костромская	3	69	Черниговская	6½
19	Курляндская	11	70	Эстляндская	7
20	Курская	3½	71	Ярославская	3
21	Лифляндская	8	<i>Губерніи:</i>		
22	Минская	10½	72	Кяхтинское	2
23	Могилевская	7	73	Керчь-Еникальское	9½
24	Московская	4½	74	Одесское	6½
25	Нижегородская	3	75	Таганрогское	4½
26	Новгородская	4½	<i>Области:</i>		
27	Олоонецкая	4½	76	Бессарабская	7½
28	Оренбургская	3	77	Забайкальская	3½
29	Орловская	4½	78	Семипалатинская	3
30	Пензенская	2½	79	Вѣншіе Округи Сибир- скихъ киргизовъ	3½
31	Перская	2½			

Подписали: { *Министръ Внутреннихъ Дѣлъ С. Ланской.*
Министръ Финансовъ П. Брокъ.

Скряпиль: *Директора С. Ждановъ.*

Върно: *Исправляющій должность
Начальника Отдѣленія М. Страховскій.*

*ДАЧО. Ф. 165. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 7.